

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

М.О. Лазарчук, С.М. Лико, О.О. Бедункова,
О.Т. Мороз, О.Ю. Судук

ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ

У ВОДНОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Рівне-2013

УДК: 631.8

ББК 65.9(УКР)73

«Екологічний контроль у водному господарстві України» Навчальний посібник. 2013 р. 165 с.

Розробники:

Лазарчук М. О., доктор технічних наук, професор кафедри гідромеліорацій Національного університету водного господарства та природокористування (НУВГП);

Лико С. М., кандидат с.-г. наук, доцент кафедри екології та збалансованого природокористування Рівненського державного гуманітарного університету;

Бєдункова О.О., кандидат с.-г. наук, доцент кафедри екології НУВГП;

Мороз О. Т., старший викладач кафедри екології НУВГП;

Судук О.Ю., кандидат с.-г. наук, старший викладач кафедри менеджменту НУВГП.

Рецензенти:

Яцик Анатолій Васильович, д.т.н., проф., академік НААНУ, зав. кафедри водогосподарської екології, гідрології та природокористування НУВГП.

Клименко Микола Олександрович, д. с.-г. н., проф., зав. кафедри екології НУВГП.

Будз Маркіян Дмитрович, д. геогр. н., проф. кафедри водогосподарської екології, гідрології та природокористування НУВГП.

Навчальний посібник містить витяги із законів, інших законодавчих актів і підзаконних документів, що стосуються питання охорони, використання та відтворення водних ресурсів, а також настанови щодо нормування і регулювання відносин в екологічній сфері та необхідний довідковий матеріал.

Розрахований на студентів ВНЗ, що навчаються за напрямом підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» (ОКР – бакалавр).

ЗМІСТ

ВСТУП.....
1. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....
1.1. Поняття та основні функції управління і контролю в екологічній сфері....
1.2. Функції планування і прогнозування в екологічній сфері.....
1.3. Екологічний моніторинг.....
1.4. Екологічна експертиза.....
1.5. Екологічна стандартизація і нормування.....
1.6. Екологічне ліцензування.....
2. ДЕРЖАВНЕ ТА ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА.....
2.1 Органи загального державного управління і місцевого самоврядування та їхня компетенція в галузі екології.....
2.2. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції.....
2.3. Участь громадськості в управлінні природокористуванням і охороні довкілля.....
2.4. Конвенція ЄЕК ООН "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.....
3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНИ ВОД.....
3.1. Характеристика і завдання водного законодавства.....
3.2. Право водокористування та його види.....
3.3. Особливості управління і контролю в галузі використання, відтворення та охорони вод.....
3.4. Правова охорона вод.....
3.5. Права і обов'язки водокористувачів.....
3.6. Відповідальність за порушення водного законодавства.....
3.7. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення.....

3.8. Цивільна відповідальність за заподіяну шкоду навколишньому природному середовищу.....	
3.9. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини.....	
4. ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ОХОРОНОЮ І ВИКОРИСТАННЯМ ВОДНИХ РЕСУРСІВ.....	
4.1. Поняття екологічного інспектування.....	
4.2. Стан водних ресурсів.....	
4.3. Екологічний контроль за раціональним використанням та охороною водних ресурсів.....	
4.4. Порядок здійснення перевірок суб'єктів, що використовують водні ресурси або виконують господарську діяльність у межах водоохоронних зон	
4.4.1. Планування перевірок та їхні види.....	
4.4.2. Підготовка та організація перевірки об'єкту.....	
4.4.3. Перевірка водоохоронної діяльності.....	
4.4.4. Оформлення результатів перевірки.....	
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	

ВСТУП

У сучасний період взаємовідносини між природою і суспільством характеризуються як складні і конфліктні. Людина як біологічна істота органічно пов'язана з природою, бере від неї все для життя, повітря, воду, їжу, сировину для матеріального виробництва, використовує землю як просторову базу для розміщення промислових та інших господарських об'єктів. У процесі споживання природних ресурсів людина впливає на природне середовище, змінює його, порушує існуючі взаємозв'язки в природних процесах. Виникають негативні явища, які загрожують порушити баланс, рівновагу біосфери і людини.

Початок ХХІ сторіччя знаменує собою усвідомлення людством свого місця на цій планеті. Зусиллями громадськості вдалося домогтися визначення відповідальності теперішніх поколінь перед прийдешніми, значення ролі кожного покоління в системі розвитку. Перехід до сталого розвитку, декларований Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), став об'єктивною необхідністю, значення якої вже не викликає заперечень. Світове співтовариство визначило сталий розвиток як стратегію існування на ХХІ сторіччя, відобразивши її основні завдання в "Порядку денному на ХХІ сторіччя". Це розвиток у центрі якого - людина, яка зорієнтована на збереження природного середовища. Концепція сталого розвитку поряд з екологічною, дедалі ширше набуває гуманітарної спрямованості.

Ефективне використання власних природних ресурсів і охорона довкілля - це об'єктивна передумова подальшого розвитку національного багатства. Щоб не допустити руйнування природного середовища, надмірної нераціональної експлуатації природних ресурсів, щоб зберегти біологічне різноманіття і забезпечити пріоритет екології в усіх видах господарської діяльності, держава повинна забезпечити проведення відповідно зорієнтованої екологічної політики.

Україна серед європейських держав має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на навколишнє середовище практично на всій її території. Причому в двох третинах областей екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні і несприятливі для здоров'я людини.

А ефективність використання природних ресурсів надзвичайно низька, у зв'язку з чим природомісткість, насамперед земле- та водомісткість валового внутрішнього продукту, навпаки, надто висока.

Офіційно визнаний міжнародний статус нашої держави стосовно її екологічного стану, рівнів забрудненості довкілля та основних природних ресурсів зона "екологічного лиха". Такий статус вона одержала після ядерної аварії на Чорнобильській АЕС, коли до всіх інших забруднень і екологічних катаклізмів додалося ще й радіоактивне зараження значної частини її території (понад 10%). Внаслідок цього великою мірою посилюється кумулятивний негативний вплив на людину та природу різноманітних хімічних забруднень і радіації, деградаційних процесів та погіршення якості навколишнього середовища.

Чи не в найбільшій мірі це позначилося на стані використання, відтворення і охорони водних ресурсів, які є одним з життєво важливих компонентів гідросфери земної кулі та необхідною підвалиною соціально-економічного розвитку в цілому, задоволення основних потреб людей, діяльності у галузі виробництва продовольства, збереження екосистем. Адже від чистоти річок, озер, морів та інших водних об'єктів залежать умови побуту, праці, відпочинку та здоров'я людей. Стан водних ресурсів безпосередньо впливає на розвиток сільського господарства, тваринництва, промисловості, транспорту, енергетики та інших галузей економіки.

Системний аналіз сучасного екологічного стану басейнів річок України та організації управління охороною і використанням водних ресурсів дав змогу окреслити коло найбільш актуальних проблем, які потребують розв'язання. Серед них найважливішими є такі:

- надмірне антропогенне навантаження на водні об'єкти внаслідок екстенсивного способу ведення водного господарства, що призвело до кризового зменшення самовідтворюючих можливостей річок та виснаження водноресурсного потенціалу;

- стала тенденція до значного забруднення водних об'єктів внаслідок неупорядкованого відведення стічних вод від населених пунктів, господарських об'єктів і сільськогосподарських угідь;

- широкомасштабне радіаційне забруднення басейнів багатьох річок внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС;
- погіршення якості питної води внаслідок незадовільного екологічного стану джерел питного водопостачання;
- недосконалість економічного механізму водокористування і реалізації водоохоронних заходів;
- недостатня ефективність існуючої системи управління охороною та використанням водних ресурсів внаслідок недосконалості нормативно-правової бази і організаційної структури управління;
- відсутність автоматизованої постійно діючої системи моніторингу екологічного стану водних басейнів, акваторії Чорного та Азовського морів, якості питної води і стічних вод у системах водопостачання і водовідведення населених пунктів і господарських об'єктів.

5 березня 1998 року Постановою Верховної Ради України затверджені Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (№188/98-ВР), якими визначено, що довготерміновими цілями політики раціонального використання і відтворення водних ресурсів та екосистем є:

- зменшення антропогенного навантаження на водні об'єкти;
- досягнення екологічно безпечного використання водних об'єктів і водних ресурсів для задоволення господарських потреб суспільства;
- забезпечення екологічно стійкого функціонування водного об'єкта як елементу природного середовища зі збереженням властивості водних екосистем відновлювати якість води;
- створення ефективної структури управління і механізмів економічного регулювання охорони та використання водних ресурсів.

Для поетапного виконання зазначених цілей передбачається необхідність здійснення комплексу заходів за такими пріоритетними напрямками:

- охорона поверхневих і підземних вод від забруднення;
- екологічно безпечне використання водних ресурсів;

- відродження і підтримання сприятливого гідрологічного стану річок;
- заходи боротьби зі шкідливою дією вод;
- удосконалення системи управління охороною та використання водних ресурсів;
- зменшення впливу радіоактивного забруднення.

Стратегічною метою екологічно безпечного використання водних ресурсів є: забезпечення пріоритету природоохоронних функцій над господарськими; раціональне використання поверхневих та підземних вод; широке впровадження водозберігаючих технологій у всіх галузях народного господарства.

Водне законодавство є складовою частиною екологічного законодавства, і формується на його загальних принципах з урахуванням специфіки екологічних відносин, що виникають в процесі водокористування. Його метою є регулювання відносин між суб'єктами господарської діяльності, а також між державою, юридичними та фізичними особами у сфері охорони і використання водних ресурсів, пов'язані з видобутком, підготовкою, транспортуванням, використанням води. Законодавство про воду спрямоване на посилення відповідальності юридичних та фізичних осіб за збереження та підтримання у належному стані водних ресурсів і водних об'єктів, а також на забезпечення зацікавленості підприємств, установ, організацій і громадян у збереженні водних ресурсів, впровадженні водозберігаючих технологій, розробленні та виробництві маловодоемного технологічного устаткування.

Водне законодавство забезпечує здійснення широкого комплексу заходів щодо охорони вод від забруднення, засмічення, вичерпування, запобігання шкідливої дії вод та ліквідації їхніх наслідків.

РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

1.1. Поняття та основні функції управління і контролю в екологічній сфері

Протистояння економіки й екології — одна з вузлових проблем охорони навколишнього природного середовища. До недавнього часу її намагалися вирішувати, в основному, шляхом застосування адміністративно-правових методів: заборон, обмежень, адміністративних і карних покарань. Це не дало очікуваного ефекту. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (розділ X) [4] згладжує це протиріччя шляхом включення в механізм регулювання екологічних відносин такого принципу економічного стимулювання: *охорона навколишнього природного середовища тільки тоді буде надійною, коли стане складовою частиною самого господарського механізму, коли вона буде економічно вигідною господарюючому суб'єкту.*

У сучасних умовах, коли проблеми взаємодії людини й природи набувають значення загальнонаціональних пріоритетів, сформувалася та отримала своє конституційне закріплення відносно нова функція держави — екологічна, спрямована на гармонізацію відносин суспільства й природи та забезпечення оптимального врахування економічних та екологічних інтересів суспільства за безумовної першості екологічних. Стаття 16 Конституції України встановила, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Реалізація цієї функції держави здійснюється через управління природокористуванням і охороною довкілля, яке являє собою найважливішу складову частину соціального управління суспільством.

Складність і багатогранність управління в галузі екології зумовлені тим, що, з одного боку, слід враховувати об'єктивні, стихійні процеси самоуправління в природі, а з другого — необхідне цілеспрямоване управління довкіллям в інтересах

суспільства. Об'єктом управління стають відносини в галузі суспільства і природного середовища, які не збігаються із законами розвитку людства. Суспільство повинно визначати основні напрямки діяльності органів державного управління та громадських організацій у вирішенні завдань охорони довкілля і раціонального природокористування, розробляти та проводити відповідну систему заходів, спрямованих на реалізацію висунутих у галузі екологічного управління завдань, надати їм державно-правового забезпечення. Тому метою управління в галузі природокористування і охорони довкілля є: *реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів при проведенні екологічних заходів* (ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища України»).

Методом вирішення перелічених завдань управління є регулювання співвідношення екологічних та економічних інтересів суспільства при обов'язковому пріоритеті права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що закріплено статтею 50 Конституції України, та іншими екологічними правами громадян.

Управління природокористуванням і охороною довкілля базується як на основних принципах державного управління (плановість, компетентність, законність, участь громадськості), так і на специфічних принципах, властивих природокористуванню в цілому (науковість, комплексність, платність спеціального природокористування та ін.). Грунтуючись на цих принципах, суб'єкти управління— державні органи, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання — повинні проводити діяльність, спрямовану на забезпечення ефективного використання природних ресурсів, охорону довкілля, екологічну безпеку. Ефективність будь-якого управління залежить від трьох основних чинників: системності, методичності і стандартності управлінських функцій.

Управління в екологічній сфері — це врегульована правовими нормами організаційно-виконавча діяльність органів державної влади, місцевого

самоврядування та об'єднань громадян, спрямована на використання природних ресурсів, охорону екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Чинне законодавство розрізняє державне та громадське управління природокористуванням. Основна питома вага управлінської діяльності в даній галузі належить центральним органам державного управління, місцевим органам державної виконавчої влади, виконавчим органам місцевого самоврядування в межах їхньої компетенції, визначеної законодавством. Громадське управління в галузі екології здійснюють громадські об'єднання та організації, а його основним завданням є сприяння органам державної влади, місцевого самоврядування в забезпеченні процесу раціонального природокористування і збереження природного середовища.

Функції управління в екологічній сфері за основними напрямками діяльності умовно поділяють на дві групи: загальні та спеціальні. До загальних функцій управління належать: планування і прогнозування, координація, організаційна діяльність, мотивація, облік, екологічний контроль і нагляд. Спеціальних функцій управління в екологічній сфері значно більше. До них можна віднести стандартизацію та нормування, видачу ліцензій і лімітів на природокористування, екологічний моніторинг, збір і обробку екологічної інформації, екологічну експертизу, ведення державних природоресурсових кадастрів, ведення Червоної книги України, розподіл і перерозподіл природних ресурсів тощо.

1.2. Функції планування і прогнозування в екологічній сфері

Функції планування і прогнозування в екологічній сфері характеризують діяльність спеціально уповноважених на те органів з розробки й визначення показників і їхніх можливих змін у процесі використання природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.

Екологічне планування і прогнозування на певні періоди здійснюється в різних організаційно-правових формах. Основними з них є проектні територіально-планувальні документи, цільові комплексні та екологічні програми. Планові показники та прогнози в екологічній сфері містяться, насамперед, у територіальних комплексних схемах охорони навколишнього середовища, генеральних планах населених пунктів, проектах планування і забудови територій, схемах розміщення та

розвитку виробничих сил і окремих галузей народного господарства. Спеціальні документи містять планові показники і загальнодержавні екологічні програми, які розробляються згідно з *Положенням про порядок розроблення екологічних програм*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1998 р.

Планування заходів щодо охорони довкілля та використання природних ресурсів здійснюється у складі програм, прогнозів соціально-економічного розвитку та на основі екологічних програм, що розробляються на загальнодержавному, міжрегіональному та місцевому рівнях.

Загальнодержавними екологічними програмами визначається єдина політика у галузі охорони довкілля, передбачаються заходи щодо стабілізації та поліпшення стану довкілля в Україні або в окремих його регіонах.

Приклади таких програм:

- Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 рр. (затверджена Законом України від 21.09.2000 р.);
- Загальнодержавна програма поводження з токсичними відходами (від 14.09.2000 р.);
- Загальнодержавна програма розвитку водного господарства (від 17.01.2002 р.);
- Загальнодержавна програма охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів (від 22.03.2001 р.).

Міжрегіональні екологічні програми визначають заходи щодо вирішення екологічних проблем, спільних для двох і більше областей України.

Місцеві програми (обласні, районні, міські, сільські) розробляються з урахуванням заходів, що передбачені загальнодержавними та міжрегіональними екологічними програмами, та природних особливостей і рівня техногенного навантаження на довкілля у відповідних місцевостях.

В екологічних програмах із врахування вимог екологічного законодавства та міжнародних договорів у галузі охорони довкілля висвітлюються такі **питання**:

- необхідність і стисле обґрунтування доцільності розроблення програми;
- основна мета програми й термін її реалізації;

- характеристика сучасного стану проблеми, на розв'язання якої спрямована програма;
- основні (пріоритетні) напрями дій для досягнення кінцевої мети програми;
- етапи вирішення завдань програми й терміни їх виконання;
- комплекси заходів, що мають здійснюватися на кожному з етапів;
- орієнтовні розрахунки вартості реалізації програми та джерела її фінансування;
- очікувані результати реалізації заходів програми та їх відповідність головній меті;
- прогнозна характеристика стану навколишнього природного середовища за етапами реалізації програми;
- механізм реалізації та фінансування програми і контролю за її виконанням.

Порядок розробки та затвердження програм у галузі охорони НПС регламентується Конституцією України (п. 6 ст. 85, п. 3 ст. 119, п. 5 ст. 138), Законом України "Про охорону навколишнього природного середовища" (ст. 6), Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" (ст. 33), Законом України "Про державні цільові програми від 18.03.2004 р. та іншими нормативно-правовими актами.

1.3. Екологічний моніторинг

Державний екологічний моніторинг — це система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень для запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Залежно від призначення моніторинг навколишнього середовища поділяють на загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий).

Система державного екологічного моніторингу створюється і здійснюється на трьох рівнях:

- *національному* — на всій території України;
- *регіональному* — у межах адміністративно-територіальних одиниць на територіях економічних і природних регіонів;
- *локальному* — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянках ландшафтів).

Повноваження щодо здійснення державного моніторингу покладено на Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство охорони здоров'я, Державне агентство земельних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, інші органи державного управління та їхні органи на місцях.

Система державного екологічного моніторингу створюється з дотриманням міжнародних вимог і сумісна з аналогічними міжнародними системами.

Порядок створення та функціонування моніторингу передбачено *Положенням про державну систему моніторингу довкілля*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. №391.

Державний моніторинг вод, який є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища України, здійснюється з метою забезпечення інформацією про стан вод, прогнозування його змін, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо використання й охорони вод та відтворення водних ресурсів.

Державний моніторинг вод здійснюється за предметними напрямками кількості та якості вод відповідно до Порядку здійснення державного моніторингу вод, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 815 від 20.07.1996 р..

Об'єктами державного моніторингу вод є:

- природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки);
- штучні водойми (водосховища, ставки), канали та інші водні об'єкти;
- підземні води й джерела;
- внутрішні морські води та територіальне море;
- джерела забруднення вод, включаючи зворотні води, аварійні скидання

рідких продуктів і відходів;

➤ води поверхневого стоку із сільськогосподарських угідь, фільтрація забруднюючих речовин з водойм та сховищ, масовий розвиток синьо-зелених водоростей;

➤ надходження шкідливих речовин з донних відкладів (вторинне забруднення).

Державний моніторинг вод здійснюють: Міністерство екології та природних ресурсів (Держекоінспекція та Обласні управління водних ресурсів), Державне агентство водних ресурсів України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, МНС, організації гідрометеослужби, геологічні територіальні організації, а також організації, що входять до сфери управління цих Міністерств і відомств.

До відання Мінекології та природних ресурсів належить моніторинг джерел скидів стічних вод, поверхневих вод (вміст забруднюючих речовин, в тому числі радіонуклідів); водних об'єктів у межах природоохоронних територій, наземних і морських екосистем (фонова кількість забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів).

До відання Державного агентства водних ресурсів належить моніторинг річок, водосховищ, каналів, зрошувальних систем і водойм в місцях питних водозаборів та у межах водогосподарських систем комплексного призначення, систем міжгалузевого та сільськогосподарського водопостачання (вміст забруднюючих речовин, у тому числі радіонуклідів); водойм у зонах впливу атомних електростанцій (вміст радіонуклідів); поверхневих вод у прикордонних зонах і місцях інтенсивного використання (вміст забруднюючих речовин, в тому числі радіонуклідів); підтоплення сільських населених пунктів, прибережних зон водосховищ (переформування берегів і підтоплення територій).

До відання Міністерства аграрної політики та продовольства України належить моніторинг поверхневих вод сільськогосподарського призначення (токсикологічні та радіологічні показники, залишкова кількість пестицидів, агрохімікатів і важких металів).

Міністерство надзвичайних ситуацій здійснює моніторинг поверхневих і підземних вод, водних екосистем і джерел скидів стічних вод на територіях зони відчуження та безумовного відселення і в зонах радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а також у місцях виникнення надзвичайних ситуацій із загрозою виникнення радіаційного забруднення вод.

Організації гідрометеослужби здійснюють моніторинг річкових, озерних, морських вод (гідрохімічні та гідробіологічні показники, вміст забруднюючих речовин, в тому числі радіонуклідів) на базовій мережі спостережень; а також стихійних та небезпечних гідрометеорологічних явищ (повеней, паводків тощо) у районах спостережних станцій.

Геологічні територіальні організації здійснюють моніторинг підземних вод (гідрогеологічні і гідрохімічні показники, оцінка ресурсів).

Міністерство охорони здоров'я України здійснює моніторинг поверхневих вод суші і питної води (хімічні, бактеріологічні показники); морських і підземних вод, що використовуються для питного водопостачання та бальнеологічного лікування (радіологічні, вірусологічні показники); мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей, ропи лиманів і озер у місцях проживання й відпочинку населення.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України здійснює моніторинг питної води централізованих систем водопостачання, стічних вод міської каналізаційної мережі та після очисних споруд (вміст забруднюючих речовин, обсяги споживання і надходження); процесів підтоплення міст і селищ міського типу.

Державний моніторинг вод за призначенням поділяється на:

- **фоновий моніторинг**, що здійснюється на водних об'єктах у місцях мінімального опосередненого антропогенного навантаження;
- **загальний моніторинг**, що складається з моніторингу на державній мережі пунктів спостережень, моніторингу антропогенного впливу на водні об'єкти, моніторингу водних об'єктів у місцях їх використання та спеціальних видів моніторингу;
- **кризовий моніторинг**, що здійснюється у зонах підвищеного ризику та впливу аварій і надзвичайних ситуацій.

Спеціальні види моніторингу включають спостереження на озерах і водосховищах з метою охорони водних екосистем.

Моніторинг озер і водосховищ включає моніторинг антропогенного впливу на них і спостереження за переформуванням берегів та гідрогеологічним режимом прибережних територій.

Державне агентство водних ресурсів України здійснює кризовий моніторинг за рівнями забрудненості поверхневих вод у районах водозаборів, що знаходяться у зоні впливу аварійних забруднень, та додатково у місцях, які забезпечують необхідною інформацією для прогнозування рівня аварійних забруднень.

Прогнозування стану водних об'єктів та його змін здійснюється шляхом математичного моделювання кількісних і якісних показників води цих об'єктів з метою розроблення рекомендацій щодо здійснення заходів для поліпшення їхнього стану та запобігання можливим негативним явищам і процесам.

Держводагентство України разом з організаціями гідрометеорологічної служби здійснює прогнозування змін якісного і кількісного стану вод та геоморфології озер і водосховищ, виявлення джерел забруднення цих об'єктів та розроблення рекомендацій щодо їх усунення.

Згідно з Порядком здійснення державного моніторингу вод спостереження за станом водних об'єктів здійснюються відповідно до загального переліку показників, куди входять:

- показники, які характеризують кількість водних ресурсів та їхні зміни;
- показники якості вод і нормативи екологічної безпеки водокористування (зокрема, санітарні норми, рибогосподарські нормативи);
- екологічні нормативи та категорії якості води водних об'єктів, що розробляються і затверджуються в установленому порядку.

Спостереження за джерелами негативного впливу на екологічний стан водних об'єктів здійснюються відповідно до загального переліку показників, куди входять:

- показники використання водних ресурсів, включаючи забір води та скидання зворотної води до водних об'єктів;
- показники, що використовуються під час встановлення нормативів гранично допустимого скидання;

➤ показники стану ґрунтових вод у межах впливу полігонів захоронення твердих побутових відходів.

При здійсненні державного моніторингу вод визначаються переліки пріоритетних показників стану водних об'єктів та показників негативного впливу, які при необхідності коригуються Міжвідомчою комісією ведення державного моніторингу вод.

Основними завданнями, які вирішують моніторингові дослідження:

- 1) спостереження та контроль рівня забрудненості поверхневих вод за фізичними, хімічними і гідробіологічними показниками;
- 2) вивчення динаміки забруднюючих речовин і умов, при яких виникають різкі коливання рівнів забруднення;
- 3) вивчення закономірностей процесів самоочищення і нагромадження забруднюючих речовин у донних відкладеннях;
- 4) вивчення наслідків виносу речовин через гирлові створи річок для складання балансу хімічних речовин водних об'єктів та оцінки якісного стану води.

У результаті проведення моніторингових досліджень отримують наступні матеріали:

- 1) якісну і кількісну характеристику основних показників хімічного складу води;
- 2) оцінку стану якості води;
- 3) динаміку зміни якості води у часі й просторі;
- 4) джерела забруднення водного об'єкта;
- 5) ступінь перевищення нормативних показників, які визначають придатність води для різних видів використання;
- 6) реєстрація надзвичайних ситуацій для забезпечення оперативного реагування відповідних державних органів;
- 7) створення банку даних для подальшої оцінки і прогнозування радіологічної та еколого-гідрохімічної ситуації;
- 8) рекомендації щодо поліпшення і стабілізації екологічного стану водного об'єкта для оптимізації його комплексного використання та удосконалення мережі спостережень контролю якості води.

Методика проведення моніторингу водних ресурсів

У сучасних умовах — за наявності дефіциту води, значного антропогенного навантаження на водні ресурси та зниження інтенсивності процесів самоочищення водних об'єктів — охорона поверхневих вод від забруднень є актуальною проблемою.

Для вивчення антропогенного впливу на якісний стан водних ресурсів, отримання спеціальної інформації про джерела забруднення та їхній вплив на водні об'єкти і з метою розробки науково обгрунтованих ефективних заходів щодо поліпшення екологічного стану та якості поверхневих вод були організовані систематичні спостереження за зміною якості води в часі й просторі.

Основними принципами організації і здійснення контролю якості води є:

- комплексність і систематичність спостережень;
- узгодженість термінів їх проведення з основними гідрологічними режимами;
- застосування переліку основних показників якості води та уніфікованих методів їх визначення.

Визначення кількісних показників якості води (склад, властивості) у пробах природних та стічних вод здійснюється за атестованими методиками. Атестацію методик здійснюють згідно з Законом України "Про метрологію та метрологічну діяльність" та ГОСТом 8. 010.

Перелік гранично допустимих концентрацій (ГДК), які використовуються при контролі якості води, наведені у таких нормативних документах: ГДК РГ-90 (рибогосподарське водокористування), СанПіН № 4630 (охорона поверхневих вод від забруднення), ДСанПіН № 383 (вода питна), НРБУ-97 та ДР-2006 (контроль радіонуклідів), СанПіН № 4631 (охорона морських вод від забруднення).

Точність вимірювання показників складу і властивостей поверхневих вод має відповідати ГОСТу 27384-87 «Вода. Нормы погрешности измерений показателей состава и свойств». Вимірювання якісних показників води проводиться у відповідних для цього лабораторіях.

Організація спостережень за якістю вод, яка включає розміщення пунктів спостережень, визначення розташування створів у пункті, вертикалей у створі і горизонтів відбору проб по вертикалі та формування програм спостереження для поверхневих вод виконується згідно з ГОСТ 17.1.3.07-82, відповідними методичними вказівками (МВ), зокрема МВ № 40 (для морських вод).

Спостереження за фізичними, хімічними і біологічними показниками поверхневих вод здійснюється відповідно до «Єдиного міжвідомчого керівництва по організації та здійсненню державного моніторингу вод», затвердженого наказом Мінекоресурсів № 485 від 24.12.2001 р..

Для цього здійснюються вимірювання показників якості води водних об'єктів, завислих домішок, що в ній утримуються, біологічних показників та донних відкладів за атестованими методиками.

Контроль якості води водного об'єкта для оцінки його санітарного стану включає три основні етапи.

1. Попередній збір інформації про стан якості поверхневих вод, джерела забруднення, дані про водокористування і водовідведення, склад стічних вод, що скидаються, ступінь їх очищення, гідрологічні параметри тощо. Інформація про гідрологічний, гідрохімічний і еколотоксикологічний стан поверхневих вод України наведена у звітах наукових установ, які проводять багаторічні спостереження за окремими аспектами якості води, Інституту гідробіології НАН України, Українського науково-дослідного інституту водогосподарсько-екологічних проблем, Національного університету ім. Т.Г.Шевченка, Республіканського науково-гігієнічного центру МОЗ України, Інституту водних проблем і меліорації НААН України та ін. Дані про водокористування та водовідведення, склад, ступінь очищення, відвід стічних вод — у щорічній інформації за даними Державного обліку використання вод.

2. Аналітична частина (натурні стаціонарні й експедиційні дослідження) — блок спостережень моніторингу.

3. Обробка й узагальнення отриманої інформації для оцінки змін радіологічної, гідрохімічної, токсикологічної ситуації у водоймі або водотоці.

На першому етапі досліджень якості поверхневих вод здійснюється вибір місця розташування пунктів контролю (місця на водоймі, в якому проводять комплекс робіт для отримання даних про якість води). Пункти контролю розміщуються на водоймах і водотоках, які мають народногосподарське значення і є забруднені промисловими, господарсько-побутовими і сільськогосподарськими стічними водами.

Для вивчення природних процесів і визначення фонового стану води пункти контролю створюються також на ділянках, які найменше зазнають прямої антропогенної дії. Вони використовуються для вивчення природного стану водних об'єктів та порівняння з досліджуваними пунктами.

У пунктах контролю організують один або декілька створів, місце розташування яких встановлюють з урахуванням гідрометричних і морфологічних особливостей водойми, розташування джерел забруднення, а також згідно з Методичними вказівками.

У Держводагентстві спостереження здійснюються на 328 створах (басейни Дніпра — 131, Дністра — 39, Сіверського Донця — 61, Південного Бугу — 30, Західного Бугу — 8, Дунаю — 39, Криму — 20) силами лабораторій басейнових управлінь водних ресурсів і облводгоспів.

Основними **функціями** лабораторій басейнових управлінь водних ресурсів є:

- а) контроль за радіоактивним забрудненням річок, водосховищ, каналів, зрошувальних систем і водойм у зонах атомних електростанцій;
- б) визначення концентрації забруднюючих речовин у поверхневих водах і місцях інтенсивного господарсько-питного використання та відпочинку населення;
- в) ведення обліку використання води підприємствами, установами, організаціями.

Періодичність контролю якості води визначається народногосподарським значенням водного об'єкта, його розміром, об'ємом, якістю води та метою здійснення контролю.

Контроль якості води за повною програмою на більшості водойм проводять сім разів на рік: у період повені, під час літньої межені (при найменших витратах і при проходженні дощового паводка), восени перед льодоставом, під час зимової межені.

Мережі і програми спостережень розробляються та формуються суб'єктами Державного моніторингу вод і коригуються Міжвідомчою комісією з питань моніторингу довкілля, виходячи з інформаційних потреб виконання завдань у галузі використання і охорони вод, відтворення водних ресурсів, запобігання шкідливій дії вод та ліквідації її наслідків.

При здійсненні моніторингу в зоні меліорації і підтоплення населених пунктів спостереження за ґрунтовими водами включають спостереження на зрошувальних, осушуваних і прилеглих до них землях, на еталонних осушувальних системах та в сільських населених пунктах в зонах впливу цих систем. До складу спостережень входять дослідження режимів рівнів, мінералізації та хімічного складу ґрунтових вод. Спостереження проводяться на стаціонарних точках гідрорежимної мережі. Щільність точок встановлюється залежно від місцевих умов та мінералізації ґрунтових вод відповідно до ВБН 33.55.- 01 - 97. Відбір ґрунтових та підземних вод здійснюється: на зрошуваних угіддях — двічі на рік (на початку вегетаційного та в кінці поливного періодів); на осушуваних угіддях — двічі на рік (у передпосівній та всередині вегетаційного періодів); на еталонних осушувальних системах — 4 рази на рік (по сезонах року).

Якість поливних вод визначається на початку (станом на 30 квітня) і наприкінці поливного (станом на 15 вересня) періодів.

Спостереження за якістю поливних вод проводять на зрошувальних каналах меліоративних систем та безпосередньо в джерелах зрошення. Оцінка якості поливних вод виконується відповідно до ДСТУ-94 , ВИД 3.3-5.5-01-97 та ВИД 33.3.3.01-98.

Спостереження необхідно проводити також за бактеріологічними показниками (патогенними бактеріями, вірусами, гельмінтами).

Відбір проб води для визначення якості поливних вод проводять на стаціонарних точках (гідропостах) за встановленими методиками. Обов'язкові точки в мережі спостережень — на магістральних каналах меліоративних систем у місцях їх головних водозаборів та на водозаборах господарських і міжгосподарських зрошувальних систем.

Спостереження за якістю дренажних і скидних вод (за їх мінералізацією та хімічним складом) проводяться не менше 4 разів на рік — у березні - квітні, червні, серпні та листопаді на дренажних колекторах та скидних каналах меліоративних і дренажних систем. Розташування точок спостережень визначається залежно від природних і техногенних умов регіону.

Моніторинг підземних вод здійснюють геологічні територіальні організації Мінекології та природних ресурсів України (на державній мережі спостережень) та водокористувачі, які здійснюють контроль згідно з Водним кодексом (стаття 44).

Фоновий моніторинг здійснюється шляхом систематичних спостережень за підземними водами на спеціальній мережі пунктів (свердловини, колодязі й джерела) для оцінки й прогнозування змін стану водних об'єктів внаслідок промислової та господарської діяльності. Проби на хімічний аналіз підземних вод відбираються залежно від складності гідрохімічного і гідрологічного стану 1 -12 разів на рік .

При забрудненні підземних вод загальний моніторинг за їхньою якістю й режимом визначається геологічними організаціями Мінекології та природних ресурсів України та МОЗ залежно від виду їх використання з урахуванням можливих наслідків їхнього забруднення.

Для контролю за станом підземних вод і своєчасного вжиття спеціальних заходів щодо їхньої охорони на водозаборах підземних вод обладнана мережа свердловин, що забезпечує можливість проведення систематичних спостережень за якістю та рівнем підземних вод у районі водозаборів, на прилеглих територіях з метою вивчення впливу водозабору на довкілля та прогнозу надходження до водозабору забруднених вод.

Влаштування, експлуатацію і контроль стану підземних водозаборів для господарсько-питного водопостачання регламентують ГОСТ 2761 - 84, ГОСТ 28- 74 - 82 і Правила Держжитлокомунгоспу.

Лабораторний контроль якості підземних вод здійснюється підприємством, що забруднює підземні води. Територіальними органами держсанепідемслужби МОЗ України здійснюється вибірковий контроль показників хімічного, радіологічного та бактеріологічного забруднення. Геологічні територіальні організації Мінекології та

природних ресурсів України здійснюють контроль показників мінералізації, жорсткості, хімічного забруднення.

Відбір проб води проводять відповідно до нормативних документів: ГОСТу 17.1.5.01-80 - для відбору проб донних відкладів та ГОСТу 17.1.5.05-85 — для відбору проб поверхневих і морських вод, СТ СЗВ 4285-84 — для відбору проб підземних вод. Прилади й обладнання для відбору, первинної обробки і зберігання проб води повинні відповідати ГОСТ 17.1.5.04 - 81.

Організація моніторингу прибережних зон водосховищ здійснюється згідно з нормативним документом. Цей моніторинг включає в себе спостереження за переформуванням берегів та за гідрогеологічним станом прибережних територій, в тому числі оцінку якості ґрунтових вод. Проби води відбираються зі свердловин та відкритих водойм.

Періодичність спостережень (заміри рівнів ґрунтових вод по свердловинах і рівнів води у відкритих водотоках) — 1 раз у декаду на масивах водосховищ. На незахищених ділянках прибережних зон заміри здійснюються 1 раз на місяць.

Інструментальні спостереження виконуються на створах інженерно-геологічної мережі, свердловинах і водпостах гідрогеологічної мережі та на створах підвідних каналів насосних станцій відкачки річкових та дренажних вод з масивів.

Для реалізації програми моніторингу водних ресурсів проводиться гідрохімічний, радіологічний і токсикологічний контроль якості води за єдиними методиками хімічного, радіологічного і токсикологічного аналізу водних ресурсів.

Організація і проведення гідрохімічного, радіологічного і токсикологічного контролю якості води детально викладені у відповідних методиках. Радіологічний і гідрохімічний моніторинг проводиться відповідно до Програми державного моніторингу довкілля у системі Держводагентства України (додаток до наказу Держводгоспу № 16 від 22.02.1999 р.). Програма спостережень розширена додатковими пунктами контролю у прикордонних зонах, на водозаборах зрошувальних систем та ін.

1.4. Екологічна експертиза

Проведення екологічної експертизи — одна з найважливіших спеціальних функцій управління в екологічній сфері.

Екологічна експертиза в Україні є самостійним видом управлінської діяльності та організаційно-правовою формою попереджувального контролю. З прийняттям законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу» екологічна експертиза отримала законодавчий статус і стала обов'язковою складовою законотворення, управлінської, господарської, інвестиційної та іншої діяльності, що впливають на стан навколишнього природного середовища і здоров'я населення.

Екологічна експертиза розглядається як один з ефективних механізмів ДСЕУ, що здатний гарантувати екологічну безпеку, оскільки в ній поєднуються незалежність, гласність, соціальна справедливість, забезпечення конституційних прав громадян на безпечні умови життя, на відповідний рівень здоров'я та якість навколишнього природного середовища. Закон України «Про екологічну експертизу» визначає **екологічну експертизу** як вид науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки..

Мета екологічної експертизи — запобігання негативному впливові антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності й екологічної ситуації на окремих територіях та об'єктах.

Перелік об'єктів екологічної експертизи нині значно розширено. До них належать проекти законодавчих, нормативно-правових актів; передпроектні та проектні матеріали; документація з впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції; діючі народногосподарські об'єкти, особливо - екологічно небезпечні. У цілому в поле уваги екологічної експертизи потрапляють усі ті об'єкти, функціонування яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на здоров'я населення та стан навколишнього природного середовища. Екологічній експертизі можуть також підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю.

Основні завдання екологічної експертизи такі:

- визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності;
- організація комплексної, науково обґрунтованої оцінки об'єктів;
- встановлення відповідності об'єктів вимогам екологічного законодавства, будівельним нормам і правилам;
- оцінка впливу діяльності об'єктів на стан навколишнього природного середовища та якість природних ресурсів;
- оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;
- підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків.

Виконання цих завдань покладено на **суб'єкти екологічної експертизи**, до яких належать:

- органи загального державного управління: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада АР Крим, Рада Міністрів АР Крим;
- спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів — Мінекології та природних ресурсів, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;
- органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади на місцях, інші державні органи відповідно до законодавства України;

- органи громадського управління: статутні органи об'єднань громадян та інших громадських формувань;
- інші установи, організації та підприємства, у тому числі іноземні юридичні й фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи;
- окремі громадяни в порядку, передбаченому законом України «Про екологічну експертизу» та іншими законодавчими актами.

Основними формами екологічної експертизи, які визначені законодавством і здійснюються в Україні, є державна, громадська та інші. Правовий статус цих експертиз різний. Висновки державної екологічної експертизи обов'язкові для виконання, а висновки громадської та інших експертиз мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані під час проведення державної екологічної експертизи, а також у процесі прийняття рішень щодо подальшої долі експерованого об'єкта.

Як суб'єкти (еколого-експертні органи чи формування), так і замовники екологічної експертизи повинні відповідно до законодавства забезпечувати гласність її проведення, повідомляти про її висновки через засоби масової інформації.

Екологічна експертиза базується на принципах обов'язковості, наукової обґрунтованості, незалежності, гласності та демократизму. Зазначимо, що принцип обов'язковості поширюється в першу чергу на види діяльності та об'єкти, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Їх перелік встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони та використання природних ресурсів і спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань охорони здоров'я. До *екологічно небезпечних* належать об'єкти атомної промисловості та енергетики, нафтохімії, нафтопереробки, хімічної, біохімічної та фармацевтичної промисловості, металургії; об'єкти, пов'язані зі зберіганням, транспортуванням, переробкою й захороненням небезпечних відходів, виробництвом і застосуванням мінеральних добрив, пестицидів, вибухових речовин тощо. Проведення додаткових державних екологічних експертиз можливе з ініціативи зацікавлених осіб на підставі договору про надання еколого-експертних

послуг або за рішенням Кабінету Міністрів України, уряду АР Крим, місцевих рад чи їх виконавчих комітетів.

Провідна роль у здійсненні державної екологічної експертизи належить Міністерству екології та природних ресурсів України, зокрема його Управлінню екологічної експертизи та оцінки впливу. Міністерство є тим органом, який безпосередньо виконує процедуру державної екологічної експертизи своїми силами або за допомогою експертних комісій, до складу яких входять вчені, фахівці та представники громадськості. До компетенції інших суб'єктів державної екологічної експертизи (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада АР Крим, Рада Міністрів АР Крим, органи місцевого самоврядування, органи виконавчої влади на місцях) віднесено:

- законодавче регулювання відносин у сфері екологічної експертизи;
- визначення основних принципів і порядку здійснення екологічної експертизи;
- призначення проведення основної й додаткової державних екологічних експертиз;
- визначення порядку передавання документації на державну екологічну експертизу;
- координація діяльності суб'єктів екологічної експертизи;
- здійснення контролю за дотриманням законодавства про екологічну експертизу;
- вирішення інших питань у сфері екологічної експертизи.

Громадська екологічна експертиза може здійснюватися в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, з ініціативи громадських організацій чи інших громадських формувань. Вона може проводитись окремо або водночас з державною екологічною експертизою шляхом створення на добровільних засадах тимчасових або постійних еколоґо-експертних колективів громадських організацій чи інших громадських формувань. Потреба в здійсненні громадської екологічної експертизи здебільшого виникає в разі вирішення складних екологічних проблем, пов'язаних із розвитком регіону, населеного пункту, розміщення окремих об'єктів народного господарства, реалізацією проекту певної

забудови тощо. Соціальним чинником, який визначає необхідність і мету проведення такої експертизи, в основному є інтереси місцевих територіальних громад. Намагання забезпечити екологічну безпеку певної території за всебічного врахування місцевих умов стимулює процеси попереднього громадського обговорення можливостей реалізації конкретних проектів, подальше створення незалежних комісій або груп із представників громадськості та фахівців з екології. Нерідко до цього процесу залучаються органи місцевого самоврядування.

1.5. Екологічна стандартизація і нормування

Одним із базових механізмів регулювання навколишнього природного середовища є державне екологічне нормування.

Екологічні нормативи — це закріплені законодавством норми, що регулюють природоохоронні і природоресурсні відносини, спрямовані на задоволення екологічних потреб суспільства й забезпечення оптимальної якості навколишнього середовища людини, мають кількісні значення і визначають рівень екологічної безпеки. За юридичною силою вони поділяються на законодавчі норми (закони) і підзаконні норми, які входять до урядових правових актів, нормативних актів міністерств і відомств, актів місцевого рівня, а за змістом юридичного припису — на попереджувальні, заборонні, відновлювальні, заохочувальні та каральні. Екологічні нормативи розробляються і вводяться в дію спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань охорони НПС та іншими уповноваженими державними органами відповідно до законодавства України.

Метою екологічного нормування є встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів визначає кількісні показники, що мають зменшувати антропогенний вплив суспільства до меж, у яких допускається така зміна природного середовища, а це, у свою чергу, дає змогу механізмам

саморегуляції екосистем здійснювати процес відновлення природних ресурсів і не призводить до деградації довкілля.

Нормування взаємовідносин між суспільством і природою у світлі парадигми збалансованого розвитку нині набуває надзвичайної актуальності. В ідеалі екологічне нормування повинно сприяти забезпеченню збалансованого виробництва і споживання в межах господарської ємності екосистем, тобто здатності витримувати певне максимальне антропогенне навантаження.

Сьогодні розвиток екологічного нормування в Україні здійснюється так, щоб забезпечити, по-перше, відповідність норм завданням збереження екосистем; по-друге, розвиток нормативної бази як елемента управління і засобу контролю в діяльності суб'єктів господарювання; і по-третє, ефективність норм як правових гарантій соціальної захищеності людини.

В екологічному нормуванні слід виокремити два напрями: нормування і лімітування. При **нормуванні** визначаються нормативи гранично допустимих викидів і скидів забруднювальних речовин у навколишнє природне середовище та інші види шкідливого впливу на нього, а також нормативи плати за забруднення навколишнього середовища і розміщення відходів. Мета **лімітування** полягає в затвердженні для підприємств, установ та організацій лімітів використання або добування природних ресурсів, лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та лімітів на утворення і розміщення відходів.

До основних видів екологічного нормування, що використовуються в Україні, належать норми, ліміти і нормативи плати за забруднення навколишнього середовища, а також норми, ліміти і нормативи плати за використання природних ресурсів.

Існує система показників, за допомогою яких оцінюється антропогенний вплив — вплив забруднюючих речовин на навколишнє середовище. Основними з них є гранична допустима концентрація (ГДК), гранично допустимий викид або скид (ГДВ, ГДС) та гранично допустиме навантаження (ГДН).

Гранично допустима концентрація — максимальна кількість шкідливої речовини в одиниці об'єму або маси природного ресурсу (повітря, води, ґрунту), яка практично не впливає на здоров'я людини.

Гранично допустимий викид (скид) — маса (об'єм) забруднюючих речовин, розсіювання яких у природних умовах конкретного джерела забруднення з урахуванням рівня загального фонових забруднення в сукупності з іншими джерелами забруднення не створює за межами санітарно-захисної зони перевищення допустимих рівнів забруднення.

Гранично допустиме навантаження (несуча ємність екосистеми) — сукупність окремих впливів, які або не впливають на якість навколишнього середовища, або змінюють її в допустимих межах, тобто не руйнують екосистему і не викликають для неї несприятливих наслідків.

У цілому гранично допустимі нормативи встановлюються для того, щоб поступово досягти нормативу якості природних ресурсів, тобто науково обґрунтованих значень концентрації забруднюючих речовин та показників якості (загальнофізичних, біологічних, хімічних, радіаційних) і санітарно-гігієнічних норм у місцях розташування джерел забруднення для забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини та природних екосистем. Поступове досягнення якості природних ресурсів розглядається як процес постійного вдосконалення технологічних аспектів господарської та іншої діяльності людини, які здійснюються в напрямі зменшення шкідливого антропогенного впливу на природу. У зв'язку із цим екологічні нормативи відображають величину антропогенного навантаження на довкілля та відповідають ступеню розвитку суспільства і з часом мають змінюватись у напрямку поліпшення якості навколишнього середовища.

Державні екологічні стандарти регламентують інтеграцію екологічних аспектів у різні види діяльності суб'єктів господарювання для забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку суспільства і є чинниками гармонізації його взаємовідносин із природою. Ці стандарти обов'язкові для виконання і визначають поняття й терміни, режим використання та охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо використання природних ресурсів та запобігання забрудненню навколишнього природного середовища. Екологічні вимоги в таких стандартах відповідають рівню наукового, технічного й технологічного прогресу, досягнутому в державі.

Екологічні стандарти поділяються на міжнародні, державні, галузеві та локальні. Міжнародні стандарти затверджуються і впроваджуються Міжнародною організацією із стандартизації (ISO), державні - спеціальними постановами Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, галузеві - наказом відповідного міністерства чи відомства, локальні - постановою відповідного територіального природоохоронного органу в межах його компетенції.

Розвиток екологічної стандартизації в Україні відбувається шляхом введення в державні стандарти екологічних вимог на продукцію і послуги та шляхом впровадження стандартів, гармонізованих із міжнародними і європейськими екологічними стандартами. Основою для розвитку також є екологічні стандарти, що розробляються Міжнародною організацією із стандартизації, зокрема її технічним комітетом ТК 207 «Управління навколишнім середовищем». Саме цей комітет, використовуючи досвід і методологію систем управління якістю, почав розробляти стандарти серії ISO 14000 «Системи екологічного управління».

Ліміти на природокористування в контексті парадигми збалансованого розвитку за своїм характером є тим важливим регуляторним інструментом, який, обмежуючи економічне зростання, власне і здійснює стабілізацію процесів виробництва, споживання та утримування їх у межах збалансованого екологічно безпечного функціонування суспільства. При цьому сутність такого інструменту базується на двох стратегічних засадах: обмеженості можливостей біосфери приймати, поглинати й асимілювати різного роду відходи, вироблені соціально-економічною системою, та кінцевому характері невідновлюваних природних ресурсів.

Розробка лімітів у галузі охорони навколишнього природного середовища ґрунтується на відповідних екологічних нормах. Так, ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами, ліміти на розміщення відходів визначаються для підприємств, установ та організацій з урахуванням гранично допустимих обсягів і встановлюються у вигляді дозволів на викиди і скиди.

Окремим видом екологічних норм є нормативи плати за забруднення навколишнього середовища та за використання природних ресурсів. Вони є

компонентами економічного механізму природокористування, які створюють стимули до раціонального використання природних ресурсів і забезпечують реальні джерела бюджетного фінансування природоохоронної діяльності. Зазначимо, що в охороні довкілля важливу роль відіграють нормативи плати за понадлімітне забруднення навколишнього середовища та за понадлімітне використання природних ресурсів, які мають характер штрафних санкцій.

1.6. Екологічне ліцензування

Згідно із законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» природокористування в Україні здійснюється в порядку загального й спеціального використання природних ресурсів.

У сфері спеціального використання природні ресурси надаються у володіння, користування або оренду на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Управління і контроль за спеціальним використанням природних ресурсів здійснюється спеціальними органами дозвільно-погоджувальної діяльності в межах їх повноважень.

Залежно від виду діяльності, природного ресурсу, ступеня шкідливості впливу на навколишнє природне середовище та інших чинників видаються дозвільно-погоджувальні документи різної юридичної сили: дозволи, погодження, сертифікати, ліцензії. Право на проведення тих видів господарської діяльності, що підлягають обмеженню, реалізується через ліцензування.

Ліцензування належить до групи традиційних адміністративних механізмів управління. Основні принципи державної політики України у сфері ліцензування — це захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави. Законодавчою основою в цій сфері є закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», який визначає, що **ліцензування** — це видача, переоформлення та анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами

ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Отже, ліцензія є єдиним документом дозвільного характеру, який дає право на ведення певного виду господарської діяльності, що, відповідно до законодавства, підлягає екологічному обмеженню. Ліцензування таких видів діяльності (а їх — 64) стосується екологічних аспектів і зумовлює необхідність врахування екологічних вимог.

Розвиток ліцензування природокористування і природоохоронної діяльності набуває в Україні дедалі ширшого застосування, оскільки воно належить до ефективних інструментаріїв екологічного управління. Ефективність ліцензування полягає у його комплексності, яке крім адміністративних важелів управління об'єднує інструментарії: інформаційний — екологічний аудит та екологічну експертизу, економічний — визначення умов справляння податків, ринковий — укладання договору з ліцензіатом. Право на видачу ліцензій мають органи ліцензування: Мінекології та природних ресурсів України, Державна інспекція ядерного регулювання України, Державне космічне агентство України, Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державне агентство земельних ресурсів України. За цими органами закріплені певні види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. За видачу ліцензії справляється плата, розмір і порядок зарахування якої до Державного бюджету встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності належить тільки до функцій державного рівня управління.

Розвиток екологічного ліцензування має два стратегічні напрями: окреме та комплексне ліцензування. Окреме ліцензування стосується видів діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища і здоров'я населення, а також окремих видів природокористування з введенням спеціальних дозволів на право розміщення в навколишньому середовищі викидів, скидів забруднюючих речовин та відходів. До сфери окремого ліцензування належать, згідно із законом України «Про затвердження переліку особливо небезпечних хімічних речовин, виготовлення та реалізація яких підлягає ліцензуванню», небезпечні відходи. Визначення і прийняття

подібних законів стосується, насамперед, регулювання екологічної безпеки держави в екологічно найнебезпечніших галузях економіки і потребує перегляду, узгодження або розробки нових нормативно-правових документів. Комплексне ліцензування визначає право на здійснення одночасно викидів, скидів забруднюючих речовин у довкілля та розміщення відходів. Цей вид ліцензування поки не знайшов свого застосування в Україні і потребує формування відповідної законодавчої бази.

У цілому екологічне ліцензування є процесом, що складається з кількох етапів:

➤ встановлення нормативів впливу на навколишнє природне середовище: гранично допустимих викидів і скидів, норм розміщення відходів, граничних норм вилучення природних ресурсів або ж відповідних тимчасових лімітів впливу та вилучення;

➤ обчислення з урахуванням різноманітних коефіцієнтів відповідних ставок податків за використання природного ресурсу або впливу на навколишнє середовище і встановлення конкретного розміру плати;

➤ внесення нормативів, лімітів і ставок податків у ліцензію й у відповідний договір на природокористування.

Після оформлення ліцензії ліцензіат стає об'єктом екологічного контролю.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте визначення функції управління в галузі охорони НПС.
2. Назвіть основні функції управління в галузі охорони НПС.
3. Де впроваджується планування заходів щодо охорони довкілля та використання природних ресурсів?
4. Дайте визначення екологічному моніторингу.
5. Які державні органи здійснюють моніторинг довкілля?
6. За якими природними ресурсами ведуться регіональні кадастри?
7. Дайте визначення екологічній експертизі. Назвіть види екологічної експертизи.
8. Назвіть завдання державної екологічної експертизи.
9. Дайте визначення екологічному аудиту.

10. Дайте визначення екологічному контролю.
11. Дайте визначення екологічному нормуванню.
12. Дайте визначення екологічному ліцензуванню.

ТЕСТИ

1. До загальних функцій управління належать:

- а) планування, прогнозування, координація, організаційна діяльність, облік та екологічний контроль;
- б) стандартизація і нормування;
- в) видача ліцензій і лімітів на природокористування;
- г) екологічний моніторинг та експертиза.

2. Система спостережень, збирання, оброблення, передавання, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень для запобігання негативних змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) екологічним моніторингом;
- в) екологічною стандартизацією;
- г) екологічним нормуванням.

3. Вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколоґо-експертних формувань та об'єднань громадян, що передбачає проведення екологічних досліджень, аналіз і оцінку передпроектних, проектних та інших матеріалів та об'єктів, реалізація і дія яких можуть негативно вплинути на стан довкілля і здоров'я людей, називається:

- а) екологічною експертизою;
- б) екологічним моніторингом;
- в) екологічною стандартизацією;
- г) екологічним нормуванням.

4. Діяльність спеціально уповноважених державних органів, яка пов'язана з розробленням і встановленням обов'язкових норм, правил, нормативів та інших вимог в екологічній сфері, називається:

- а) екологічна експертиза;
- б) екологічний моніторинг;
- в) екологічна стандартизація і нормування;
- г) екологічне інформування.

5. Врегульована правовими нормами організаційно-виконавча діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування та об'єднань громадян, яка спрямована на використання природних ресурсів, охорону екологічного середовища та забезпечення екологічної безпеки, називається:

- а) веденням державних кадастрів природних ресурсів;
- б) екологічним моніторингом;
- в) екологічною експертизою;
- г) управлінням в екологічній сфері.

6. Державні органи, до компетенції яких входить здійснення в тому чи іншому обсязі усіх функцій управління природокористуванням, незалежно від виду природного об'єкта та суб'єктів користуванням ним, є органами:

- а) загальної компетенції;
- б) спеціальної компетенції;
- в) надвідомчого управління і контролю в галузі екології;
- г) спеціального пересувного управління.

7. Яки вид моніторингу здійснюється на водних об'єктах у місцях мінімального опосередненого антропогенного навантаження?

- а) фоновий;
- б) кризовий;
- в) загальний;
- г) спеціальний.

8. Який вид моніторингу складається з моніторингу на державній мережі пунктів спостережень, моніторингу антропогенного впливу на водні об'єкти,

моніторингу водних об'єктів у місцях їх використання та спеціальних видів моніторингу?

- а) фоновий;
- б) кризовий;
- в) загальний;
- г) спеціальний.

9. Моніторинг, що здійснюється у зонах підвищеного ризику та впливу аварій і надзвичайних ситуацій, називається:

- а) фоновий;
- б) кризовий;
- в) загальний;
- г) спеціальний.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНЕ ТА ГРОМАДСЬКЕ УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

2.1. Органи загального державного управління і місцевого самоврядування та їхня компетенція в галузі екології

Система державних органів, які здійснюють керівництво природокористуванням, базується на загальновизнаному в теорії управління їх поділі на органи *спеціальної та загальної* компетенції. В основу такої класифікації покладено обсяг і характер правочинностей щодо природних об'єктів та функцій управління ними. Державні органи, до компетенції яких входить здійснення в тому чи іншому обсязі усіх функцій управління природокористуванням, незалежно від виду природного об'єкта та суб'єктів користування ним, є органами загальнодержавного управління. Вони, поряд з екологічними, вирішують й інші питання соціально-економічного розвитку держави.

До державних органів загальної компетенції належить Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада і Рада міністрів Автономної Республіки Крим, державні адміністрації регіонів, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи.

Єдиний законодавчий орган України — *Верховна Рада* — правоздатний розглядати і вирішувати будь-які питання, що не є компетенцією державної виконавчої чи судової влади. Виключно законами України визначаються засади власності, використання природних ресурсів, екологічної безпеки та правового режиму зон надзвичайних екологічних ситуацій. Поряд зі своєю основною функцією — законодавчою — парламент затверджує загальнодержавні програми охорони довкілля, оголошує окремі місцевості зонами надзвичайної екологічної ситуації, здійснює парламентський контроль тощо (ст. 85 Конституції України). Так, постановою від 5 березня 1998 року затверджено «Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» (Відомості Верховної Ради України. 1998. № 38-39. ст. 248). Значний обсяг роботи в парламенті виконують комітети Верховної Ради

— з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, аграрної політики та земельних відносин, охорони здоров'я та ін.

Президент України є главою держави. Як вища посадова особа він виступає гарантом сталості суспільних, у тому числі і екологічних, правовідносин. Зокрема, президент утворює, реорганізовує та ліквідовує за поданням прем'єр-міністра міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, призначає їх керівників; укладає міжнародні договори, включаючи угоди і конвенції екологічної спрямованості. Президент очолює *Раду національної безпеки і оборони України* (РНБОУ), яка координує і контролює діяльність державних органів у сфері оборони і національної безпеки, а обов'язковою складовою частиною останньої є екологічна безпека суспільства. Так, 31 грудня 1998 року Рада національної безпеки і оборони України прийняла рішення «Про нейтралізацію загроз, обумовлених погіршенням екологічної і техногенної обстановки в країні», 11 листопада 2002 року вона розглянула питання про стан безпеки водних ресурсів держави та якість питної води, а 6 червня 2003 року — про стан ефективності надрокористування в Україні, які були затверджені відповідними указами Президента.

Консультативно-дорадчим органом Ради національної безпеки і оборони України є *Комісія з питань ядерної політики та екологічної безпеки*, основними завданнями якої є підготовка пропозицій з питань забезпечення ядерної та екологічної безпеки, аналіз екологічних проблем та визначення механізмів здійснення заходів щодо поліпшення екологічної ситуації в Україні. Раді також підпорядкований Інститут проблем національної безпеки.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він вправі вирішувати всі питання державного, зокрема екологічного, управління. Це, наприклад, забезпечення проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки України; координація роботи міністерств та інших органів виконавчої влади.

КМУ здійснює різноманітні функції, які поширюються на сферу охорони НПС (ст. 11 в Конституції України, ст. 17 Закону України "Про охорону НПС", в

земельному, водному, лісовому кодексах, кодексі про надра, законах про тваринний світ, про рослинний світ, про природно-заповідний фонд, про зону надзвичайної екологічної ситуації та в інших нормативно-правових актах), зокрема:

- 1) здійснює реалізацію екологічної політики;
- 2) забезпечує розроблення державних республіканських, міждержавних і регіональних екологічних програм;
- 3) координує діяльність міністерств, відомств, інших установ та організацій України в питаннях охорони НПС;
- 4) встановлює порядок утворення та використання Державного фонду охорони НПС у складі Державного бюджету України та затверджує перелік природоохоронних заходів;
- 5) встановлює порядок розробки та затвердження екологічних нормативів, лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у НПС, розміщення відходів;
- 6) встановлює порядок визначення збору та її граничних розмірів за користування природними ресурсами, забруднення НПС, розміщення відходів, інші види шкідливого впливу на нього;
- 7) приймає рішення про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- 8) організує екологічне виховання та екологічну освіту громадян;
- 9) приймає рішення про зупинення (тимчасово) або припинення діяльності підприємств, установ і організацій у разі порушення ними законодавства про охорону НПС;
- 10) керує зовнішніми зв'язками України в галузі охорони НПС. КМУ може здійснювати й інші повноваження відповідно до законодавства України.

Для підвищення ефективності такої діяльності і попередньої підготовки урядових рішень в структурі Кабінету Міністрів створено урядовий комітет із реформування аграрного сектора та з питань екології.

Для забезпечення безпеки і захисту населення і територій, запобігання надзвичайним природним і техногенним ситуаціям та реагування на них, координації контролю на державному рівні комплексу робіт і заходів у цій сфері

створено *Державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій*. Основними її завданнями є профілактичні заходи щодо запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій природно-техногенного походження — аварій, катастроф, стихійного лиха; експертиза найважливіших проектів заходів щодо техногенно-екологічної безпеки, їх впливу на навколишнє природне середовище, життя та здоров'я людини; безпосереднє керівництво ліквідацією надзвичайних ситуацій національного і регіонального масштабів.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює виконавчі функції та повноваження в галузі екології згідно з Конституцією та законами України, а також нормативно-правовими актами Верховної Ради Криму з питань, віднесених до самостійного відання Автономної Республіки Крим, а також делегованих Конституцією України. Це питання сільського і лісового господарства, землеустрою, водогосподарського будівництва і зрошуваного землеробства, охорони довкілля, організації курортно-рекреаційної сфери та туризму тощо.

Рада Міністрів АР Крим здійснює реалізацію законодавства України та АР Крим у галузі охорони НПС (ст. 18 Закон України "Про охорону НПС"); організує розроблення екологічних програм; встановлює порядок утворення та використання республіканського фонду охорони НПС; погоджує розміщення підприємств, установ і організацій; визначає нормативи збору та розміри зборів за забруднення НПС, розміщення відходів; затверджує для підприємств, установ і організацій ліміти використання природних ресурсів (за винятком: природних ресурсів загальнодержавного значення, скидів забруднюючих речовин у НПС, що призводять до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення), ліміти на утворення та розміщення відходів; організує проведення державної екологічної експертизи об'єктів; організує ліквідацію екологічних наслідків аварій, залучає до її проведення підприємства, установи, організації і громадян; забезпечує систематичне й оперативне інформування населення, підприємств, установ та організацій про стан НПС.

Виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі здійснюють *місцеві державні адміністрації*, компетенція яких визначена відповідним Законом

України від 9 квітня 1999 року (Відомості Верховної Ради України.1999. № 20-21. Ст. 190).

Адміністрації на певній території забезпечують виконання програм охорони довкілля, взаємодію з органами місцевого самоврядування, реалізацію делегованих відповідними радами повноважень. Зокрема, наведеним Законом передбачається, що районні та обласні ради делегують місцевим державним адміністраціям підготовку питань про надання землі для містобудівних потреб, організацію охорони природно-заповідних об'єктів місцевого значення, ліквідацію наслідків екологічних катастроф, стихійного лиха тощо.

Основними завданнями місцевих державних адміністрацій у сфері екології та природокористування є забезпечення в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці є:

1) виконання положень Конституції, законів України, актів Президента України, КМУ, інших органів виконавчої влади з питань охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та природокористування;

2) законності та правопорядку у сфері природокористування, додержання екологічних прав громадян;

3) виконання державних і регіональних програм охорони довкілля;

4) взаємодії з органами місцевого самоврядування з питань охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та природокористування;

5) реалізація інших наданих державою, а також делегованих відповідними радами повноважень у галузі охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки та природокористування.

На виконавчі органи сільських, селищних, міських рад покладається:

1) встановлення ставки земельного податку, розмірів плати за користування природними ресурсами, вилучення (викупу), а також надання під забудову земель;

2) визначення розмірів відшкодувань підприємствами, установами й організаціями за забруднення довкілля й інші екологічні збитки;

3) встановлення податків за користування комунальними та санітарними мережами населених пунктів;

4) участь у підготовці загальнодержавних, регіональних, місцевих програм охорони довкілля;

5) організація територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення;

6) оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або культури, які охороняються законом;

7) справляння плати за землю;

8) здійснення контролю за додержанням земельного і природоохоронного законодавства, використанням і охороною земель, природних ресурсів загальнодержавного і місцевого значення, відтворенням лісів;

9) реєстрація суб'єктів права власності на землю; реєстрація права користування землею і договорів на оренду землі; видача документів, що посвідчують право власності і право користування землею;

10) організація та ведення земельно-кадастрової документації;

11) надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення;

12) вирішення земельних спорів у порядку, встановленому законом;

13) ліквідація наслідків екологічних катастроф, стихійного лиха, епідемій, інших надзвичайних ситуацій, інформування про них населення, залучення до цих робіт підприємств, установ та організацій, а також населення;

14) визначення території для складування, зберігання або розміщення виробничих, побутових та інших відходів відповідно до законодавства;

15) підготовка висновків щодо надання або вилучення земельних ділянок, що проводиться органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування;

16) погодження проектів землеустрою;

17) здійснення контролю за виконанням проектів і схем землеустрою, проектів внутрішньогосподарського землеустрою та інше.

Повноваження *територіальних громад* сіл, селищ і міст та їх органів — рад і виконавчих органів у галузі екології визначені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» (Відомості Верховної Ради України 1997. № 24. Ст.

170). Земля, природні ресурси, що є в комунальній власності територіальних громад, становлять матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування. Виключно на пленарних засіданнях ради вирішують відповідно до Закону питання регулювання земельних відносин; надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення; надання згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, сфера екологічного впливу діяльності яких включає відповідну територію.

Виконавчі органи рад мають як власні (самоврядні) повноваження у сфері регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища, так і делеговані державою. До перших належить попередній розгляд планів використання місцевих природних ресурсів, визначення розміру відшкодувань підприємствами за забруднення довкілля та інші екологічні збитки, підготовка місцевих програм охорони довкілля тощо. З делегованих повноважень слід виокремити здійснення контролю за дотриманням екологічного законодавства, погодження питань про надання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів тощо.

2.2. Органи державного управління природокористуванням та охороною довкілля спеціальної компетенції

Державні органи спеціальної компетенції наділені координаційними, організаційно-розпорядчими та контрольними функціями щодо навколишнього природного середовища або його частини. Сфера їхньої діяльності — виключно чи переважно — організація, використання, відтворення та охорона природних об'єктів і довкілля в цілому.

Органи спеціального державного управління поділяються на:

- Органи надвідомчого управління і контролю в галузі екології;
- Органи спеціального поресурсового управління;
- Органи спеціалізованого функціонального управління;
- Органи спеціалізованого галузевого управління.

1. Органи надвідомчого управління і контролю в галузі екології

До таких органів звичайно відносяться Міністерство екології та природних ресурсів та Міністерство охорони здоров'я України. Провідним органом у галузі державного управління природокористуванням та охороною довкілля є Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди). Згідно з Положенням про його правовий статус Мінприроди здійснює комплексне управління та координацію державної діяльності в галузі охорони довкілля, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів (крім надр), забезпечення регулювання екологічної, радіаційної безпеки, ведення заповідної справи, формування національної екологічної мережі, ведення гідрометеорологічної діяльності.

Основними завданнями Міністерства екології та природних ресурсів України є:

- проведення державної екологічної, науково-технічної та економічної політики, спрямованої на збереження та відтворення безпечного для існування живої та неживої природи навколишнього середовища;
- забезпечення безпеки функціонування та розвитку ядерного комплексу в мирних цілях;
- захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища;
- досягнення стійкого соціально-економічного розвитку та гармонійної взаємодії суспільства і природи;
- захист екологічних інтересів України;
- державний контроль за додержанням вимог законодавства з питань охорони навколишнього природного середовища, ядерної та радіаційної безпеки.
- ведення державного обліку ядерних матеріалів і контроль за їх зберіганням, транспортуванням і використанням;
- здійснення нормативно-правового регулювання щодо використання природних ресурсів, встановлення критеріїв і норм збереження екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;
- організація проведення державної екологічної експертизи;

➤ оцінка безпеки експлуатації об'єктів ядерної енергії (приладів, устаткування, виробництв, підприємств, складів і сховищ, що містять ядерні матеріали, радіоактивні речовини та джерела іонізуючих випромінювань) і транспортних засобів, які залучаються до їх перевезення, та об'єктів, що проектуються або споруджуються;

➤ обґрунтування доцільності розроблення державних і регіональних екологічних програм за результатами вивчення і дослідження стану навколишнього природного середовища України чи окремих регіональних проблем природокористування;

➤ інформування Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів та громадян України про екологічний стан, включаючи стан екологічної безпеки об'єктів ядерної енергії та інших техногенних об'єктів;

➤ здійснення міжнародного співробітництва з питань екології, безпечного використання ядерної енергії та радіаційних технологій, організація виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів України.

Мінприроди України відповідно до покладених на нього завдань:

➤ здійснює комплексне управління та регулювання в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

➤ координує діяльність центральних органів державної виконавчої влади, підприємств, установ і організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

➤ здійснює державний контроль за:

1. за використанням і охороною земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища і природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів природно-заповідного фонду України;

2. додержанням норм і правил екологічної, ядерної і радіаційної безпеки об'єктів ядерної енергії;

3. додержанням правил зберігання, транспортування, застосування та поховання токсичних, радіоактивних та інших особливо небезпечних речовин і матеріалів, засобів захисту рослин, мінеральних добрив, промислових і побутових відходів;

➤ організовує перевірки підприємств, установ і організацій щодо додержання ними норм і правил екологічної безпеки;

➤ здійснює екологічний контроль у пунктах пропуску через Державний кордон України, виконує функції компетентного органу України у справах перевезення ядерних та радіоактивних матеріалів;

➤ організовує роботу національної системи обліку ядерного матеріалу та контролю за ним, забезпечує координацію заходів, пов'язаних із реалізацією Угоди між Україною і Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) про застосування гарантій до всього ядерного матеріалу в мирній ядерній діяльності України, включаючи підготовку необхідної для цього інформації;

➤ встановлює норми і правила, бере участь у розробленні стандартів щодо регулювання використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища від забруднення та іншого шкідливого впливу, забезпечення екологічної безпеки, визначає критерії, затверджує норми і правила з ядерної та радіаційної безпеки, транспортування і зберігання ядерних матеріалів і радіоактивних речовин, поводження з відходами, фізичного захисту ядерних матеріалів, конструювання та експлуатації обладнання атомних станцій та джерел іонізуючих випромінювань;

➤ погоджує проекти нормативних актів, які розробляють інші спеціально уповноважені органи державної виконавчої влади, з питань охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

➤ визначає разом з іншими заінтересованими центральними органами державної виконавчої влади напрями щодо формування екологічних розділів державного бюджету і державної програми економічного та соціального розвитку,

здійснює контроль за їх виконанням, вносить відповідні пропозиції щодо використання місцевих позабюджетних фондів охорони навколишнього природного середовища;

- організовує розроблення, реалізацію та контроль за виконанням екологічних програм та програм забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки в Україні;

- бере участь у формуванні державного контракту на спорудження природоохоронних об'єктів, координує пов'язану з виконанням цього контракту діяльність підприємств, установ і організацій;

- розробляє і запроваджує в установленому порядку економічний механізм природокористування і охорони навколишнього природного середовища; організовує розроблення і впровадження заходів економічного стимулювання охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення належного стану екологічної, ядерної і радіаційної безпеки;

- видає у передбачених законодавством випадках дозволи (ліцензії) на здійснення діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки і спеціальне використання природних ресурсів та перевіряє виконання підприємствами, установами та організаціями умов цих дозволів (ліцензій), додержання норм і правил екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

- установлює порядок видачі та видає окремим особам, які працюють на об'єктах ядерної енергії, дозволи на право управління цими об'єктами і важливими для їхньої безпеки технологічними процесами;

- затверджує ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, поховання (складування) відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного й інших виробництв, інших видів шкідливого впливу, коли це призводить до забруднення природних ресурсів загальнодержавного значення, територій інших областей;

- затверджує або погоджує в порядку, що визначає Кабінет Міністрів України, ліміти на використання природних ресурсів загальнодержавного значення;

- організовує моніторинг навколишнього природного середовища, створює і забезпечує діяльність державної екологічної інформаційної системи, здійснює спостереження за наслідками забруднення навколишнього природного середовища;
- готує висновки на доповіді (звіти) керівників експлуатуючих організацій про стан безпеки об'єктів ядерної енергії, встановлює періодичність подання цих доповідей (звітів);
- організовує роботу, пов'язану з вивченням стану та прогнозуванням наслідків забруднення навколишнього природного середовища, забезпечує повне та об'єктивне інформування населення про екологічний стан, у тому числі й об'єктів ядерної енергії та прилеглих до них територій;
- організовує проведення чи безпосередньо здійснює державну екологічну експертизу проектів, схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, проектів на будівництво, реконструкцію підприємств та інших об'єктів, які підлягають державній екологічній експертизі, дає оцінку безпечності ядерних установок і джерел іонізуючих випромінювань;
- визначає вимоги щодо забезпечення якості усіх видів та етапів діяльності з використанням ядерної енергії, включаючи вибір місця розташування, проектування, обґрунтування безпеки, спорудження, введення в експлуатацію та виведення з неї об'єктів ядерної енергії, підготовку персоналу, доставку обладнання та надання послуг; здійснює нагляд за додержанням цих вимог експлуатуючою організацією;
- здійснює нагляд за розробленням та проведенням заходів, спрямованих на запобігання аваріям на об'єктах ядерної енергії, готовністю експлуатуючих організацій до ліквідації наслідків аварій;
- встановлює порядок обліку та реєстрації об'єктів ядерної енергії, систем і устаткування, важливих для безпеки експлуатації цих об'єктів;
- здійснює державне управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду, забезпечує розвиток заповідної справи, функціонування природних та біосферних заповідників, національних природних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду, які належать до сфери

управління Міністерства, розроблення та реалізацію заходів, спрямованих на збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, ведення Червоної книги України;

➤ готує щорічно разом із іншими органами державної виконавчої влади Національну доповідь про стан навколишнього природного середовища;

➤ сприяє екологічній освіті та екологічному вихованню громадян, здійснює співробітництво з природоохоронними об'єднаннями громадян, затверджує положення про громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;

➤ здійснює міжнародне співробітництво у галузі охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки;

➤ представляє інтереси України в МАГАТЕ, координує діяльність щодо забезпечення міжнародного режиму безпечного використання ядерної енергії;

➤ виконує функції національного координатора в інформаційній системі МАГАТЕ щодо подій на атомних електростанціях відповідно до міжнародної системи оцінки тяжкості таких подій;

➤ забезпечує виконання зобов'язань, що впливають із участі України у програмі ООН з охорони навколишнього природного середовища (ЮНЕП), Комісії стабільного розвитку ООН, інших міжнародних організаціях та програмах з питань екології, здійснює контроль за виконанням міжнародних конвенцій та угод з приводу цих питань;

➤ здійснює у межах, визначених законодавством України, функції з управління майном підприємств, установ і організацій, що перебувають у загальнодержавній власності і належать до сфери управління Міністерства;

➤ розробляє і подає Мінфіну України з необхідними розрахунками і обґрунтуваннями проекти бюджету органів Мінекобезпеки України, здійснює контроль за цільовим використанням бюджетних асигнувань, складає і подає в установленому порядку звітність;

➤ здійснює інші функції, що випливають з покладених на нього завдань.

З метою організації та здійснення державного контролю у галузі охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної, ядерної та радіаційної безпеки у Міністерстві діють Державна екологічна інспекція та Головна державна інспекція з нагляду за ядерною безпекою. Положення про ці інспекції затверджує Кабінет Міністрів України.

У структурі центрального апарату Мінприроди України утворюється Адміністрація ядерного регулювання, яка здійснює функції органу державного регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Положення про неї затверджує Міністр.

Для забезпечення державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, реалізації Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні у Міністерстві діє Головне управління національних природних парків і заповідної справи. Положення про Головне управління затверджує Кабінет Міністрів України.

Для здійснення своїх завдань органи міністерства наділені достатньо широкими правами. Так, вони мають право одержувати інформацію про стан екологічної безпеки, обстежувати підприємства, обмежувати чи тимчасово забороняти (зупиняти) їх діяльність, застосовувати економічні санкції за порушення вимог законодавства щодо екологічної безпеки; розглядати справи про адміністративні правопорушення, подавати позови про відшкодування збитків, заподіяних навколишньому середовищу внаслідок порушення екологічного законодавства.

Міністерство охорони здоров'я України

Міністерство охорони здоров'я (МОЗ) є центральним органом державної виконавчої влади, підвідомчим Кабінету Міністрів України.

Міністерство реалізує державну політику в галузі охорони здоров'я, координує діяльність національної служби охорони здоров'я по збереженню і зміцненню здоров'я громадян на основі розвитку профілактики захворювань і формування здорового способу життя, організації висококваліфікованої медичної допомоги населенню.

У межах своєї компетенції Міністерство організує виконання актів законодавства України і здійснює систематичний контроль за їх виконанням.

МОЗ узагальнює практику застосування законодавства з питань, що входять до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його удосконалення і вносить їх на розгляд Кабінету Міністрів України.

МОЗ відповідно до покладених на нього **завдань**:

➤ забезпечує реалізацію державної політики щодо охорони здоров'я, розробляє проекти відповідних державних програм на перспективу, вносить до Кабінету Міністрів України пропозиції про їх фінансове забезпечення;

➤ організовує вивчення впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людини, розробляє заходи, спрямовані на недопущення шкідливого впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я людини, бере участь у визначенні напрямів та проведенні разом з іншими центральними органами державної виконавчої влади України, Радою Міністрів Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями роботи з метою запобігання хворобам, зниженню захворюваності, інвалідності та смертності;

➤ погоджує стандарти, технічні умови, іншу нормативно-технічну документацію на харчові продукти, питну воду, нові хімічні речовини, промислові вироби, полімерні і синтетичні матеріали, а також введення нових технологічних процесів, устаткування, приладів, які можуть шкідливо впливати на здоров'я; дає дозвіл на застосування нових хімічних речовин, засобів і методів для виробництва і обробки продуктів харчування, а також використання стимуляторів росту рослин і тварин, хімічних засобів захисту рослин;

➤ вносить пропозиції щодо заборони або тимчасового припинення експлуатації діючих об'єктів, які можуть завдати шкоди здоров'ю людей викидами, відходами або скидами, а також будівництва об'єктів у разі відхилення від затверджених проектів, порушення санітарно-гігієнічних і протиепідемічних норм і правил; погоджує відведення земельних ділянок під будівництво і проекти розміщення, будівництва, реконструкції, технічного переобладнання підприємств, будівель, споруд.

Наведені правочинності Мінприроди та його органів свідчать про досить широку компетенцію цього державного органу в галузі екологічного управління.

Але, незважаючи на це, його управлінська діяльність не в змозі охопити всі об'єкти природного середовища та функції управління їх охороною та використанням. Тому в країні існує система державних органів так званого *поресурсового* управління природокористуванням, які уповноважені державою здійснювати управлінські дії щодо охорони і регулювання використання конкретних природних об'єктів. Діяльність більшості з них спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство екології та природних ресурсів.

2. Органи спеціального ресурсного управління

До таких органів відносяться: *Державне агентство земельних ресурсів України, Держкомгеології, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Держрибгосп, Держкомгідромет, Державний комітет України по нагляду з охорони праці*. Кожен з них «завідує» окремими природними ресурсами, здійснює управління і нагляд у чітко визначеній області правовідносин у галузі екології.

Безпосереднє провадження державної земельної політики і забезпечення раціонального використання і охорони земель покладено на єдину систему державних органів земельних ресурсів, яка включає *Державне агентство земельних ресурсів України* та його органи на місцях — головні обласні, міські управління, районні відділи земельних ресурсів, інженерів-землевпорядників сіл і селищ. До компетенції посадових осіб цих органів віднесено координацію проведення земельної реформи, створення умов для рівноправного розвитку всіх форм власності на землю, ведення державного земельного кадастру, участь у землеустрої, проектуванні та відведенні земельних ділянок, державну реєстрацію прав на землю та видачу відповідних документів, здійснення державного контролю за використанням і охороною земель тощо. У складі Держкомзему діє Державна інспекція з контролю за використанням та охороною земель.

Спеціально уповноваженими органами державної виконавчої влади у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів є Міністерство екології та природних ресурсів України, Державний комітет України по водному

господарству, їх органи на місцях та інші державні органи відповідно до законодавства.

Державне управління в галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів охоплює різні функції, основними з яких є державний облік вод і ведення державного водного кадастру, стандартизація і нормування в цій галузі, економічне регулювання заходів та охорона вод, державний контроль за використанням і охороною вод.

Управління в галузі використання і охорони поверхневих вод здійснює *Державне агентство водних ресурсів України*. До його системи, відповідно до басейнового принципу управління водними ресурсами, належать басейнові водогосподарські об'єднання, обласні управління комплексного використання водних ресурсів, басейнові (територіальні) інспекції з використання і охорони вод, їх дільниці та гідрохімічні лабораторії. Держводагентство організовує комплексне використання водних ресурсів, експлуатацію водогосподарських об'єктів, охорону вод від забруднення та засмічення, здійснення моніторингу водних об'єктів та ведення відповідного кадастру, погоджує дозволи на спеціальне водокористування, здійснює контроль за дотриманням режимів роботи водосховищ та ін.

2.3. Участь громадськості в управлінні природокористуванням і охороні довкілля

Конституція України і нормативні акти екологічного законодавства (хоч і з різним ступенем конкретизації) визнають громадське управління природокористуванням і охороною навколишнього природного середовища важливим конституційним принципом екологічного права. Він ґрунтується на декількох конституційних нормах. По-перше, природні багатства України є об'єктами права власності українського народу, а кожний громадянин має право користуватися цими природними об'єктами відповідно до закону (ст. 13). По-друге, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). По-третє, громадяни зобов'язані, у свою чергу, не заподіювати шкоду природі та відшкодувати завдані ним збитки

(ст. 66). По-четверте, громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод та задоволення інтересів (ст. 36), в тому числі і екологічних. Отже, наведені норми свідчать, що кожний громадянин як вправі, так і зобов'язаний робити свій особистий внесок в раціональне природокористування і охорону довкілля, діючи самостійно або у складі громадського об'єднання екологічного напрямку.

Екологічна ситуація та зростання свідомості та активності населення обумовили те, що в Україні існує понад 20 екологічних організацій, асоціацій та груп національного рівня та понад 300 — місцевого. Серед них Українське товариство охорони природи, Українське товариство мисливців і рибалок, асоціація «Зелений світ», республіканські ботанічні, орнітологічні, географічні, гідро-екологічні товариства, Українська молодіжна екологічна ліга, Національний екологічний центр, Українська екологічна академія наук, Всеукраїнська екологічна ліга та ін. Для взаємодії з ними при Мінекології та природних ресурсів створено Громадську екологічну раду.

Для досягнення своїх статутних цілей і завдань, залучення широких верств населення до охорони довкілля та формування належної екологічної свідомості відповідні громадські організації **мають право:**

1. вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50 Конституції);

2. розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;

3. брати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві і республіканські референдуми;

4. проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, і публічні слухання або відкриті засідання щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;

5. виконувати за власні кошти та з трудовою участю членів організацій роботи по охороні і відтворенню природних ресурсів, збереженню і покращенню стану навколишнього природного середовища;

6. брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства та попередження відповідних правопорушень. Громадський екологічний контроль здійснюється громадськими інспекторами з охорони навколишнього природного середовища на підставі відповідного Положення, затвердженого Мінприроди 30 січня 2002 року, яким інспектори наділені певними контрольними повноваженнями;

7. пред'являти до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення екологічного законодавства, в тому числі здоров'ю громадян та майну громадських об'єднань;

8. здійснювати співробітництво з міжнародними та іноземними неурядовими екологічними організаціями, які, до речі, відіграють значну роль і мають великий вплив на суспільні процеси в розвинутих країнах.

2.4. Конвенція ЄЕК ООН "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля"

Оргуська конвенція "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля" (1998 р.) ратифікована Україною у 1999 році. Вона є одним із найважливіших кроків на шляху розвитку екологічної демократії у суспільстві.

Конвенція складається з трьох основних елементів:

1. доступ громадськості до екологічної інформації;
2. участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань довкілля;
3. доступ громадськості до правосуддя з питань довкілля.

Вона зобов'язує держави, що є її сторонами (тобто ті держави, що належним чином її підписали та ратифікували), здійснювати необхідні законодавчі, регулятивні та інші заходи на виконання її положень.

1. Доступ громадськості до екологічної інформації

➤ Доступ за запитом. Конвенція підкреслює, що державні органи зобов'язані надати громадськості екологічну інформацію, включаючи копії фактичних документів та у формі (наприклад, письмовій чи аудіо), відповідно до запиту. При цьому громадськість не повинна формулювати свою зацікавленість. Державні органи відповідь надсилають у місячний строк. Конвенція наголошує на їх діях у випадках, коли державний орган не володіє екологічною інформацією, котра міститься у запиті. Тоді державний орган у максимально стислий строк інформує подавця запиту про державний орган, до якого, як він вважає, можна звернутися із запитом про надання відповідної інформації, або передає цей запит такому органу та належним чином повідомляє про це подавця запиту. Якщо певна інформація є державною або комерційною таємницею, але екологічна інформація може бути відокремлена від неї без шкоди для її конфіденційності, державні органи повинні надавати таку інформацію громадськості.

➤ Збір та поширення екологічної інформації державними органами. Конвенція передбачає, що державні органи повинні мати у своєму розпорядженні екологічну інформацію, яка стосується роду їх діяльності, та постійно поновлювати її. Держава повинна створити обов'язкові системи для забезпечення належного надходження в державні органи інформації з запланованих та здійснюваних заходів, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище. Це положення є дуже актуальним для України, де система моніторингу довкілля, не дивлячись на тривалий процес прийняття нормативно-правових актів у цій сфері, не працює належним чином.

У Конвенції зазначається, що у випадках, які становлять безпосередню загрозу для здоров'я людини або довкілля та які виникають у результаті людської діяльності або є наслідком природних явищ, - вся інформація, яка могла би дозволити громадськості вжити заходів із запобігання або зменшення шкоди і яка є у

розпорядженні державного органу, має негайно поширюватися серед членів громадськості, яких потенційно торкається загроза.

Конвенція наголошує на тому, що національне законодавство повинно забезпечити прозорість та легкодоступність екологічної інформації. Держави повинні збільшувати обсяг екологічної інформації (звіти про стан довкілля, тексти законодавчих актів, плани та програми з екологічних питань тощо) в електронних базах даних. Вони мають поступово розгортати загальнонаціональну систему кадастрів чи реєстрів забруднень з використанням структурованої, автоматизованої та доступної для громадськості бази даних, що нагромаджується на основі стандартизованої системи звітності. Така система охоплює дані з проникнення, викидів і перенесення певного класу речовин і продуктів, які є наслідком певних видів діяльності, у тому числі при користуванні водою, енергією та природними ресурсами, в різні сфери довкілля, як в місцях переробки та видалення відходів, так і поза ними.

2. Участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань довкілля

Конвенція поділяє рішення з питань довкілля на три категорії, відповідно до яких встановлюються дещо різні процедури залучення громадськості:

1) участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються видів діяльності та об'єктів, які становлять екологічну небезпеку та які закріплюються у додатку 1 Конвенції;

2) участь громадськості в питаннях розробки планів, програм і політичних документів, пов'язаних з довкіллям;

3) участь громадськості в підготовці нормативних актів виконавчої влади і загальнообов'язкових юридичних актів.

➤ Участь громадськості у прийнятті рішень, що стосуються видів діяльності та об'єктів, які є екологічно небезпечними

Процедура участі громадськості у прийнятті таких рішень є обов'язковою для всіх держав, що є сторонами Конвенції. До цих видів діяльності належить: енергетика, виробництво та обробка металів, промисловість по переробці мінеральної сировини, хімічна промисловість, переробка та вилучення відходів,

установки для очистки стічних вод, різноманітні промислові установки, будівництво шляхів сполучення, забір підземних вод, видобуток нафти та природного газу, трубопроводи, кар'єри та райони відкритого видобутку корисних копалин, будівництво повітряних ліній електропередач, установки для зберігання нафти тощо (більш детальний перелік можна знайти у додатку 1 до Конвенції). Зараз гостро стоїть питання про включення до цього переліку діяльності, що пов'язана з генетично-модифікованими організмами. Крім того, у Конвенції зазначається, що участь громадськості обов'язкова й тоді, коли вона передбачена у рамках процедури оцінки впливу на навколишнє середовище згідно національного законодавства. В Україні існує спеціальний нормативно-правовий акт з цього приводу, а саме Постанова Кабінету Міністрів України "Про перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку" від 27 липня 1995 року №554.

Згідно Конвенції зацікавлена громадськість адекватно, своєчасно та ефективно інформується про проекти рішень з вищезазначених екологічних питань. Залежно від обставин це відбувається або шляхом публічного повідомлення, або в індивідуальному порядку на початковому етапі процедури прийняття рішень з питань довкілля. Такі повідомлення повинні включати інформацію про:

- запропонований вид діяльності та заявку, за якою буде прийматися рішення;
- характер можливих рішень або проект рішення;
- державний орган, відповідальний за прийняття рішення;
- передбачувану процедуру, включаючи те, яким чином і коли така інформація може бути надана;
- початок виконання процедури;
- можливості для участі громадськості;
- час і місце будь-якого запланованого громадського слухання;
- наявність державного органу, в якому можна отримати відповідну інформацію, та про те, куди відповідну інформацію було передано на розгляд громадськості;
- наявність відповідного державного органу або будь-якого іншого офіційного органу, до якого можуть надсилатися зауваження чи запитання, та про

строки подання зауважень і запитань;

➤ те, яка екологічна інформація, що стосується запропонованого виду діяльності, наявна.

Процедури участі громадськості мають передбачати помірковані строки для різних етапів, що забезпечують достатній час для інформування громадськості і підготовки та ефективної її участі в процесі прийняття рішень з питань довкілля. Підкреслюється, що держави повинні забезпечувати участь громадськості вже на ранньому етапі, коли відкриті всі можливості для розгляду різних варіантів, і коли участь громадськості може бути найбільш ефективною.

Державні органи повинні забезпечувати зацікавлені кола громадськості, після отримання від них запиту, безплатним доступом до всієї інформації, яка стосується процесу прийняття рішень і яка наявна на даний момент. Вона повинна включати:

- опис промислового об'єкту, фізичні та технічні характеристики запропонованої діяльності, включаючи оцінки передбачуваних залишків і викидів;
- опис найбільш суттєвих факторів впливу на навколишнє середовище;
- опис заходів, передбачених для запобігання або зменшення впливу, включаючи викиди;
- популярне резюме вищезгаданого;
- огляд основних альтернатив, розглянутих заявником;
- основні звіти та рекомендації, адресовані державному органу на момент, коли зацікавленій громадськості буде надано інформацію.

Така процедура надає можливість громадськості висловлювати в письмовій чи усній формі або під час громадських слухань будь-які зауваження, які, на її думку, стосуються запланованої діяльності.

Конвенція зобов'язує держави забезпечити належне врахування громадської думки. Після прийняття рішення державним органом громадськість має бути поінформована про це рішення. При цьому має надаватися текст рішення разом із переліком причин і міркувань, покладених в основу цього рішення.

➤ Участь громадськості в питаннях розробки планів, програм і політичних документів, пов'язаних з довкіллям.

Кожна держава повинна передбачати відповідні положення щодо участі громадськості у прийнятті такого роду рішень, базуючись на принципах прозорості та справедливості.

Відповідний державний орган з урахуванням цілей Конвенції визначає коло громадськості, яке може брати участь у цьому процесі. Держава забезпечує участь громадськості у прийнятті такого роду рішень вже на ранньому етапі, коли відкриті всі можливості для розгляду різних варіантів. Вона повинна встановити достатній час для надання зауважень.

Результати участі громадськості повинні враховуватися належним чином.

➤ Участь громадськості в підготовці нормативних актів виконавчої влади і загальнообов'язкових юридичних актів

Кожна держава повинна докладати зусиль для сприяння ефективній участі громадськості на відповідному етапі, доки залишаються відкритими можливості вибору, в підготовці державними органами нормативних положень, які мають безпосередню виконавчу силу, та інших загальноприйнятих юридичних правил, обов'язкових для виконання, які можуть істотно впливати на навколишнє середовище. З цією метою:

- 1) визначаються строки, достатні для забезпечення ефективної участі;
- 2) проекти правил публікуються або доводяться до відома громадськості іншим чином;
- 3) громадськості надається можливість висловлювати свої зауваження безпосередньо або через представницькі консультативні органи.

Результати такої участі громадськості максимально враховуються.

3. Доступ громадськості до правосуддя з питань довкілля

Згідно Конвенції держава в рамках свого національного законодавства гарантує кожній особі доступ до правосуддя, якщо вона вважає, що її запит з отримання інформації було проігноровано, неправомірно відхилено частково чи повністю, неадекватно задоволено тощо.

Держава гарантує особі доступ до визначеної законом швидкої процедури, яка не потребує оплати або передбачає мінімальні тарифи для перегляду справи державним органом або її розгляду незалежним і неупередженим органом, який не є судовим.

Кожна держава в рамках свого національного законодавства забезпечує, щоб відповідні представники зацікавленої громадськості, які вважають, що мало місце порушення того чи іншого права, мали доступ до процедури перегляду прийнятих рішень у суді з метою оскарження законності будь-якого рішення, дії або бездіяльності.

Більше того, кожна держава повинна забезпечити представникам громадськості доступ до адміністративних або судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, котрі порушують положення національного законодавства, що стосується навколишнього середовища.

Такі процедури повинні забезпечувати адекватні та ефективні засоби правового захисту, включаючи при необхідності засоби правового захисту у формі судової заборони, і бути справедливими, неупередженими, своєчасними і не пов'язаними з непомірно великими витратами. Громадськість має мати право доступу до рішень судів.

Держави повинні забезпечувати надання громадськості інформації про доступ до адміністративних і судових процедур перегляду рішень, а також ставити питання із створення відповідних механізмів надання допомоги для усунення або послаблення фінансових чи інших перешкод на доступ до правосуддя.

Запит на екологічну інформацію

(назва державного органу, установи, організації, підприємства)

(адреса державного органу, установи, організації, підприємства)

(прізвище, ім'я по-батькові запитувача, повна адреса запитувача)

Прошу Вас надати мені (нам) таку інформацію _____

(вказати конкретний вид необхідної екологічної інформації)

Зазначена інформація:

А) стосується моїх (наших) екологічних прав та інтересів;

Б) становить громадський інтерес і не вимагає необхідності формулювати свою зацікавленість у ній.

Моє (наше) право одержання зазначеної інформації гарантується чинним законодавством України, а саме:

1. Конституцією України, ст. 16, 32, 34, 40, 50.
2. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 9.
3. Законом України «Основи законодавства України про охорону природи», ст. 6
4. Законом України «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення», ст. 4
5. Законом України «Про відходи», ст. 14.
6. Законом України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання», ст. 4
7. Законом України «Про інформацію», ст. 9, 35, 47.
8. Законом України «Про поводження з радіоактивними відходами»,
9. Законом України «Про захист прав споживачів», ст. 18,

10. Законом України «Про питну воду та питне водопостачання»,ст. 9.

11. Міжнародною конвенцією «Про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища», ратифікованою Верховною Радою України 6.07.1999 року.

Інформацію прошу
(необхідне зазначити)

А) видати на (в) руки;

Б) вислати за адресою;

В) надати можливість особисто ознайомитися.

У випадку відмови в наданні інформації прошу дати письмову аргументовану відповідь, яка при необхідності дозволить оскаржити Ваші дії у судовому порядку.

Дата

Підпис

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Назвіть органи державного управління загальної компетенції. Функції та повноваження.
2. Які завдання покладаються на виконавчі органи місцевих рад?
3. Перерахуйте органи державного управління спеціальної компетенції.
Які завдання має кожен з цих органів?
4. Назвіть основні завдання Держводагентства.
5. Що таке громадське управління в галузі охорони навколишнього природного середовища?
6. На яких конституційних нормах ґрунтується громадське управління?
7. Назвіть права екологічних громадських організацій.

ТЕСТИ

1. Державні органи, до компетенції яких входить здійснення в тому чи іншому обсязі усіх функцій управління природокористуванням, незалежно від виду природного об'єкта та суб'єктів користуванням ним, є органами:
 - а) загальної компетенції;
 - б) спеціальної компетенції;
 - в) надвідомчого управління і контролю в галузі екології;
 - г) спеціального пересувного управління.
2. Верховна Рада України, Президент України Кабінет Міністрів України, Верховна Рада і Рада міністрів Автономної Республіки Крим, державні адміністрації регіонів – прикладом органів:
 - а) загальної компетенції;
 - б) спеціальної компетенції;
 - в) надвідомчого управління і контролю в галузі екології;
 - г) спеціального пересувного управління.
3. Хто очолює Раду національної безпеки і оборони України?
 - а) прем'єр-міністр;
 - б) президент;

в) спікер Верховної Ради;

г) міністр охорони навколишнього природного середовища.

4. Для забезпечення безпеки і захисту населення і території, запобігання надзвичайним природним і техногенним ситуаціям та реагування на них координації контролю на державному рівні комплексу робіт і заходів у цій сфері створено:

а) Комісію з питань ядерної політики та екологічної безпеки;

б) Міністерство екології та природних ресурсів;

в) державну комісію з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій;

г) Міністерство охорони здоров'я.

5. Міністерство екології та природних ресурсів та Міністерство охорони здоров'я України є органами:

а) надвідомчого управління і контролю в галузі екології;

б) спеціального пересувного управління;

в) спеціалізованого функціонального управління;

г) спеціалізованого галузевого управління.

6. На базі якого державного органу діє Державна екологічна інспекція та Головна державна інспекція з нагляду за ядерною безпекою?

а) Міністерства охорони здоров'я;

б) Кабінету Міністрів;

в) Міністерства охорони навколишнього природного середовища;

г) Держлісгоспу.

7. Положення про Головне управління національних природних парків і заповідної справи затверджує:

а) Президент;

б) Кабінет Міністрів;

в) Верховна рада;

г) громадські організації в сфері екології.

8. Держагентство земельних ресурсів, Держкомгеології, Держводагентство, Держлісгосп, Держрибгосп, Держкомгідромет, Державний комітет України по нагляду з охорони праці є органами:

- а) надвідомчого управління і контролю в галузі екології;
- б) спеціального пересувного управління;
- в) спеціалізованого функціонального управління;
- г) спеціалізованого галузевого управління.

9. Організація конвенція «про доступ до інформації участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступу до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» ратифіковано Україною в:

- а) 1967 році;
- б) 1969 році;
- в) 1998 році;
- г) 1999 році.

10. Державні органи в разі отримання запиту зобов'язані надати громадськості екологічну інформацію протягом:

- а) 2 тижнів;
- б) 1 місяць;
- в) 1,5 місяці;
- г) 6 місяців.

11. Яким документом Кабінет Міністрів вирішив установити, що до складу Міністерства охорони навколишнього природного середовища повинні входити урядові органи Державного управління – Державна екологічна інспекція, Державна служба заповідної справи і Державна гідрометеорологічна служба?

- а) Постановою від 16 червня 2004 р. № 770 «Про урядові органи державного управління у складі Міністерства охорони навколишнього природного середовища»;
- б) Положенням про Державну екологічну інспекцію, затвердженого постановою Кабміну України від 13 серпня 1993 р № 641;
- в) Конституцією України;
- г) Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» (1992 р.);

12. Головний державний інспектор призначається:

- а) Президентом;
- б) Прем'єр-міністром;
- в) Міністром екології та природних ресурсів;

г) спікером Верховної Ради України.

13. Скільки заступників може мати начальник Інспекції?

а) одного;

б) двох;

в) трьох;

г) чотирьох.

14. Штатний розпис Інспекції в межах установлених Міністерством екології та природних ресурсів граничної чисельності та фонду оплати праці затверджує:

а) начальник Інспекції;

б) Головний державний інспектор;

в) Міністр екології та природних ресурсів;

г) Прем'єр-міністр.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ І ОХОРОНИ ВОД

3.1. Характеристика і завдання водного законодавства

Води є одним з найважливіших компонентів навколишньої природного середовища. Вони постійно взаємодіють із земельними, лісовими ресурсами, атмосферним повітрям та впливають на їхню якість. Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу. Води є обмеженими й уразливими природними об'єктами.

Водні ресурси виконують численні функції: економічну, екологічну, соціальну тощо. Пріоритетне використання вод - це забезпечення питних, побутових, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, духовних та інших потреб населення. Важливим залишається використання вод для галузей економіки: сільськогосподарського зрошення, енергетики, судноплавства, рибного господарства та ін.

За своїми природними характеристиками у поняття вод включають усі води, що входять до складу природних ланок кругообігу води: поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море.

Підземні води - це води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах.

Поверхневі води - це води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; внутрішні морські води розташовані в межах державних кордонів.

Територіальне море становить морський пояс, який прилягає до узбережжя або внутрішніх вод і складає частину його території. До водних ресурсів відносяться і штучно створені водойми (ст. 1 ВК України).

Як відновлюваний природний ресурс води потребують збереження, науково обґрунтованого раціонального використання, охорони від забруднення, засмічення, вичерпання, запобігання шкідливим діям, ліквідації наслідків таких дій, поліпшення їхнього стану.

За умов нарощування антропогенних навантажень на природне середовище, зокрема на водні ресурси, виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального використання та екологічно спрямованою захисту.

З метою сприяння формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення в Україні формується водне законодавство, яке в комплексі із заходами організаційного, економічного, правового і виховного впливу здатне забезпечувати ефективне використання вод, їхнє відтворення та охорону.

Правову основу водного законодавства становлять: Закон України «Про охорону НПС», Водний кодекс України (06.06.1995 р.), Закон України «Про внесення змін до Водного кодексу України» (21.09.2000 р.) та акти законодавства.

Завданням водного законодавства є регулювання *водних правових відносин*:

- правовідносин права власності на води;
- правовідносин управління і контролю в галузі використання, відтворення та охорони вод;
- правовідносин використання вод;
- правовідносин охорони та захисту водних ресурсів тощо.

Правовідносини права власності на водні об'єкти базуються на положеннях законодавства, згідно з якими усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту, є його виключною власністю та надаються тільки у користування (ст. 6 ВК України).

Землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водоймами, болотами, островами, прибережними захисними смугами, каналами; смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, належать до земель водного фонду (ст. 4 ВК України).

Згідно ВК України землі водного фонду не можуть передаватися у колективну та приватну власність, за винятком невеликих (до 3 га) ділянок водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств (ст. 4 ВК України).

В Україні існує державна та комунальна власність на води. Це зобов'язує державу та її органи розробляти та впроваджувати правові засоби, умови та правила раціонального використання вод, їхнє збереження й охорони, встановлювати правовий режим щодо кожної категорії об'єктів:

Як об'єкт правового регулювання використання, відтворення й охорони водні об'єкти підлягають державному обліку з метою встановлення відомостей про їхню кількість і якість, а також даних про водокористування. На підставі даних державного обліку вод ведеться державний водний кадастр.

Отже, води як об'єкт правового регулювання використання, відтворення і охорони - це природні водні запаси та штучно створені водогосподарські системи в межах території України, її виключної (морської) економічної зони, які постійно взаємодіють з іншими компонентами НПС і зареєстровані у водно облікових документах як об'єкт права власності, права користування, управління, охорони та відтворення.

Усі води (водні об'єкти) на території України є національним надбанням народу України, однією з природних основ його економічного розвитку і соціального добробуту.

Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного і рослинного світу і є обмеженими та вразливими природними об'єктами. В умовах зростання антропогенних навантажень на природне середовище, розвитку суспільного виробництва і зростання матеріальних потреб виникає необхідність розробки і додержання особливих правил користування водними ресурсами, раціонального їх використання та екологічно спрямованого захисту.

Водний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 6 червня 1996 р., в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме водноекологічному правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання. Він складається з 6 розділів, 24 глав та 112 статей.

Завданням водного законодавства є регулювання правових відносин з метою забезпечення збереження, науково обґрунтованого, раціонального використання вод

для потреб населення і галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим діям вод та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Усі води (водні об'єкти) на території України становлять її водний фонд.

До **водного фонду України** належать три групи вод:

поверхневі води, які поділяються на:

- природні водойми (озера);
- водотоки (річки, струмки);
- штучні водойми (водосховища, ставки) і канали, а також інші водні

об'єкти;

- підземні води та джерела;
- внутрішні морські води та територіальне море.
- Водні об'єкти поділяються на об'єкти загальнодержавного та місцевого

значення.

➤ До **водних об'єктів загальнодержавного значення** відносяться:

- внутрішні морські води та територіальне море;
- підземні води, які є джерелом водопостачання;
- поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і

використовуються на території більш як однієї області, а також їх приток усіх порядків;

➤ водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду

загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До **водних об'єктів місцевого значення** належать:

➤ поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

➤ підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого

водопостачання.

Води та водні об'єкти є виключно власністю українського народу і надаються тільки у користування. Народ України здійснює право власності на води (водні об'єкти) через Верховну Раду України, місцеві органи самоуправління. Окремі

повноваження щодо розпорядження водами (водними об'єктами) можуть надаватись відповідним органам державної влади.

3.2. Право водокористування та його види

Право водокористування — це один з головних правових інститутів водного права, складова частина права природокористування, тобто правового інституту екологічного права. З цієї точки зору право водокористування - це сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови раціонального й безпечного використання водних об'єктів.

Право водокористування - це також суб'єктивне право, тобто гарантована законом можливість конкретних суб'єктів здійснювати використання вод з метою задоволення чисельних потреб.

Водокористування - це використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів).

Використання води - процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб і гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб (ст. 1 ВК України).

Об'єктами права водокористування виступають, як правило, відокремлені ділянки водного об'єкта, надані конкретному водокористувачу в користування для визначеної мети. Індивідуалізуючими ознаками водних ділянок є місце розташування та розмір. Розміри водних ділянок визначаються у кожному випадку в спеціальному дозволі з урахуванням мети водокористування. Не належать до об'єктів права водокористування води, які знаходяться в атмосфері, ґрунті, у живих тканинах, а також води, відокремлені від природного середовища, наприклад, вода у водопроводах, резервуарах тощо. У цьому разі вона стає товарно-матеріальною цінністю.

Суб'єктами права водокористування (водокористувачами) можуть бути підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні фізичні та юридичні особи та особи без громадянства (ст. 42 ВК України).

Право водокористування - це сукупність прав та обов'язків водокористувачів, які визначені ст. 43-44 ВК України, іншими нормативними актами, зокрема інструкціями, положеннями, правилами тощо, а також договорами на водокористування.

Праву водокористування притаманні загальні принципи: економне використання водних ресурсів; цільове використання вод; дотримання встановлених нормативів скидання забруднюючих речовин та встановлення лімітів забору води; платність спеціального водокористування та безплатність загального водокористування; недопущення засмічення, забруднення та вичерпання водних об'єктів; обов'язкове відшкодування збитків, завданих внаслідок порушення водного законодавства та ін.

Права водокористувачів можуть бути обмежені у випадках, визначених ст. 45, 47 ВК України. Зокрема, у разі маловоддя, загрози виникнення епідемій, під час аварій або за умов, що можуть призвести чи призвели до забруднення вод, та при здійсненні невідкладних заходів щодо запобігання стихійному лиху, спричиненому шкідливою дією вод, і ліквідації його наслідків. Права водокористувачів охороняються законом, а у разі порушення підлягають поновленню.

Класифікацію (види) права водокористування проводять за кількома ознаками.

Водокористувачі як суб'єкти можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі — це ті, що мають власні водозбірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) — це ті, що не мають власних водозабірних споруд, отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їхні системи на умовах, що встановлюються між ними. Вторинні водокористувачі можуть здійснювати скидання стічних вод у водні об'єкти також на підставі дозволів на спеціальне водокористування (ст. 42 ВК України).

За підставами виникнення право водокористування може бути загальним та спеціальним.

Загальне водокористування здійснюється громадянами безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів. Цільове призначення права загального водокористування - це купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць (ст. 47 ВК України).

Загальне водокористування може бути обмежене або заборонене районними і міськими радами, первинними водокористувачами з метою охорони життя і здоров'я громадян, охорони НПС та з інших передбачених законодавством підстав.

Спеціальне водокористування - це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів (ст. 48 ВК України).

Не належать до спеціального водокористування:

- пропуск води через гідровузли (крім гідроенергетичних);
- подача (перекачування) води водокористувачам у маловодні регіони;
- усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення);
- використання підземних вод для вилучення корисних компонентів;
- вилучення води з надр разом з видобуванням корисних копалин;
- виконання будівельних, днопоглиблювальних і вибухових робіт;
- видобування корисних копалин і водних ресурсів;
- прокладання трубопроводів і кабелів;
- проведення бурових, геологорозвідувальних робіт;
- інші роботи, які виконуються без забору води та скидання зворотних

вод.

Цільовим призначенням спеціального водокористування є задоволення потреб населення, господарсько-побутове, лікувально-оздоровче, сільськогосподарське, промислове, транспортне, енергетичне, рибогосподарське та інше державне і громадське використання вод.

Право на здійснення спеціального водокористування посвідчується дозволом, який видається за клопотанням водокористувача з обґрунтуванням потреби у воді та погодженням з органами державної виконавчої влади. У дозволі на спеціальне водокористування визначаються ліміти забору води та скидання забруднюючих речовин. У разі маловоддя ліміт забору води може бути зменшено спеціально уповноваженими державними органами без коригування дозволу на спеціальне водокористування.

Спеціальне водокористування є платним. Плата за спеціальне водокористування справляється з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включає плату за забір води з водних об'єктів та за скидання в них забруднюючих речовин. Розмір плати за забір води з водних об'єктів визначається на основі нормативів плати, фактичних обсягів забору води та встановлених лімітів на забір води. Нормативи збору за спеціальне використання водних ресурсів встановлені постановою Кабміну України від 1.05.1999 р. № 836, зі змінами від 23.07.1999 р. № 134.

Розмір плати за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти визначається на основі нормативів плати, фактичного обсягу скидів забруднюючих речовин та встановлених лімітів скиду. Нормативи збору, які справляються за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, у т.ч. у морські води, а також залежно від концентрації забруднюючих речовин, визначаються згідно з Порядком встановлення нормативів за забруднення НПС і стягнення цього збору, затвердженим постановою Кабміну України від 1.03.1999 р № 303.

Використання води для деяких потреб має свої особливості. Так, користування водними об'єктами для потреб гідроенергетики і водного транспорту здійснюється за плату без оформлення дозволу. Така плата стягується за проведення діяльності, пов'язаної з необхідністю басейнового регулювання водних ресурсів та здійснення заходів щодо попередження і ліквідації наслідків шкідливої дії вод (берегоукріплення, захист від підтоплення територій). Нормативи плати за ці види водокористування встановлені постановою Кабміну України від 18.05.1999 р. № 836 (зі змінами від 23.07.1999 р. № 1341).

Користування водними об'єктами для потреб повітряного транспорту здійснюється безкоштовно та без надання відповідного дозволу. У разі необхідності воно може бути частково або повністю заборонено Верховною Радою АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням відповідних державних органів управління (ст. 53 ВК України).

Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 80 %, до бюджетів областей - в розмірі 20 %. Збори за використання води з водних об'єктів загальнодержавного значення на території АР Крим зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 50 %, до бюджету АР Крим - в розмірі 50 % (частини 1, 2 ст. 32 ВК України).

Збори за використання поверхневих вод для потреб гідроенергетики, рибництва та водного транспорту, а також за втрати води при її транспортуванні зараховуються до Державного бюджету України в розмірі 100 %. Збори за використання води з водних об'єктів місцевого значення надходять до республіканського бюджету АР Крим та місцевих бюджетів (частини 3, 4 ст. 32 ВК України). Збори за скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та за понадлімітний забір води з них зараховують до Державного та місцевих фондів охорони НПС у порядку, визначеному Законом України від 5.03.1998 р.

Всі зазначені збори спрямовуються на здійснення заходів щодо охорони вод, відтворення водних ресурсів і підтримання водних об'єктів у належному стані, а також на виконання робіт, пов'язаних з попередженням шкідливої дії вод і ліквідацією її наслідків.

За строками право водокористування може бути строкове та безстрокове. Зокрема, загальне водокористування та користування водами для потреб гідроенергетики і водного транспорту строком не обумовлюється.

Строки загального водокористування встановлюються органами, які видали дозвіл на спеціальне водокористування. Спеціальне водокористування може бути короткостроковим (до 3 років) або довгостроковим (від 3 до 25 років). У разі необхідності строк спеціального водокористування може бути продовжено на період, що не перевищує відповідно короткострокового та довгострокового

водокористування. Продовження строків спеціального водокористування за клопотанням заінтересованих водокористувачів здійснюється державними органами, що видали дозвіл на спеціальне водокористування (ст. 50 ВК України).

Водні об'єкти або їх частини місцевого значення та ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення можуть надаватися в користування на умовах оренди, але лише для риборозведення, виробництва сільськогосподарської і промислової продукції, а також у лікувальних і оздоровчих цілях (ст. 51 ВК України). Передача орендарем права на оренду водного об'єкта (чи його частини) іншим суб'єктам забороняється.

Орендодавцями водних об'єктів (їх частин) місцевого значення є ВР АР Крим і обласні ради. Окремі повноваження щодо надання водних об'єктів (їх частин) можуть передаватися цими органами відповідним органам виконавчої влади на місцях чи іншим органам.

Орендодавцями водних об'єктів загальнодержавного значення є Кабмін України та місцеві державні адміністрації. Розподіл повноважень щодо передачі водних об'єктів загальнодержавного значення визначається Кабміном України відповідно до ВК України та інших законів України.

Право водокористування на умовах оренди оформляється договором, погодженим з державними органами охорони НПС та водного господарства. Умови, строки, плата за оренду водних об'єктів визначаються в договорі оренди за угодою сторін. Орендарі водних об'єктів можуть дозволити іншим водокористувачам здійснювати спеціальне водокористування в порядку, встановленому ВК України.

Користування водними об'єктами може бути частково або повністю заборонено, якщо ці водні об'єкти мають особливе державне значення, наукову або культурну цінність, а також якщо вони входять до складу систем оборонного водопостачання теплових та атомних електростанцій. На водних об'єктах повністю заборонено здійснювати лісосплав (ст. 54 ВК України).

Право на спеціальне водокористування припиняється за таких підстав:

- 1) зникнення потреби спеціального водокористування;
- 2) закінчення строку спеціального водокористування;
- 3) ліквідація підприємств, установ, організацій;

- 4) передача водогосподарських споруд іншим водокористувачам;
- 5) визнання водного об'єкта таким, що має особливе державне значення, наукову, культурну чи лікувальну цінність;
- б) порушення правил спеціального водокористування та охорони вод;
- 7) виникнення необхідності першочергового задоволення питних і господарсько-побутових потреб населення;
- 8) систематичне невнесення плати в строки, визначені законодавством, та інше (ст. 55 ВК України).

Водокористувачам відшкодовуються збитки, завдані діями інших юридичних і фізичних осіб, що призвели до припинення права або зміни умов спеціального водокористування. Перелік таких дій наведено у Порядку відшкодування збитків, завданих водокористувачам припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, затвердженому постановою Кабміну України від 14.08.1996 р. № 966.

Збитки, завдані припиненням права або зміною умов спеціального водокористування, не відшкодовуються у випадках, коли таке припинення (зміна умов) було здійснено з вини самого водокористувача чи за його клопотанням.

Встановлення факту припинення права (зміни умов) спеціального водокористування, дій осіб, що призвели до припинення такого права (зміни умов), здійснюється на підставі державної екологічної експертизи. Визначення розміру збитків, завданих водокористувачам, здійснюється згідно з Методикою розрахунків збитків, та вданих припиненням права або зміною умов спеціального водокористування.

Використання вод для задоволення питних і господарських потреб населення зумовлене їх якісними характеристиками, які мають відповідати встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам. У разі невідповідності якісних характеристик цих вод встановленим стандартам, нормативам і нормам їх використання припиняється за рішенням державних органів санітарного нагляду. За водокористувачами закріплено право вимагати від власника вод (водопостачальника) відомості про якість питної води.

Використання вод для задоволення питних і господарських потреб населення здійснюється у порядку централізованого, нецентралізованого водопостачання та використання підземних вод питної якості з додержанням вимог, передбачених ст.ст. 59-61 ВК України.

Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і спеціального водокористування (ст. 65 ВК України).

Зрошення угідь здійснюється водами, якість яких повинна відповідати встановленим нормативам. При цьому водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи попередження підтоплення, заболочення, засолення та забруднення зазначених угідь. Зрошення угідь стічними водами може бути дозволено державними органами охорони НПС за погодженням з державними органами санітарного і ветеринарного нагляду. Під час осушення земель повинні вживатися заходи щодо запобігання деградації та вітровій ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Під час користування водними об'єктами для промислових потреб і потреб гідроенергетики водокористувачі зобов'язані дотримуватися встановлених правил експлуатації водосховищ; умов спеціального водокористування; режимів накопичення та спрацювання запасів води; екологічних вимог; вживати заходів щодо зменшення витрат води (особливо питної), припинення скидання забруднених зворотних вод шляхом удосконалення виробничих технологій, схем водопостачання, очищення питних вод; забезпечувати режими коливання рівнів води у верхньому і нижньому б'єфах та пропускання води через гідровузли, безперебійне пропускання води через гідровузли, безперебійний пропуск суден, а також риби до місць нересту відповідно до проектів рибопропускних споруд тощо (ст. 66 ВК України).

Скидання стічних вод промисловими та іншими об'єктами допускається лише за умови наявності нормативів гранично допустимих концентрацій та встановлених нормативів допустимого скидання забруднюючих речовин. На водокористувачів покладається здійснення заходів, спрямованих на запобігання скидання стічних вод чи його припинення, коли такі води: можуть бути використані у системах

оборотного, повторного і послідовного водопостачання; містять цінні відходи, що можуть бути вилучені; містять промислову сировину, реагенти, напівпродукти та кінцеві продукти підприємств у кількості, що перевищує встановлені нормативи технологічних відходів: містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації; призводять до зміни температури води водного об'єкта більш ніж на 3°C порівняно з її природною температурою в літній період тощо (ст. 70 ВК України).

Скидати стічні води, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо), забороняється. Водним законодавством встановлюються й інші умови скидання зворотних вод у водні об'єкти (ст. 71-75 ВК України). Постановою Кабміну України (25.03.1999, № 465) затверджено Правила охорони вод від забруднення зворотними водами, які є обов'язкові для виконання всіма підприємствами, установами, організаціями та громадянами - суб'єктами підприємницької діяльності, діяльність яких щодо скидання зворотних вод у водні об'єкти впливає або може вплинути на стан поверхневих вод.

Користування водними об'єктами для потреб водного транспорту здійснюється на річках, озерах, водосховищах, каналах, інших водоймах, а також територіальному морі та внутрішніх морських водах, які визначаються внутрішніми водними шляхами загального користування, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства України їх використання з цією метою повністю або частково заборонено (ст. 67 ВК України). Перелік внутрішніх водних шляхів, віднесених до категорії судноплавних, затверджено постановою Кабміну України (12.06.1996, № 640).

Усі судна та інші плавучі засоби мають бути обладнані ємкостями для збирання забруднених вод, які повинні систематично передаватися на спеціальні очисні споруди для очищення та знезараження стічних вод.

Користування водними об'єктами для плавання на маломірних судах (веслових, моторних човнах) дозволяється з дотриманням правил, що встановлюються ВР АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з Українською державною Інспекцією Регістру і безпеки судноплавства.

Користування річками України залежить від виду річки. Залежно від водозбірної площі басейну річки поділяються на великі, середні та малі (ст. 79 ВК України). До великих належать річки, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозбору понад 50 тис. км². До середніх належать річки з площею водозбору від 2 до 50 тис. км². До малих - до 2 тис. км².

З метою охорони водності малих річок забороняється низка дій, визначених ст. 80 ВК України, зокрема зміна рельєфу басейну річки, руйнування русла пересихаючих річок, струмків та водотоків; розорювання заплавної землі, застосування на них засобів хімізації тощо.

Заходами, спрямованими на збереження водності річок і охорону їх від забруднення є: створення прибережних захисних смуг; створення спеціалізованих служб по догляду за річками, прибережними захисними смугами, гідротехнічними спорудами та підтриманню їх у належному.

3.3. Особливості управління і контролю в галузі використання, відтворення та охорони вод

Особливості управління і контролю в галузі використання, відтворення й охорони вод. ВК України започаткував здійснення державного управління в галузі використання, відтворення і охорони вод за басейновим принципом на основі державних, міждержавних і регіональних геограм використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (ст. 13 ВК України).

В основу такого принципу покладалося впровадження дієвих засобів, спрямованих на забезпечення раціонального використання, збереження, відтворення води, починаючи з місць її первинного виникнення (джерел, струмків, підземних потоків тощо), переміщення виключно до гирлових зон водозборів.!

Водоресурсна забезпеченість окремих регіонів, країни в цілому позначається на ефективності економіки, оскільки наявність і якісний стан водних ресурсів впливає на розміщення і функціонування господарських об'єктів уздовж водотоку головних водних артерій держави: річок Дніпро, Дністер, Десна, Прип'яті, Чорного та Азовського морів. З цією метою пропонувалося створювати відповідні державні

управлінські структури, які б забезпечували раціональне та ефективне використання й охорону вод басейній таких об'єктів. Такою спеціалізованою управлінською структурою виступає Рада з екологічних проблем басейну Дніпра та якості питної води, яка утворена відповідно до постанови Кабміну України від 19.08.1999 р. № 1544. Проте, крім цієї Ради, в державі не створювалися спеціальні органи басейнового управління.

На міждержавному рівні створено Комітет із врятування Азовського моря.

Загальне державне управління в галузі здійснюють Кабмін України, Уряд АР Крим, місцеві ради та їх виконавчі комітети. Спеціальне державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів забезпечується Міністерством екології та природних ресурсів України, Державним комітетом України по водному господарству, їх органами на місцях та іншими органами відповідно до законодавства. Компетенція цих органів визначена у главі 4 ВК України та у положеннях про них.

Громадське управління представлене створеними відповідно до їх статутів громадськими комітетами із врятування річок Дніпро, Дністер, Десна тощо.

Функції управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів зумовлені основними напрямками діяльності органів управління відповідно до їх повноважень і складаються з: планування; державного обліку і ведення державного Водного кадастру, розподілу і перерозподілу вод; стандартизації і нормування; контролю та моніторингу вод, вирішення спорів у цій галузі.

Так, на рівні регіонів, держави та міжнародного співробітництва за участю місцевих рад, спеціально уповноважених органів управління, наукових установ, громадськості розробляються відповідно регіональні, міждержавні та державні програми використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів. Їх метою є здійснення цілеспрямованої і ефективної діяльності щодо задоволення потреб населення і галузей економіки у воді, збереження, раціональне використання й охорона вод, запобігання їх шкідливій дії. Розробка та реалізація цих програм здійснюється за рахунок Державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони НПС, добровільних внесків організацій і громадян, інших коштів. Розробляються такі програми на основі даних державного

обліку вод, водного кадастру, схем водокористування і охорони вод та відтворення водних ресурсів тощо (ст. 12 ВК України).

У свою чергу, державний облік вод здійснюється з метою встановлення інформації про кількість і якість вод, а також даних про водокористування, на основі яких здійснюється розподіл між водокористувачами та розробляються заходи з раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів.

З метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів складається державний водний кадастр. Порядок ведення державного водного кадастру затверджено постановою Кабміну України (04.1996 р. № 413).

Державний водний кадастр складається з трьох розділів, які включають в себе: державний облік поверхневих вод; державний облік підземних вод та державний облік водокористування. Державний облік водокористування здійснюється з метою систематичних даних про забір та використання вод, забруднюючі речовини, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, а також діючих систем очищення стічних вод та їх ефективність тощо. Державний облік та аналіз стану водокористування здійснюється шляхом подання водокористувачами звітів про водокористування до державних органів водного господарства за встановленою формою. Державний водний кадастр за розділом «Водокористування» ведеться Держводагентством.

Державний облік поверхневих вод здійснюється Міністерством екології та природних ресурсів України шляхом проведення постійних гідрометеорологічних, гідрохімічних спостережень за кількісними і якісними характеристиками поверхневих вод згідно з програмою, що затверджується цим органом за погодженням з Держводагентством.

Державний облік підземних вод здійснюється також Міністерством екології та природних ресурсів України шляхом спостереження за якісними і кількісними характеристиками підземних вод ш програмою, що затверджується цим органом.

Значна увага в галузі державного забезпечення раціонального використання вод та їхньої якості, безпечності приділяється розробці та затвердженню стандартів і нормативів у цій галузі. Так, до комплексу взаємопов'язаних нормативних

документів із стандартизації у цій сфері входять документи, які містять: основні положення; терміни та поняття, класифікації; методи, методики й засоби визначення складу та властивостей вод; вимоги до збирання, обліку, обробки, збереження, аналізу інформації та прогнозування кількісних і якісних показників стану вод; вимоги раціонального використання та охорони вод у галузевих стандартах та технічних умовах до процесів, продукції і послуг; метрологічні норми, правила, вимоги до організації робіт; інші нормативи із стандартизації у цій галузі. Розробляються стандарти в цій галузі Міністерством екології та природних ресурсів України. Міністерством охорони здоров'я України, іншими органами, а затверджуються Держстандартом України відповідно до чинного законодавства.

У галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів встановлюються: нормативи екологічної безпеки водокористування; екологічний норматив якості води водних об'єктів; нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин; галузеві технологічні нормативи утворення речовин, що скидаються у водні об'єкти; технологічні нормативи використання води; інші нормативи.

Нормативи екологічної безпеки водокористування встановлюються для оцінки можливостей використання води з водних об'єктів для потреб населення та галузей економіки і забезпечують безпечні умови водокористування. Нормативи екологічної безпеки водокористування (гранично допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення; гранично допустимі концентрації радіоактивних речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для потреб рибного господарства; допустимі концентрації речовин у водних об'єктах, вода яких використовується для задоволення питних, господарсько-побутових та інших потреб населення) розробляються і затверджуються відповідно Міністерством охорони здоров'я України та Національною комісією з радіаційного захисту населення України, Міністерством аграрної політики України та вводяться в дію за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України. Для деяких категорій вод, що використовуються у лікувальних, оздоровчих, рекреаційних та

інших цілях, можуть встановлюватися більш суворі нормативи екологічної безпеки водокористування.

Екологічний норматив якості води водних об'єктів встановлюється для оцінки екологічного благополуччя водних суб'єктів та визначення комплексу водоохоронних заходів. Він містить науково обґрунтовані значення концентрацій забруднюючих речовин та показники якості води (загально-фізичні, біологічні, хімічні, радіаційні). При цьому ступінь забрудненості водних об'єктів визначається відповідними категоріями якості води.

Екологічний норматив та категорії якості води водних об'єктів розробляються і затверджуються Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством охорони здоров'я України.

Нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин встановлюються з метою поетапного досягнення екологічного нормативу якості води водних об'єктів.

Інші нормативи у зазначеній галузі розробляються згідно з вимогами, визначеними ст. 39-40 ВК. України, за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України або за його дозволом, за дозволом МОЗ України, Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Скидання у водні об'єкти речовин, для яких не встановлено нормативів екологічної безпеки водокористування та нормативів гранично допустимого скидання, як правило, забороняється.

Розподіл і перерозподіл водних ресурсів здійснюється у таких формах: надання водних об'єктів у відособлене користування; видача дозволів на спеціальне водокористування; вилучення водних об'єктів; анулювання дозволів.

Надання у відособлене користування водних об'єктів здійснюється відповідно до Положення про порядок порушення і розгляду клопотань про надання водних об'єктів у відособлене користування, затверджене постановою РМ УРСР від 22 вересня 1980 р. Надають у відособлене водокористування водні об'єкти Кабмін України, якщо водні об'єкти розташовані на території кількох областей, обласні державні адміністрації, якщо водні об'єкти розташовані на території кількох районів, міські районні виконавчі органи, якщо водні об'єкти мають місцеве значення.

Видача дозволів на спеціальне водокористування здійснюється їм підставі установлених лімітів використання води та у порядку, визначеному постановою Кабміну України від 10.08.1992 р. № 459.

Дозвіл на спеціальне водокористування видається органами Міністерства екології та природних ресурсів України у разі використання води водних об'єктів загальнодержавного значення, ВР АР Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за погодженням з органами Міністерства екології та природних ресурсів України у разі використання води водних об'єктів місцевого значення.

Вилучаються водні ресурси з користування тими органами, які видають дозволи або надають у відособлене користування водні об'єкти, через анулювання такого дозволу або прийняттям рішення про вилучення водного об'єкта з користування.

Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється з метою забезпечення додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства.

За видами контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів можна поділити на державний та громадський. У свою чергу, державний контроль у цій галузі забезпечують Кабінет Міністрів України, Міністерство екології та природних ресурсів України, інші спеціально уповноважені державні органи відповідно до законодавства України, а також виконавчі комітети місцевих рад.

Зокрема, Державною екологічною інспекцією Мінприроди України, її відділами в областях, державними інспекціями охорони Чорного та Азовського морів здійснюється контроль за додержанням правил охорони внутрішнього моря, територіальних, поверхневих вод від забруднення, засмічення, за кількісним та якісним складом зворотних вод засобами власних гідрохімічних лабораторій тощо.

Дотримання санітарно-гігієнічних вимог до якості та безпеки вод здійснюється санітарно-епідеміологічною службою України згідно із Законом України від 2.02.1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», іншими актами законодавства.

Громадський контроль у цій галузі здійснюється громадськими інспекторами з охорони НПС відповідно до Положення про громадських інспекторів з охорони НПС, затвердженого наказом Мінекобезпеки України від 05.07.1999 р. № 150.

Відповідними формами, засобами контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів, що здатні запобігати негативним наслідкам, забрудненню, засміченню вод тощо є моніторинг вод та проведення екологічної експертизи.

Державний моніторинг вод здійснюється з метою забезпечення збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан вод, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття управлінських рішень у зазначеній галузі. Державний моніторинг вод є складовою частиною державної системи моніторингу НПС України і здійснюється в порядку, визначеному постановою Кабмін України від 20.07.1996 р. № 815.

До суб'єктів державного моніторингу вод належать Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна санітарно-епідеміологічна служба МОЗ України, Державне агентство водних ресурсів України, Державний комітет по будівництву, архітектурі та житлової політики України, їхні органи на місцях, а також організації, що входять до сфери управління цих Міністерств і відомств.

Відповідно до призначення державний моніторинг вод поділяється на: фоновий моніторинг, що здійснюється на водних об'єктах у місцях опосередкованого антропогенного навантаження; загальний моніторинг, що складається з моніторингу на державній мережі пунктів спостережень, моніторингу антропогенного впливу на водні об'єкти, моніторингу водних об'єктів у місцях їх використання та спеціальних видів моніторингу; кризовий моніторинг, що здійснюється у зонах впливу аварій і надзвичайних ситуацій.

Дані моніторингу вод покладаються в основу інформування про стан вод, підготовку щорічних регіональних та національної доповіді про стан НПС в Україні (інформування про стан водних об'єктів, його зміну, проведення водоохоронних заходів, надзвичайні екологічні ситуації, які можуть негативно вплинути на здоров'я людей).

Для забезпечення екологічної безпеки під час розміщення, проектування, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств, споруд та інших об'єктів, пов'язаних з використанням вод, здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи у порядку, визначеному Законом України від 09.02.1995 р. «Про екологічну експертизу».

Вирішення спорів з питань використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється державними органами охорони НПС, водного господарства, місцевими радами, судом, арбітражним судом або третейським судом у порядку, встановленому чинним законодавством. Позивачі - Міністерство екології та природних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України, їхні органи на місцях - звільняються від сплати державного мита у справах про стягнення коштів на відшкодування збитків, завданих порушенням водного законодавства.

Спори з питань використання та охорони вод, які виникають з іншими державами, а також між іноземними юридичними особами і громадянами та власником вод, розглядаються відповідно до законодавства України.

3.4. Правова охорона вод

Правова охорона вод включає в себе сукупність правових, економічних, організаційних та інших заходів, спрямованих на недопущення, попередження забруднення вод, їх засмічення і вичерпання, знищення навколководних рослин і тварин тощо.

Усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, засмічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, знищення родючості земель та спричинити інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод (ст. 95 ВК України).

З метою охорони вод встановлюється спеціальний порядок надання земель водного фонду у користування та припинення права користування ними (ст.ст. 85, 86 ВК України) відповідно до вимог земельного законодавства.

Важливими засобами охорони вод є встановлення водоохоронних зон, прибережних захисних смуг навколо водних об'єктів, смуг відведення на річках, греблях, водоймах, берегових смуг на судноплавних водних шляхах, зон санітарної охорони.

Водоохоронні зони встановлюються з метою створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення, вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, зменшення коливань стоку вздовж річок, морів, навколо озер, інших водойм.

Водоохоронна зона є природоохоронною територією господарської діяльності. У цій зоні забороняється: використання стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод, використовуючи рельєф місцевості (балки, пониззя, кар'єри тощо).

Зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за спеціально розробленими проектами. Порядок визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режим ведення господарської діяльності в них встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 08.05.1996 р. № 486.

З метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення, засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та інших водойм в межах водоохоронних зон виділяються земельні ділянки під прибережні захисні смуги (ст. 88 ВК України).

Прибережні захисні смуги встановлюються по обидва боки річок та навколо водойм уздовж урізу води (у меженний період) шириною: для малих річок, струмків та потічків, а також ставків площею менше ніж 3 га - 25 метрів; для середніх річок, водосховищ на них, водойм, а також ставків площею понад 3 га - 50 метрів; для великих річок, водосховищ на них та озер - 100 метрів. Якщо крутизна схилів перевищує 3°, мінімальна ширина прибережної захисної смуги подвоюється: вздовж морів та навколо морських заток і лиманів виділяється прибережна захисна смуга

шириною не менше 2 км від зрізу води. У межах існуючих населених пунктів прибережна захисна смуга встановлюється з урахуванням конкретних умов.

Прибережні захисні смуги є природоохоронною територією з режимом обмеженої господарської діяльності. У прибережних захисних смугах вздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; зберігання і застосування пестицидів та добрив; влаштування літніх таборів для худоби; будівництво будь-яких споруд (крім гідротехнічних, і пірометричних та лінійних), у тому числі баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; миття та обслуговування транспортних засобів і техніки; влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких та твердих відходів виробництва, кладовищ, скотомогильників, полів фільтрації тощо.

Об'єкти, що розташовані у прибережній захисній смузі, можуть експлуатуватися, якщо при цьому не порушується її режим. Непридатні для експлуатації споруди, а також ті, що не відповідають установленим режимам господарювання, підлягають винесенню з прибережних захисних смуг (ст. 89 ВК України).

Прибережна захисна смуга вздовж морів, морських заток і лиманів входить до зони санітарної охорони моря і може використовуватися лише для будівництва санаторіїв та інших лікувально-оздоровчих закладів з обов'язковим централізованим водопостачанням і каналізацією. У прибережних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських і водах забороняється: застосування стійких і сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових стічних вод обсягом більш ніж 1 м на добу; влаштування полів фільтрації та створення інших споруд для приймання і знезаражування рідких відходів.

Смуги відведення з особливим режимом користування встановлюються на магістральних, міжгосподарських та інших каналах, на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних спорудах, а також водоймах і греблях на річках для потреб їх експлуатації та захисту від забруднення,

пошкодження і руйнування. Розміри смуг відведення та режим користування ними встановлюються за проектом, який розробляється і затверджується водокористувачами за погодженням з державними органами охорони НПС та водного господарства.

Берегові смуги встановлюються та використовуються на судноплавних водних шляхах за межами міських поселень для проведення робіт, пов'язаних з судноплавством у порядку, визначеному постановою Кабміну України від 14.04.1997 р. № 347. З метою охорони водних об'єктів у районах забору води для централізованого водопостачання населення, лікувальних і оздоровчих потреб встановлюються зони санітарної охорони, які поділяються на пояси особливого режиму.

Межі зон санітарної охорони водних об'єктів встановлюються органами місцевого самоврядування на їх територіях за погодженням з державними органами земельних ресурсів, санітарно-епідеміологічного нагляду, охорони НПС та водного господарства.

Режим зон санітарної охорони водних об'єктів встановлений постановою Кабміну України від 18.12.1998 р. №2024.

Водні об'єкти, віднесені у встановленому законодавством порядку до територій та об'єктів природно-заповідного фонду, охороняються та використовуються відповідно до вимог, установлених законом України від 16.06.1992 р. «Про природно-заповідний фонд України». На водних об'єктах, віднесених до природно-заповідного фонду, забороняється здійснення будь-якої діяльності, що суперечить їх цільовому призначенню.

Вимоги щодо охорони вод від забруднення, засмічення і вичерпання передбачені главою 20 (ст.95 -105) ВК України. Так, повинні бути додержані умови розміщення, проектування, будівництва, реконструкції і введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, на стан рибогосподарських водних об'єктів. Зокрема, забороняється: проектування і будівництво прямоочних систем водопостачання промислових підприємств, за винятком підприємств, які за технологією виробництва не можуть бути переведені на оборотне водопостачання; здійснення проектів господарської та іншої діяльності

без оцінки їх впливу на стан вод; скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття; забруднення і засмічення поверхні водозборів, льодового покриву водойм водотоків, морів, їх заток і лиманів унаслідок утрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин.

У внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидання з суден плавучих засобів, платформ та інших морських споруд, а також повітряних суден хімічних, радіоактивних та інших шкідливих речовин, радіоактивних або інших відходів, матеріалів, предметів, сміття, які можуть спричинити забруднення моря. Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення затверджені постановою Кабміну України від 29.02.1996 р. №269.

Особливій охороні підлягають водні об'єкти, віднесені до категорії лікувальних. З метою їх захисту встановлюються округи санітарної охорони курортів з особливим режимом. У водні об'єкти, що віднесені до категорії лікувальних, забороняється скидання будь-яких зворотних вод. Перелік водних об'єктів, що відноситься до категорії лікувальних, затверджений постановою Кабміну України від 11.12.1996 р. № 1499.

Відповідні заходи охорони підземних вод встановлені ст. 105-106 ВК України. Так, на підприємства, установи, організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, особливо на ті, які експлуатують накопичувачі промислових, побутових і сільськогосподарських стоків чи відходів, покладається обов'язок: здійснювати заходи щодо попередження забруднення підземних вод; обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якісним станом цих вод; повідомляти у встановленому порядку спеціально уповноважені на те органи в разі розкриття водоносних горизонтів підземної води питної якості під час проведення бурових, гірничих та інших робіт, пов'язаних з пошуками, розвідкою, експлуатацією родовищ корисних копалин, з метою вжиття заходів з охорони підземних вод від вичерпання і забруднення; затампоновувати чи ліквідовувати всі свердловини, непридатні для експлуатації, покинуті спостережні та пошукові свердловини на всі види корисних копалин, а також вертикальні й інші гірничо-пошукові та експлуатаційні гірничі виробни, покинуті криниці.

У разі вичерпання запасів підземних вод, визначених Державною комісією України по запасах корисних копалин, а також у разі забруднення підземних вод встановлюються причини, з яких це сталося, і за рахунок винних осіб здійснюються заходи з їх відтворення.

Законодавством передбачено заходи запобігання шкідливим діям вод та аваріям на водних об'єктах і ліквідації їх наслідків (ст. 107, 108 ВК України).

Шкідливою дією вод є: наслідки повені, що призвели до затоплення і підтоплення земель та населених пунктів; руйнування берегів, захисних дамб та інших споруд; заболочення, підтоплення, засолення земель, спричинені підвищенням рівня ґрунтових вод унаслідок ненормованої подачі води з водопровідно-каналізаційних систем та перекриття потоків підземних вод при розміщенні великих промислових та інших споруд; осушення земель; забруднення (засолення) земель в рамках видобування корисних копалин; ерозія ґрунтів, утворення ярів, зсувів і селевих потоків.

З метою запобігання шкідливим діям вод, аваріям на водних об'єктах та усунення їх наслідків мають вживатися такі заходи: залуження та створення лісонасаджень на прибережних захисних смугах, схилах, балках та ярах; будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд, земляних валів, водоскидів, захисних дамб, водосховищ-регуляторів; спорудження дренажу; укріплення берегів тощо.

У разі загрози стихійного лиха, пов'язаного з шкідливою дією вод, місцеві ради із залученням підприємств, установ, організацій зобов'язані вжити невідкладних заходів із запобігання, а у разі факту стихійного лиха - негайної ліквідації його наслідків. У аварійних ситуаціях на водних об'єктах, пов'язаних з їх забрудненням, що може шкідливо вплинути на здоров'я людей і етап водних екосистем, підприємство, установа чи організація, з вини яких сталася аварія або які виявили її, зобов'язані негайно повідомити про це державні органи та розпочати ліквідацію її наслідків.

Крім заходів охорони вод, передбачених ВК України, передбачено й інші види діяльності, що належать до природоохоронних заходів, у тому числі й у галузі охорони і раціонального використання водних ресурсів.

3.5. Права і обов'язки водокористувачів

Водокористувачами в Україні можуть бути установи та громадяни України, а також іноземні юридичні особи. Як зазначалося вище, водокористувачі можуть бути первинними та вторинними.

Основні права водокористувачів:

- здійснювати загальне, спеціальне водокористування та користування водами для потреб гідроенергетики, водного, повітряного транспорту;
- користуватися водними об'єктами місцевого значення на умовах оренди;
- користуватися поверхневими, підземними, внутрішніми морськими водами і територіальним морем для задоволення питних, господарсько-побутових, сільськогосподарських, промислових та інших потреб;
- вимагати від власника водного об'єкта або водопровідної мережі підтримання належної якості води за умовами водокористування;
- споруджувати гідротехнічні та інші водогосподарські об'єкти, здійснювати їх реконструкцію і ремонт;
- передавати у користування воду іншим водокористувачам за плату та на визначених умовах;
- здійснювати й інші функції щодо водокористування та користування водними об'єктами в порядку, встановленому законодавством.
- Права водокористувачів охороняються законом і при порушенні, підлягають поновленню в порядку, встановленому законом.

Обов'язки водокористувачів:

- економно використовувати водні ресурси, дбати про їх відтворення і поліпшення якості вод;
- користування водними об'єктами відповідно до цілей і умов їх надання;
- дотримуватися встановлених нормативів граничнодопустимих скидів забруднюючих речовин та встановлених лімітів забору води, а також санітарних та інших вимог щодо впорядкування своєї території;

- використовувати ефективні сучасні технічні засоби і технології для утримання своєї території в належному стані, а також здійснювати заходи щодо запобігання забрудненню водних об'єктів стічними (дощовими, сніговими) водами, що відводяться з неї;
- не допускати порушення прав, наданих іншим водокористувачам, а також заподіяння шкоди господарським об'єктам та об'єктам навколишнього природного середовища;
- утримування в належному стані зони санітарної охорони джерел питного та господарсько-побутового водопостачання, прибережні захисні смуги, смуги відведення, берегові смуги водних шляхів, очисні та інші водогосподарські споруди та технічні пристрої;
- здійснювати облік забору та використання вод, вести контроль за якістю і кількістю скинутих у водні об'єкти зворотних вод і забруднюючих речовин, а також подавати відповідним органам звіти в порядку, визначеному цим Кодексом та іншими законодавчими актами;
- здійснювати погоджені у встановленому порядку технологічні, лісомеліоративні, агротехнічні, санітарні та інші заходи щодо охорони вод від вичерпання, поліпшення їх стану, а також припинення скидання забруднених стічних вод;
- здійснювати спеціальне водокористування лише при наявності дозволу;
- своєчасно сплачувати платежі за спеціальне водокористування;
- своєчасно інформувати компетентні органи про виникнення аварійних забруднень;
- здійснювати роботи, пов'язані із ліквідацією наслідків аварій, які можуть спричинити погіршення якості води.

3.6. Відповідальність за порушення водного законодавства

Згідно зі ст. 110 Водного кодексу України відповідальність за порушення водного законодавства несуть особи, винні у:

- самовільному захопленні водних об'єктів;

- забрудненні та засміченні вод;
- порушенні режиму господарської діяльності у водоохоронних зонах та на землях водного фонду;
- руйнуванні русел річок, струмків та водотоків або порушенні природних умов поверхневого стоку при будівництві й експлуатації автошляхів, залізниць та інших інженерних комунікацій;
- введенні в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без очисних споруд чи пристроїв належної потужності;
- недотриманні умов дозволу або порушенні правил спеціального водокористування;
- самовільному проведенні гідротехнічних робіт (будівництво ставків, дамб, каналів, свердловин);
- порушенні правил ведення державного обліку вод або перекручуванні чи внесенні недостовірних відомостей у документи державної статистичної звітності;
- пошкодженні водогосподарських та гідрометричних споруд і пристроїв, порушенні правил експлуатації та встановлених режимів їх роботи;
- незаконному створенні систем скидання зворотних вод у водні об'єкти, міську каналізаційну мережу або зливову каналізацію та несанкціоноване скидання зворотних вод;
- використанні земель водного фонду не за призначенням;
- неповідомленні (прихованні) відомостей про аварійні ситуації на водних об'єктах;
- відмові у наданні (приховуванні) проектної документації та висновків щодо якості проектів підприємств, споруд та інших об'єктів, що можуть впливати на стан вод, а також актів і висновків комісій, які приймали об'єкт в експлуатацію;
- порушенні правил охорони внутрішніх морських вод та територіального моря від забруднення та засмічення і несуть цивільну, кримінальну відповідальність згідно із законодавством України.

Порушення водного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність.

Дисциплінарна відповідальність (полягає в накладенні на правопорушників дисциплінарних стягнень. Вони накладаються за незначні порушення водного законодавства адміністрацією за місцем роботи або вищестоящим органом. Види дисциплінарних стягнень передбачені правилами внутрішнього трудового розпорядку підприємства, організації і установи.

Адміністративна відповідальність у цій галузі передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, а саме за:

- порушення права державної власності на води (ст.48);
- порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59);
- порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59);
- порушення правил водокористування (ст. 60);
- порушення водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61);
- невиконання обов'язків по реєстрації в судових документах операцій зі шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62);
- перевищення лімітів та нормативів використання природних ресурсів (стосовно водних ресурсів – ст. 91);
- недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79);
- порушення правил складування, зберігання, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання відходів (ст. 82);
- порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83);
- експлуатація на водних об'єктах водозабірних споруд, незабезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86);
- невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91);

➤ невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони НПС, використання природних ресурсів, радіаційної та ядерної безпеки або охорону природних ресурсів (ст. 188).

Зокрема, адміністративна відповідальність у вигляді штрафів може наставати за:

а) порушення правил охорони водних ресурсів, тобто — забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію ґрунтів та інші шкідливі явища; введення в експлуатацію підприємств комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню (ст. 59 Кодексу України про, адміністративні правопорушення);

б) порушення правил водокористування, а саме — забір води з порушенням планів водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або і відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обігу кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються (ст. 60 КоАП України);

в) пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61 КоАП України);

г) невиконання обов'язків то реєстрації в судових документах операцій з шкідливими речовинами і сумішами, а саме — невиконання капітаном або іншими особами командного складу судна чи іншого плавучого засобу передбачених чинним законодавством обов'язків по реєстрації в судових документах операцій з речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря чи сумішами, які містять такі речовини понад установлені (норми, внесення зазначеними особами до судових документів неправильних записів про ці операції або незаконне відмовлення пред'явити такі документи відповідним службовим особам (ст. 62 КоАП України).

Адміністративні штрафи за зазначені правопорушення накладаються згідно зі ст. 239 КоАП України органами по регулюванню використання і охорони вод

системи Державного агентства водних ресурсів України, органами системи Державного комітету України по геології і використанню надр.

Громадяни і службові особи, винні в порушеннях водного законодавства, несуть адміністративну відповідальність, якщо ці порушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності за чинним законодавством. Як зазначено в ст. 51 КК України, звільнення від кримінальної відповідальності з притягненням до адміністративної допускається лише в справах про злочини, за які законом передбачається покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше одного року або інше більш м'яке покарання.

За порушення водного законодавства існує й такий захід адміністративного впливу, як припинення права водокористування підприємств, організацій, установ і громадян (крім права користування водами для питних і побутових потреб).

Цивільно-правова відповідальність полягає у відшкодуванні збитків, заподіяних порушенням водного законодавства. Цей вид відповідальності настає на підставі норм цивільного права, зокрема, ст. 440 і 441 Цивільного кодексу України.

У відповідності зі ст. 203 ЦК збитки водокористувачів складають їх витрати на відновлення (попереднього стану водного об'єкта, вартості знищеного або пошкодженого майна, не одержаних доходів, які вони могли одержати, якби не було порушень водного законодавства.

Відшкодування збитків передбачає і водне законодавство безпосередньо. В ст. 111 Водного кодексу України записано: «Підприємства, установи, організації і громадяни України, а також іноземні юридичні і фізичні особи та особи без громадянства, зобов'язані відшкодувати збитки, завдані ними внаслідок порушень водного законодавства, в розмірах і порядку, встановлених законодавством України».

Відшкодування збитків, завданих внаслідок порушень водного законодавства, не звільняє винних від плати за спеціальне водокористування, а також від необхідності здійснення заходів щодо ліквідації заподіяних шкідливих наслідків. Притягнення винних у порушенні водного законодавства до відповідальності не звільняє їх від обов'язку відшкодування збитків, завданих ними внаслідок порушення водного законодавства.

Посадові особи та інші працівники, з вини яких підприємства, організації і установи зробили витрати, пов'язані з відшкодуванням збитків, несуть матеріальну відповідальність у встановленому порядку. Іншими словами — вступає в дію право зворотної вимоги, право регресу до винної особи.

Обов'язок відшкодування збитків, завданих у зв'язку з порушенням водного законодавства, може зробити дуже серйозний вплив на підприємства, установи, організації і громадян, щоб упорядкувати їх діяльність з метою забезпечення раціонального використання і охорони вод.

Можливо й таке порушення водного законодавства, як самовільне захоплення водних об'єктів. Такі об'єкти повертаються за їх належністю без відшкодування витрат, зроблених за час незаконного користування.

Небажані майнові наслідки для правопорушників викликає й недійсність угоди щодо водних об'єктів. Такою є та, що не відповідає вимогам закону. По недійсній угоді кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за угодою в натурі, а при неможливості це зробити — відшкодувати його вартість у грошах, якщо інші наслідки недійсності угоди не передбачені законом.

Якщо угода укладена з метою, завідомо суперечною інтересам держави і суспільства, то при наявності умислу в обох сторін — у разі виконання угоди обома сторонами — у доход держави стягується все одержане ними за угодою, а в разі виконання угоди однією стороною з другої сторони стягується в доход держави все одержане нею і все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності умислу лише в однієї з сторін все-одержане нею за угодою повинно бути повернуто другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується в доход держави.

Так, згідно з Методикою розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів, затвердженою наказом Мінекобезпеки України від 18.05.1995 р. № 37, **майнова відповідальність** настає за: самовільне водокористування; самовільне скидання зворотних вод підприємствами, судними та іншими об'єктами; перевищення затверджених нормативів їй норм скидання зворотних вод та за інші протиправні дії. Тобто, **основними правопорушеннями є:**

забруднення, засмічення вод, перевищення лімітів забору води або самовільне водокористування тощо. Для проведення розрахунків збитків встановлюються коефіцієнти, що враховують категорію водного об'єкта: морські та поверхневі водні об'єкти комунально-побутового водокористування - 1,0; поверхневі водні об'єкти господарсько-побутового водокористування - 1,4; поверхневі та морські водні об'єкти рибогосподарського водокористування: II категорії - 1,6; I категорії - 2,0. Розрахунок збитків здійснюється за допомогою відповідних формул, показники яких включають кількість шкідливих речовин, обсяг води та її коефіцієнт за категорією.

За шкоду, заподіяну внаслідок забруднення територіальних і внутрішніх морських вод України із суден, кораблів та інших плавучих засобів, підприємствами, установами, організаціями, громадянами України, іноземними юридичними особами та громадянами, обчислення розміру відшкодування та сплати збитків здійснюється згідно з Положенням, затвердженим наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26.10.1995 р. № 116 та згідно з таксами, затвердженими постановою Кабміну України від 3.07.1995 р. № 484. В основу обчислення розміру відшкодування таких збитків покладено: вид забруднюючих речовин, скинутих у водне середовище, кілограм-еквівалент таких забруднюючих речовин та розмір відшкодування збитків за одиницю виміру (у доларах США). Наприклад, за 1 кг солей важких металів встановлено таксу у розмірі 12936 дол.; за 1 кг шкідливих речовин за категорією токсичності А - 1522 дол.; за 1 м господарсько-фекальних стічних вод - 140 дол. Розміри відшкодування збитків обчислюються посадовими особами центрального органу виконавчої влади з питань охорони НПС, посадовими особами спеціально уповноважених органів інших міністерств, відомств, яким надано права державних інспекторів з охорони НПС, громадськими інспекторами з охорони НПС.

Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства настає на підставі ст. 228 КК України.

Ст. 228 КК передбачає відповідальність за забруднення річок, озер та інших водойм, водних джерел і підземних вод неочищеними і не знешкодженими стічними водами, покидьками або відходами промислових, сільськогосподарських,

комунальних та інших підприємств, установ і організацій, що заподіяло або могло заподіяти шкоду здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву чи рибним запасам. Ці злочини караються виправними роботами на строк до одного року або штрафом від 50 до 120 мінімальних розмірів заробітної плати.

Якщо такі самі діяння завдали значної шкоди здоров'ю людей або сільськогосподарському виробництву чи спричинили масову загибель риби, винні особи караються позбавленням волі на строк до 5 років.

Ст. 228 КК України передбачає відповідальність за:

а) незаконне скидання з метою поховання в межах внутрішніх морських і територіальних вод України з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само незаконне скидання з метою поховання у відкритому морі з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій зазначених речовин, відходів і матеріалів;

б) забруднення внутрішніх морських і територіальних вод України внаслідок незаконного скидання в цих водах з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій або невжиття необхідних заходів для відвернення втрат ними речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря, а так само забруднення вод відкритого моря внаслідок незаконного скидання з суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій або невжиття необхідних заходів для відвернення втрат ними зазначених речовин, сумішей, відходів і матеріалів на порушення міжнародних договорів України;

в) неподання відповідальними за те службовими особами суден та інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі

конструкції адміністрації найближчого порту України, а у випадках скидання з метою поховання - організація, яка видає дозволи на скидання, відомостей про підготовлюване або здійснене внаслідок крайньої потреби скидання або невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських і територіальних вод України речовин, шкідливих для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або сумішей, що містять такі речовини понад встановлені норми, або інших відходів і матеріалів, які можуть завдати шкоди зонам відпочинку чи перешкоджати іншим законним видам використання моря.

За зазначені злочини передбачені різні міри покарання в залежності від тяжкості учиненого. Сама сувора санкція — позбавлення волі на строк до 5-ти років або штраф від 500 до 1000 мінімальних розмірів заробітної плати.

Кримінальна відповідальність за порушення водного законодавства може наставати і на підставі статей КК України, які передбачають відповідальність за службові злочини, зокрема: ст. 165 — зловживання владою або службовим станом; ст. 166 — перевищення влади або службових повноважень; ст. 167 — халатність.

3.7 Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — це різновид суспільних відносин, у яких застосовуються заходи адміністративного впливу (стягнення) за винні і протиправні діяння, що порушують встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та екологічні права громадян.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення — найпоширеніший вид юридичної відповідальності в екологічній сфері. Підставою для її застосування є адміністративні екологічні правопорушення, різні види і склади яких передбачено Кодексом України про адміністративні правопорушення.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення найбільша кількість статей (понад сорок), у яких передбачається відповідальність за екологічні правопорушення, міститься в сьомій главі «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії

та культури» (ст. 52—92). Окремі види адміністративних екологічних правопорушень містяться в главах 5, 6, 8 та ін. цього кодексу.

Залежно від об'єкта посягання адміністративні правопорушення поділяють на кілька груп.

Першу групу екологічних правопорушень, за які настає адміністративна відповідальність, становлять адміністративні правопорушення, що стосуються *права власності на природні ресурси* (глава 4 ст. 47—51 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких адміністративних екологічних правопорушень відносять порушення права державної власності на надра (ст. 47), порушення права державної власності на води (ст. 48), порушення права державної власності на ліси (ст. 49), порушення права державної власності на тваринний світ (ст. 50), а також інші правопорушення.

Другу групу становлять адміністративні *земельні правопорушення* (глава 7, ст. 52—56 Кодексу України про адміністративні правопорушення). До таких правопорушень відносять псування і забруднення сільськогосподарських земель (ст. 52), порушення права використання земель (ст. 53), самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 53), приховування або перекручування даних Земельного кадастру (ст. 53), несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або не приведення їх до стану, придатного для використання за призначенням (ст. 54), самовільне відхилення від проектів внутрішньогосподарського землеустрою (ст. 55), знищення межових знаків (ст. 56 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Третю групу адміністративних правопорушень в екологічній сфері становлять адміністративні *надрові правопорушення*, передбачені ст. 57, 58 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме: порушення вимог щодо охорони надр (ст. 57), порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр (ст. 58).

Четверту групу адміністративних екологічних правопорушень становлять *водні правопорушення*, передбачені ст. 59—62 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Ці правопорушення стосуються порушення правил охорони водних ресурсів (ст. 59), порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення (ст. 59), порушення правил

водокористування (ст. 60), пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації (ст. 61), невиконання обов'язків щодо реєстрації в судових документах операцій із шкідливими речовинами і сумішами (ст. 62).

Лісові адміністративні правопорушення, які передбачені ст. 63— 77 Кодексу України про адміністративні правопорушення, становлять *п'яту групу* адміністративних правопорушень. До таких правопорушень відносять незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63), порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі та вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64), незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і сажанців (ст. 65), знищення або пошкодження сажанців в лісах (ст. 66), використання лісових ресурсів без узгодження з метою або вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67), порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68), пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69), самовільне сінокосіння і випасання худоби, самовільне збирання дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70), введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71), пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, шкідливими викидами, відходами і скидами (ст. 72), засмічення лісів побутовими відходами і скидами (ст. 73), знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74), знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75), знищення корисної для лісу фауни (ст. 76), порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77), самовільне випалювання сухої рослинності або її залишків (ст. 77).

Шосту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні правопорушення в галузі охорони атмосферного повітря (ст. 78—83 Кодексу України про адміністративні правопорушення). Вони стосуються порушень порядку здійснення викиду забруднюючих речовин в атмосферу або шкідливого впливу на неї фізичних та біологічних факторів (ст. 78), порушення порядку здійснення діяльності, спрямованої на штучні зміни стану атмосфери і атмосферних явищ (ст. 78), недодержання вимог щодо охорони атмосферного повітря при введенні в

експлуатацію і експлуатації підприємств і споруд (ст. 79), недодержання екологічних вимог під час проектування, розміщення будівництва, реконструкції та прийняття в експлуатацію об'єктів або споруд (ст. 79), пуску в експлуатацію транспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 80), експлуатації автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у викидах (ст. 81) та ін. (ст. 82 — 84).

Сьому групі екологічних правопорушень становлять адміністративні фауністичні (тваринні) правопорушення, передбачені ст. 85—89 Кодексу України про адміністративні правопорушення. До таких правопорушень відносять порушення правил використання об'єктів тваринного світу (ст. 85), виготовлення та збут знарядь добування об'єктів тваринного або рослинного світу (ст. 85), експлуатацію на водних об'єктах водозабірних споруд, не забезпечених рибозахисним обладнанням (ст. 86), порушення вимог щодо охорони середовища перебування і шляхів міграції, переселення, акліматизації та схрещування диких тварин (ст. 87), незаконне вивезення з України та ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу (ст. 88), порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, порушення правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах (ст. 88), порушення правил щодо зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними (ст. 88), жорстоке поводження з тваринами (ст. 89), порушення вимог щодо охорони тварин і рослин, занесених до Червоної книги України (ст. 90).

В окрему, *восьму групу* екологічних правопорушень можна об'єднати правопорушення природо заповідних та інших природоохоронних норм і правил. До таких правопорушень, передбачених у Кодексі України про адміністративні правопорушення, відносять порушення правил щодо природо заповідних територій (ст. 91), порушення правил охорони і використання пам'яток історії і культури (ст. 92), знищення або пошкодження зелених насаджень або інших об'єктів озеленення населених пунктів (ст. 153), потрава посівів (ст. 104), порушення правил боротьби з карантинном рослин (ст. 105), порушення правил карантину (ст. 106, 107), невиконання вимог органів екологічного контролю (ст. 188) та ряд інших.

Дев'яту групу екологічних правопорушень становлять адміністративні екологонебезпечні правопорушення, передбачені в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

До таких адміністративних правопорушень відносять порушення правил щодо промислових та побутових відходів (ст. 82), порушення правил щодо пестицидів, агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів (ст. 83), невиконання вимог і норм щодо роботи з мікроорганізмами, біологічно активними речовинами та іншими продуктами біотехнологій (ст. 90^і), невиконання вимог екологічної безпеки у процесі впровадження нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст. 91) та ін.

У *десяту групу* екологічних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, можна виокремити адміністративні правопорушення в галузі охорони праці та здоров'я населення.

До них відносять порушення вимог законодавства про працю та охорону праці (ст.41), порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних норм і правил (ст. 42), вимог виробництва, заготівлі, реалізації сільськогосподарської продукції, що містить хімічні речовини понад гранично допустимі концентрації (ст. 42), заготівлі, переробки або збуту радіаційно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 42), порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіаційного забруднення (ст. 46), порушення норм і правил з ядерної та радіаційної безпеки при використанні джерел іонізуючого випромінювання (ст. 95), невиконання вимог органів нагляду за охороною праці (ст. 188), органів державної інспекції праці (ст. 188) та ін.

Адміністративні стягнення, які застосовуються до правопорушників, поділяються на:

- штраф;
- вилучення об'єктів правопорушення;
- позбавлення права займатися спеціальною діяльністю;
- конфіскація знарядь правопорушення;
- обмеження, зупинення, припинення діяльності чи експлуатації об'єктів.

➤ Порушення екологічних лімітів, нормативів, стандартів, вимог екологічної безпеки тягне за собою застосування заходів адміністративного впливу, а саме: обмеження діяльності; зупинення діяльності на певний час; припинення діяльності.

Державні органи, які уповноважені застосовувати зазначені заходи реагування - це:

➤ Кабінет Міністрів України;

➤ органи Мінприроди України та інші спеціально уповноважені органи;

➤ органи місцевої державної виконавчої влади;

➤ органи місцевого самоврядування;

➤ органи суду за позовом прокуратури в разі систематичних правопорушень.

3.8. Цивільна відповідальність за заподіяну шкоду навколишньому природному середовищу

Матеріальна (майнова або цивільно-правова) відповідальність за екологічні правопорушення — це вид юридичної відповідальності, яка передбачає виконання фізичними і юридичними особами обов'язку щодо компенсації шкоди, заподіяної власникам чи користувачам природних ресурсів порушенням екологічного законодавства або екологічних та інших прав громадян.

Підстави майнової відповідальності — це наявність реальної шкоди.

Умови, за яких настає майнова відповідальність:

- протиправність;
- причинний зв'язок між заподіяною шкодою і протиправною дією;
- наявність вини осіб, які завдають шкоди;
- підвищений екологічний ризик і небезпечна діяльність.

Види майнової відповідальності залежно від об'єкта правопорушення за:

- земельні правопорушення;
- надрові (гірничі) правопорушення;

- водні правопорушення;
- лісопорушення;
- фауністичні правопорушення;
- порушення законодавства про атмосферне повітря;
- порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- порушення законодавства про природно-заповідний фонд;
- порушення вимог і нормативів екологічної безпеки;
- порушення законодавства про санітарно-епідемічне благополуччя населення;
- порушення вимог радіаційної ядерної безпеки;
- порушення екологічних прав громадян.

Способи (методи) обчислення шкоди, заподіяної екологічними правопорушеннями, які передбачаються екологічним законодавством:

нормативний — визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього середовища на підставі затверджених нормативів;

таксовий — застосування такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної внаслідок порушення правил природокористування;

розрахунковий — обчислення збитків, заподіяних природним ресурсам і народному господарству порушенням правил на підставі методик та інших розрахунків.

Одним із нормативно-правових актів, на підставі якого здійснюється визначення збитків у екологічній сфері, є *«Порядок визначення плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього природного середовища»*, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13 січня 1992 р. Він визначає єдині на території України правила встановлення плати за викиди й скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення в ньому відходів промислового, сільськогосподарського, будівельного та іншого виробництва, а також стягнення відповідних платежів з підприємств, установ і організацій.

Плата за забруднення навколишнього природного середовища встановлюється за:

- 1.** викиди в атмосферу забруднюючих речовин стаціонарними і пересувними джерелами забруднення;
- 2.** скиди забруднюючих речовин у поверхневі води, територіальні та внутрішні морські води, а також підземні горизонти, в тому числі скиди, що проводяться підприємствами через систему комунальної каналізації;
- 3.** розміщення відходів у навколишньому природному середовищі.

Платежі за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у навколишньому природному середовищі стягуються з підприємств незалежно від форм власності й відомчої належності. Стягнення платежів не звільняє підприємства від відшкодування збитків, заподіяних порушенням природоохоронного законодавства.

Розміри зазначених платежів встановлюються урядом Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями на підставі лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів та нормативів плати за них.

Враховуючи місцеві умови, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації можуть звільняти підприємства, організації та установи від платежів за викиди і скиди забруднюючих речовин, що проводяться в межах гранично допустимих викидів і скидів.

Гранично допустимі викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка з урахуванням дії інших джерел забруднення та перспективи розвитку підприємства не перевищує встановлених норм екологічної безпеки людини.

Тимчасово погоджені викиди або скиди — це кількість забруднюючих речовин, що викидається або скидається в навколишнє природне середовище з окремого джерела забруднення за одиницю часу, яка встановлюється на відповідний строк — до досягнення гранично допустимих викидів або скидів.

Міністерство екології та природних ресурсів України встановлює загальні на території Автономної Республіки Крим, областей або окремих регіонів, а також міст республіканського підпорядкування *ліміти*:

- викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення;
- скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, а також поверхневі води загальнодержавного значення.

Ліміти викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря під стаціонарних джерел забруднення, скидів забруднюючих речовин у територіальні та внутрішні морські води, поверхневі води загальнодержавного значення, а також розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів республіканського значення, встановлюються для підприємств органами Мінприроди України у формі видачі дозволів на викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів.

Ліміти скидів забруднюючих речовин у поверхневі води місцевого значення і розміщення відходів, які призводять до забруднення природних ресурсів, крім віднесених до ресурсів загальнодержавного значення, встановлюються для підприємств за поданням органів Мінприроди України в порядку, що визначається Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, міськими (міст республіканського підпорядкування) радами.

Ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів встановлюються на один рік і доводяться до підприємств не пізніше 1 липня попереднього року.

Нормативом плати за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах установлених лімітів є розмір плати за одну тону конкретної забруднюючої речовини або клас забруднюючих речовин.

За викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах лімітів встановлюються базові нормативи плати і коефіцієнти, що враховують територіальні екологічні особливості.

Зазначені нормативи і коефіцієнти розробляються й затверджуються Мінприроди України за погодженням з Міністерством економічного розвитку і торгівлі і Міністерством фінансів України.

Платежі підприємств за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у межах встановлених лімітів відносяться на витрати виробництва, а за понадлімітні — проводяться за рахунок доходу, що залишається в розпорядженні підприємства.

Обмеження розмірів платежів за викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів устанавлюється Кабінетом Міністрів України за пропозицією Міністерства економіки, Міністерства фінансів і Мінприроди України.

За рішенням рад базового рівня збиткові та низькорентабельні підприємства можуть повністю або частково звільнитися від плати за забруднення навколишнього природного середовища.

Розміщені на території України спільні та інші підприємства, що використовують іноземні інвестиції і реалізують усю свою продукцію або її частину за валюту, вносять плату за лімітні та понадлімітні викиди й скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів у іноземній валюті пропорційно до обсягу реалізації їхньої продукції за валюту.

Платежі за забруднення навколишнього природного середовища проводяться підприємствами у вигляді авансових платежів рівними частинами від розрахункового річного розміру платежів щоквартально до 15 числа першого місяця наступного кварталу.

Остаточний розрахунок за платежами за звітний рік провадиться відповідно до фактичної кількості викинутих і скинутих забруднюючих речовин та розміщених відходів у 10-денний строк після подання підприємствами річного звіту про кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення відходів за формами статистичної звітності, а для підприємств, що не складають таких звітів, — за довідками підприємств, що подаються органам Мінприроди України обласного рівня, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, а також уряду Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям, про фактичну кількість викидів і скидів забруднюючих речовин і розміщення підходів.

Контроль за достовірністю звітних даних щодо обсягів викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів здійснюють органи Мінприроди

України і Державного комітету статистики України. Якщо виявлено, що обсяги викидів і скидів і розміщення відходів перевищують звітні, за них стягуються платежі відповідно до встановлених нормативів у п'ятикратному розмірі цих платежів.

3.9. Кримінальна відповідальність за екологічні злочини

Кримінальна відповідальність за екологічні злочини — це стан розвитку суспільних відносин, в якому реалізуються засоби кримінально-правового покарання осіб, винних у здійсненні екологічного правопорушення з високим рівнем екологічного ризику і екологічної небезпеки для навколишнього природного середовища, природних ресурсів, життя і здоров'я людей. Підставою для її застосування є вчинення екологічного злочину, тобто найнебезпечнішого екологічного правопорушення, відповідальність за яке передбачено Кримінальним кодексом України.

Злочином у екологічній сфері визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на екологічний правопорядок, екологічні права громадян, а також інше суспільно небезпечне діяння в екологічній сфері.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься понад двадцять статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, які безпосередньо стосуються екологічної сфери і які можна визначити як екологічні. Проте розміщені вони в різних главах без чіткої системи, що становить певні труднощі в їх знаходженні та застосуванні. Позитивним з цього погляду є підготовлений проект нового Кримінального кодексу України, в якому екологічні злочини розміщені в одному спеціальному розділі.

У чинному Кримінальному кодексі України міститься понад двадцять статей, що встановлюють кримінальну відповідальність за злочини, які безпосередньо стосуються екологічної сфери і які можна визначити як екологічні. Проте розміщені вони в різних главах без чіткої системи, що становить певні труднощі в їх знаходженні та застосуванні. Позитивним з цього погляду є підготовлений проект

нового Кримінального кодексу України, в якому екологічні злочини розміщені в одному спеціальному розділі.

Види злочинних діянь в екологічній сфері відповідно до Кримінального кодексу України можна поділити на три групи:

1) у галузі природоресурсових відносин:

- самовільне зайняття земельної ділянки (ст. 199);
- незаконна порубка лісу (ст. 160);
- незаконне видобування корисних копалин (ст. 162);
- незаконне полювання (ст. 161);
- незаконне заняття рибним, тваринним та іншими водними добуваючими промислами (ст. 162);
- жорстоке поводження з тваринами (ст. 207);

2) у природоохоронній галузі:

- забруднення водойм і атмосферного повітря (ст. 228);
- забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, або іншими відходами і матеріалами (ст. 228);
 - знищення і руйнування природних об'єктів (ст. 207);
 - навмисне знищення або суттєве пошкодження лісових масивів шляхом підпалу (ст. 89, ч. 2 і 3);
 - проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 163);
 - порушення законодавства щодо континентального шельфу України (ст. 163);

3) у галузі екологічної безпеки:

- приховування або перекручування відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення (ст. 227);
- заготівля, переробка або збут радіоактивних продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 227);
- порушення правил безпеки гірничих робіт (ст. 218);
- незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 228);

- розкрадання радіоактивних матеріалів (ст. 228); загроза здійснення розкрадання радіоактивних матеріалів або їх викрадення (ст. 228);
- порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (ст. 228);
- незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 228).

Кримінальний кодекс України (05.04.2001 р., розділ VIII) передбачає такі екологічні злочини:

✓ порушення правил екологічної безпеки (ст. 236) - порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів, якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки;

✓ невиконання заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237) - ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок, якщо це спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;

✓ приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238) - приховування або умисне перекручення службовою особою відомостей про екологічний, у т.ч. радіаційний, стан, який пов'язаний із забрудненням земель, водних ресурсів, атмосферного повітря, харчових продуктів і продовольчої сировини й такий, що негативно впливає на здоров'я людей, рослинний і тваринний світ, а також про стан захворюваності населення в районах з підвищеною екологічною небезпекою;

- забруднення або псування земель (ст. 239);
- порушення правил охорони надр (ст. 240);
- забруднення атмосферного повітря (ст. 241);
- порушення правил охорони вод (ст. 242);

- забруднення моря (ст. 243);
- порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244);
- знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245);
- незаконна порубка лісу (ст. 246);
- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247);
- незаконне полювання (ст. 248);
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249); проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250); порушення ветеринарних правил (ст. 251);
- умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252);
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253); безгосподарське використання земель (ст. 254).
- До екологічних злочинів також відносяться: заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327), жорстоке поводження з тваринами (ст. 299), порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (267), незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 265).

Об'єктом екологічних злочинів є природоохоронні відносини, які охоплюють екологічну безпеку, інформування про стан довкілля, санітарно-гігієнічний захист населення, поліпшення довкілля, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, збереження природного стану об'єктів природи.

Предметом екологічних злочинів є різноманітні об'єкти природного та створеного людиною походження, але які зберігають екологічні зв'язки з біосферою, життя та здоров'я людини.

Суб'єктом екологічних злочинів можуть бути службові особи й особи, що досягли 16-річного віку.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте загальну характеристику відповідальності за порушення екологічного законодавства.
2. Назвіть законодавчі акти еколого-правового регулювання.
3. За якими ознаками класифікуються екологічні правопорушення?
4. Назвіть види відповідальності за екологічні порушення.
5. Визначте поняття об'єкта і суб'єкта екологічного злочину.
6. Визначення та структура екологічної шкоди.
7. Назвіть види відшкодувань екологічної шкоди.
8. Якими актами законодавства регулюються відносини в галузі використання та охорони вод?
9. Які водні правовідносини регулює законодавство?
10. Що таке водний фонд України? Які землі належать до земель водного фонду?
11. Що таке право водокористування? Які види водокористування вод передбачає законодавство?
12. Що таке загальне і спеціальне водокористування водних об'єктів?
13. Розкрийте суть поняття цивільно-правової відповідальності в галузі використання та охорони вод.
14. Дайте визначення поняттю адміністративної відповідальності в галузі використання та охорони вод.
15. Дайте визначення поняттю кримінальної відповідальності в галузі використання та охорони вод.

ТЕСТИ

1. Води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах, називаються:
 - а) підземними водами;
 - б) поверхневими водами;
 - в) територіальними водами;

г) атмосферними опадами.

2. Морський пояс, який прилягає до узбережжя або внутрішніх вод і складає частину його території, - це:

а) підземні води;

б) поверхневі води;

в) територіальні води;

г) атмосферні опади.

3. Води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні; внутрішні морські води розташовані в межах державних кордонів, - це є:

а) підземні води;

б) поверхневі води;

в) територіальні води;

г) атмосферні опади.

4. Згідно ВК України які землі водного фонду можуть передаватися у колективну та приватну власність?

а) ділянки площею більше 5 га водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

б) ділянки площею 5 – 10 га водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

в) ділянки площею до 3 га водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

г) ділянки площею 3 - 5 га водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств.

5. Внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелами централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних, - це води:

а) загальнодержавного значення;

б) місцевого значення;

в) міжконтинентальні;

г) правильні відповіді а і б.

6. Сукупність правових норм, які регулюють порядок та умови раціонального й безпечного використання водних об'єктів, називається:

- а) право водокористування;
- б) водокористуванням;
- в) водо забезпеченням;
- г) використанням води.

7. Використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів) – це:

- а) право водокористування;
- б) водокористування;
- в) водозабезпечення;
- г) використання води.

8. Процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб і гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб – це:

- а) водозабір;;
- б) водокористування;
- в) водозабезпечення;
- г) використання води.

9. Водокористувачі, що мають власні водозбірні споруди і відповідне обладнання для забору води, - це:

- а) первинні водокористувачі;
- б) вторинні водокористувачі;
- в) вторинні абоненти;
- г) правильна відповідь відсутня.

10. Водокористувачі, що не мають власних водозабірних споруд, отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів та скидають стічні води в їхні системи на умовах, що встановлюються між ними, називаються:

- а) первинні водокористувачі;

- б) вторинні водокористувачі;
- в) вторинні абоненти;
- г) правильні відповіді б і в.

11. Використання вод для задоволення яких потреб зумовлене їх якісними характеристиками, які мають відповідати встановленим державним стандартам, нормативам екологічної безпеки водокористування і санітарним нормам?

- а) питних і господарських потреб;
- б) потреб сільського господарства;
- в) потреб водного транспорту;
- г) потреб гідроенергетики.

12. До великих належать річки, які розташовані у кількох географічних зонах і мають площу водозбору:

- а) понад 50 тис. км;
- б) від 25 до 50 тис. км;
- в) від 2 до 50 тис. км;
- г) до 2 тис. км.

13. До середніх належать річки, які мають площу водозбору:

- а) понад 50 тис. км;
- б) від 25 до 50 тис. км;
- в) від 2 до 50 тис. км;
- г) до 2 тис. км.

14. До малих належать річки, які мають площу водозбору (тис. грн.):

- а) до 5;
- б) 5 – 10;
- в) до 1;
- г) до 2.

15. Кабмін України, Уряд АР Крим, місцеві ради та їх виконавчі комітети здійснюють:

- а) загальне державне управління;
- б) спеціальне державне управління;
- в) громадське управління;

г) управління за басейновим принципом.

16. Який вид *управління* в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів забезпечується Міністерством екології та природних ресурсів України, Держагентством водних ресурсів України, їхніми органами на місцях та іншими органами відповідно до законодавства?

а) загальне державне управління;

б) спеціальне державне управління;

в) громадське управління;

г) управління за басейновим принципом.

17. Які елементи встановлюються з метою створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їх забруднення, засмічення, вичерпання, знищення навколоводних рослин і тварин, зменшення коливань стоку вздовж річок, морів, навколо озер, інших водойм?

а) природоохоронні зони;

б) прибережні смуги;

в) пляжі;

г) рекреаційні зони.

18. Які смуги встановлюються на магістральних, міжгосподарських та інших каналах, на зрошувальних і осушувальних системах, гідротехнічних та гідрометричних спорудах, а також водоймах і греблях на річках для потреб їх експлуатації та захисту від забруднення, пошкодження і руйнування?

а) природоохоронні зони;

б) прибережні захисні смуги;

в) смуги відведення;

г) рекреаційні зони.

РОЗДІЛ 4. ЕКОЛОГІЧНЕ ІНСПЕКТУВАННЯ ЗА РАЦІОНАЛЬНИМ ВИКОРИСТАННЯМ ТА ОХОРОНОЮ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

4.1. Поняття екологічного інспектування

Екологічне інспектування - комплекс заходів, які здійснює орган управління щодо підпорядкованих підрозділів з метою визначення стану дотримання екологічного законодавства. Може бути самостійним заходом або входити до складу заходів екологічного аудиту.

Екологічне інспектування - це перевірка виконання природоохоронних, природоресурсних, екологічнобезпечних вимог підприємствами, організаціями, установами, громадянами.

Об'єктами природоохоронного (екологічного) інспектування є природне середовище, антропогенний вплив на довкілля, діяльність міністерств, відомств, організацій і установ з охорони та раціонального використання природних ресурсів, а також оздоровлення НПС, дотримання природоохоронного, природоресурсного, екологічнобезпечного законодавства.

Основною метою інспекторських перевірок є визначення екологічного стану об'єкта, ступеня і характеру його впливу на НПС, дотримання вимог законодавства, норм і правил в галузі охорони природи для своєчасного застосування (у межах наданих інспектору законом прав) заходів з усунення та попередження негативного впливу об'єкта на навколишнє середовище.

Державний інспектор повинен мати повну вищу освіту за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста або магістра і стаж роботи за фахом у державній службі на посаді спеціаліста першої категорії не менше трьох років або стаж роботи за фахом на посаді спеціаліста першої категорії в інших сферах не менше п'яти років.

Державний інспектор у своїй роботі керується: Конституцією України; Постановами ВРУ, законами України "Про охорону НПС", "Про охорону атмосферного повітря", "Водним Кодексом України", "Земельним Кодексом

України", "Про державну службу", "Про боротьбу з корупцією" та іншими законодавчими актами України, актами Президента України і Кабміну України.

Державний інспектор готує клопотання про надання рішень та розпоряджень щодо дотримання вимог діючого законодавства; здійснює державний контроль за проведенням державної експертизи; вносить пропозиції щодо перевірки об'єктів; готує пропозиції щодо анулювання ліцензій; складає акти та протоколи правопорушень природоохоронного законодавства.

Інспекторські перевірки поділяються на планові, позапланові, оперативні, обов'язкові та рейдові. Інспекторська перевірка закінчується складанням документів. "Акт перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства" за своєю суттю повинен бути відображенням стану природоохоронної роботи на об'єкті і впливу останнього на НПС.

4.2. Стан водних ресурсів

В Україні налічується 63119 річок, у тому числі великих (площа водозбору понад 50 тис. км²) - 9, середніх (від 2 до 50 тис, км²) - 81 і малих (менше 2 тис. км²) - 63029. Загальна довжина річок становить 206,4 тис. км, з них 90 % припадає на малі річки.

За багаторічними спостереженнями потенційні ресурси річкових вод становлять 209,8 км³, з яких лише 25 % формується в межах України, решта надходить з Росії, Білорусі, Румунії.

Територіальний розподіл водних ресурсів не повною мірою відповідає розміщенню водоемних галузей господарського комплексу. Доступні для широкого використання водні ресурси формуються переважно у водозбірних басейнах Дніпра, Дністра, Сіверського Донця, Південного і Західного Бугу, а також малих річок Приазов'я та Причорномор'я. Найбільша кількість водних ресурсів зосереджена в річках водозбірного басейну Дунаю у прикордонних районах України, де потреба у воді не перевищує 5 % її загальних запасів. Найменш забезпечені водними ресурсами Донбас, Криворіжжя, Крим та південні області України, де зосереджені найбільші споживачі води.

Для усунення територіальної та часової нерівномірності розподілу стоку водозабезпечення в Україні здійснюється за допомогою 1160 водосховищ (загальним об'ємом 55 км³), понад 28 тис. ставків, 7 великих каналів (загальною довжиною 1021 км, пропускною здатністю 1000 м³/с), 10 великих водоводів, якими вода подається у маловодні райони. Водосховища Дніпровського каскаду з корисним об'ємом 18,7 км³ забезпечують більше половини обсягу водокористування.

Балансові запаси місцевого водного стоку становлять у середньому 52,4 км³, а в маловодні роки -29,7 км³. Об'єм підземних вод, що враховується у ресурсній частині водогосподарського балансу, становить 7 км³. Крім того, в галузях економіки використовується близько 1 км³ морської води.

Гальмівним фактором використання водних ресурсів є їхня мінливість у часі: в природних умовах на частку весняного стоку припадає 60...70 % на півночі і північному сході та до 80...90 % на півдні країни. За запасами місцевих водних ресурсів (1 тис. м³ на 1 жителя) Україна вважається однією з найменш забезпечених у Європі країн (у Швеції - 2,5 тис. м³, Великобританії 5, Франції - 3,5, Німеччині - 2,5 тис. м³).

Внутрішні регіональні відмінності полягають у тому, що до середньозабезпечених за міжнародною класифікацією належить лише Закарпатська область (6,19 тис. м³ на одного жителя). У Чернігівській, Житомирській, Волинській та Івано-Франківській областях цей показник низький (2...2,6 тис. м³), а у решті - дуже низький і надзвичайно низький (0,11... 1,95 тис. м³ на 1 жителя).

Витрати ж свіжої води в Україні на одиницю виробленої продукції значно перевищують такі показники у країнах Європи: Франції в 2,5 рази, ФРН в 4,3, Великобританії та Швеції в 4,2 рази.

Забезпечення водою населення України в повному обсязі ускладнюється через незадовільну якість води. Найгостріший екологічний стан спостерігається в басейнах річок Дніпра, Сіверського Донця, річок Приазов'я, окремих притоках Дністра, Західного Бугу, де якість води класифікується як дуже низька внаслідок забруднення. Для екосистем більшості водних об'єктів України властиві елементи **екологічного** та метаболічного регресу.

Що ж до Дніпра, водні ресурси якого становлять близько 80 % водних ресурсів України і забезпечують водою 32 млн. населення та 2/3 господарського потенціалу країни, то стан його викликає серйозне занепокоєння. Це зумовлено складною екологічною ситуацією на території басейну, оскільки 60 % її розорано, на 35 % земля сильно еродована, на 80 % трансформовано первинний природний ландшафт. Водосховища на Дніпрі стали акумуляторами забруднюючих речовин. Значної шкоди завдано північній частині басейну внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС; у критичному стані перебувають малі річки басейну, значна частина яких втратила природну здатність до самоочищення. У катастрофічному стані знаходяться річки Нижнього Дніпра, де щорічно має місце ускладнення санітарно-епідеміологічної ситуації, знижується вилов риби, бідніє біологічне різноманіття.

Вирішення проблем збереження водних ресурсів України вимагають сьогодні здійснення комплексу наукових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на охорону та раціональне використання водних об'єктів, збереження водності річок. В забезпеченні здійснення таких заходів важлива роль належить *законодавству, що регулює водні відносини в Україні.*

Порушення норм якості води досягло рівнів, які ведуть до деградації водних екосистем, зниження продуктивності водойм. Значна частина населення України використовує для своїх життєвих потреб недоброякісну воду, що загрожує здоров'ю нації.

Для переважної більшості підприємств промисловості та комунального господарства скид забруднюючих речовин істотно перевищує встановлений рівень гранично допустимого скиду (ГДС). **Це** призводить до забруднення водних об'єктів, порушення норм якості води.

Основними причинами забруднення поверхневих вод України є:

- скид неочищених та не досить очищених комунально-побутових і промислових стічних вод безпосередньо у водні об'єкти та через систему міської каналізації;
- надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин у процесі поверхневого стоку води із забудованих територій та сільгоспугідь;
- ерозія ґрунтів на водозабірній площі.

Якісний стан підземних вод внаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. Це пов'язано з існуванням на території України близько 3 тисяч фільтруючих накопичувачів стічних вод, а також із широким використанням мінеральних добрив та пестицидів. Найбільш незадовільний якісний стан підземних вод у Донбасі та Кривбасі. Значну небезпеку в експлуатаційних свердловинах Західної України становить наявність фенолів (до 5 ГДК), а також підвищення мінералізації та зростання вмісту важких металів у підземних водах Криму.

Значної шкоди екосистемі Дніпра поряд із щорічним забрудненням басейну органічними речовинами (40 тис. тонн), нафтопродуктами (745 тонн), хлоридами, сульфатами (по 400 тис. тонн), солями важких металів (65-70 тонн) завдає забруднення біогенними речовинами внаслідок використання відсталих технологій с/г виробництва, низької ефективності комунальних очисних споруд.

Системний аналіз сучасного екологічного стану басейнів річок України та організації управління охороною і використанням водних ресурсів дав змогу окреслити коло найбільш актуальних проблем, які потребують розв'язання. Серед них найважливішими є такі:

- надмірне антропогенне навантаження на водні об'єкти внаслідок екстенсивного способу ведення водного господарства, що призвело до кризового зменшення самовідтворюючих можливостей річок та виснаження водноресурсного потенціалу;
- стала тенденція до значного забруднення водних об'єктів внаслідок неупорядкованого відведення стічних вод від населених пунктів, господарських об'єктів і сільськогосподарських угідь;
- широкомасштабне радіаційне забруднення басейнів багатьох річок внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС;
- погіршення якості питної води внаслідок незадовільного екологічного стану джерел питного водопостачання;
- недосконалість економічного механізму водокористування і реалізації водоохоронних заходів;

➤ недостатня ефективність існуючої системи управління охороною та використанням водних ресурсів внаслідок недосконалості нормативно-правової бази і організаційної структури управління;

➤ відсутність автоматизованої постійно діючої системи моніторингу екологічного стану водних басейнів, акваторії Чорного та Азовського морів, якості питної води і стічних вод у системах водопостачання і водовідведення населених пунктів і господарських об'єктів.

4.3. Екологічний контроль раціональним використанням та охороною водних ресурсів

Контроль за станом водних ресурсів та виконання водоохоронних вимог покладено на Державну екологічну інспекцію та Держагентство водних ресурсів України.

Органи **Державної екологічної інспекції** здійснюють у межах водоохоронних зон державний контроль за дотриманням вимог законодавства про охорону НПС, за використанням і охороною природних ресурсів підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, іноземними юридичними і фізичними особами.

Водоохоронні зони встановлюються для створення сприятливого режиму водних об'єктів, попередження їхнього забруднення, засмічення і вичерпання, знищення навколководних рослин і тварин, а також зменшення коливань стоку вздовж річок, морів та навколо озер, водосховищ і інших водойм.

До складу водоохоронних зон обов'язково входять заплава річки, перша надзаплавна тераса, бровки і круті схили берегів, а також прилеглі балки та яри.

Водоохоронна зона має внутрішню і зовнішню межі. Внутрішня межа водоохоронної зони збігається з мінімальним рівнем води у водному об'єкті. Зовнішня межа водоохоронної зони, як правило, прив'язується до наявних контурів сільськогосподарських угідь, шляхів, лісосмуг, меж заплав, надзаплавних терас, бровок схилів, балок та ярів і визначається найбільш віддаленою від водного об'єкта лінією: затоплення при максимальному повеневому (паводковому) рівні води, що

повторюється один раз за десять років; берегоруйнування, тимчасового та постійного підтоплення земель; ерозійної активності; берегових схилів і сильноеродованих земель.

Зовнішня межа водоохоронної зони на землях сільських населених пунктів, землях сільськогосподарського призначення, лісового фонду, на територіях водогосподарських, лісгосподарських, рибгосподарських підприємств, а також на землях інших власників та користувачів визначається з урахуванням: зони санітарної охорони джерел питного водопостачання; розрахункової зони переробки берегів; лісових насаджень, що найбільшою мірою сприяють охороні вод із зовнішньою межею не менш як 1000 м від урізу меженного рівня води; усіх земель відводу на існуючих меліоративних системах, але не менш як 200 м від бровки каналів чи дамб.

Для гірських і передгірських річок зовнішня межа водоохоронної зони визначається з урахуванням геоморфологічних і гідрологічних умов, а також селевих та зсувних явищ. На землях міст селищ міського типу розмір водоохоронної зони, як і прибережної захисної смуги, встановлюється відповідно до існуючих конкретних умов забудови.

Водоохоронна зона морів, морських заток і лиманів, як правило, збігається з прибережною захисною смугою і визначається шириною не менш як 2 км від урізу води.

У водоохоронній зоні дотримується режим регульованої господарської діяльності. На території водоохоронної зони забороняється: використання стійких і сильнодіючих пестицидів; розміщення кладовищ, скотомогильників, звалищ, полів фільтрації; скидання неочищених стічних вод з використанням балок, кар'єрів, струмків тощо.

В окремих випадках у водоохоронній зоні може проводитися добування піску і гравію за межами земель водного фонду на сухій частині заплави, у руслах річок за погодженням з органами Мінприроди, Держводагентства. Видобування піску та гравію проводиться на підставі дозволів, що видаються в установленому законодавством порядку.

Об'єктами перевірок органів Держводагентства, які здійснюють контроль за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів є: підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і видів господарської діяльності, які розташовані на землях водного фонду (крім земель водного фонду, зайнятих морями та островами на них); водогосподарські споруди та пристрої, які регулюють режими використання водних ресурсів та дотримання правил експлуатації цих споруд і пристроїв; дотримання режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем; об'єкти, які звітують про використання вод за формою державної статистичної звітності 2-ТП (водгосп); роботи, пов'язані з будівництвом гідротехнічних споруд, днопоглибленням, видобуванням корисних копалин, прокладанням кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду.

До земель водного фонду належать землі, зайняті: морями, річками, озерами, іншими водоймами, болотами, а також островами; прибережними захисними смугами уздовж морів, річок і навколо водойм; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів.

Перелік об'єктів, що контролюються місцевими (басейновими) органами Держводагентства, визначається спільно з відповідними органами Державної екологічної інспекції Мінприроди.

Відповідно до ст.13 ВК України і **Положення про Державне агентство водних ресурсів України** (13 квітня 2011 року № 453/2011) Державному агентству водних ресурсів надано право перевіряти у випадках, передбачених законодавством, на підприємствах, в установах і організаціях дотримання вимог водного законодавства України.

Основними завданнями органів Державного агентства водних ресурсів є здійснення контролю за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, що включає в себе контроль за:

- 1)забезпеченням права державної власності на води;
- 2)наявністю та станом водоохоронних споруд та обладнання;

- 3) веденням обліку використання води та скидами речовин, що забруднюють, у водні джерела і наявністю відповідної апаратури та систем контролю;
- 4) дотриманням правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв;
- 5) дотриманням умов дозволів на спеціальне водокористування;
- 6) дотриманням установлених режимів роботи водосховищ та водогосподарських систем;
- 7) виконанням заходів з охорони вод від забруднення, засмічення та виснаження при здійсненні господарської діяльності на водозборах, у водоохоронних зонах та прибережних захисних смугах річок, водосховищ, озер та інших водних об'єктів;
- 8) дотриманням порядку та режиму використання земель водного фонду;
- 9) виконанням заходів щодо безпечного водокористування у зонах впливу атомних електростанцій.

До **основних функцій** органів **Державного агентства водних ресурсів** відносять *контроль за дотриманням* підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності та господарювання, громадянами, а також іноземними юридичними і фізичними особами:

- правил експлуатації водогосподарських споруд (об'єктів), пристроїв, систем, водосховищ і водойм, що використовуються як водосховища;
- норм (лімітів) і правил водокористування і водовідведення та встановленого режиму використання вод;
- правил ведення водокористувачами первинного обліку кількості вод, що забираються із водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод;
- правил забудови та господарського освоєння земель у зонах можливого затоплення та у водоохоронних зонах.

Погоджують водокористувачам клопотання для отримання дозволу на спеціальне водокористування. Вносять пропозиції керівникам підприємств, установ та організацій щодо ліквідації наслідків аварійних забруднень водних ресурсів. Визначають ступінь пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв для оформлення матеріалів на відшкодування збитків, заподіяних їхньому власникові.

Органи Державного агентства водних ресурсів, що здійснюють контроль за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, мають право:

1. Обстежувати підприємства, установи та організації, військові та оборонні об'єкти, а також об'єкти органів внутрішніх справ, що використовують водні ресурси чи здійснюють господарську діяльність на водозборах та в прибережних захисних смугах і водоохоронних зонах у будь-який час з метою перевірки дотримання водного законодавства.

2. Видавати підприємствам, установам та організаціям, громадянам, а також іноземним фізичним і юридичним особам приписи щодо здійснення відповідних заходів з раціонального використання, охорони вод та відтворення водних ресурсів.

3. Порушувати перед відповідними органами в установленому законодавством порядку питання щодо:

➤ обмеження, заборони (зупинки) будівництва, реконструкції, розширення об'єктів промисловості, зв'язку, оборони, транспорту, проведення робіт з експлуатації (добування) природних ресурсів, пошукових робіт, що здійснюються з порушенням водного законодавства; заборони (зупинки), обмеження роботи промислових підприємств, господарської діяльності суб'єктів господарювання на водозборах, у межах прибережних захисних смуг та у водоохоронних зонах, якщо ця діяльність здійснюється з порушенням норм і правил використання і охорони водних ресурсів чи призводить або призведе до забруднення, засмічення чи виснаження водного об'єкта;

➤ тимчасової зупинки дії виданих дозволів на спеціальне водокористування у разі недотримання умов цих дозволів.

4. Зупиняти або забороняти проведення робіт у руслах річок чи акваторіях водосховищ, якщо ці роботи не погоджені в установленому порядку із спеціально уповноваженими органами державної виконавчої влади в галузі використання, охорони та відтворення водних ресурсів.

5. Складати акти перевірки і протоколи про порушення законодавства в галузі охорони та раціонального використання водних ресурсів та у випадках

пошкодження водогосподарських споруд (об'єктів) та пристроїв чи при порушенні правил їх експлуатації.

6. Пред'являти позови про відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення водного законодавства чи пошкодження водогосподарських споруд (об'єктів) та пристроїв.

7. Викликати громадян та посадових осіб для надання усних або письмових пояснень у зв'язку з порушенням ними водного законодавства, проводити фотографування, здійснювати звукозапис, кіно- та відеозйомку як допоміжний засіб для попередження і розкриття адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 48, 59, 60 та 61 Кодексу України про АП.

8. Отримувати безкоштовно від підприємств, установ та організацій, громадян, іноземних фізичних та юридичних осіб інформаційні матеріали в обсягах статистичної звітності, необхідні для визначення стану використання та охорони водних ресурсів, повідомлення про аварійні забруднення водних ресурсів та про хід ліквідації їх наслідків, пояснення обставин, що призвели до порушення правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв чи їх пошкодження.

9. Розглядати справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання, охорони водних ресурсів (ст. 48, ст. 59, 60, 61, за винятком випадків забруднення та засмічення підземних вод або порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричинило забруднення цих вод).

10. Вносити пропозиції щодо притягнення осіб, які допустили порушення водного законодавства, до дисциплінарної, матеріальної, адміністративної або кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законодавством (табл. 4.1.).

Особи, що здійснюють контроль за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів, звітують керівництву відповідних органів Державного агентства водних ресурсів у встановлені терміни. Посадові особи, що здійснюють контроль, мають посвідчення, форма якого затверджується Головою Держводагентства.

Рішення та дії посадових осіб органів Держводагентства можуть бути оскаржені у: посадових осіб органів Держводагентства - у керівників цих органів і суду; керівників органів Держводагентства - у голови Держводагентства України і суду.

Таблиця 4.1

Адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання, охорони водних ресурсів (Витяг із Кодексу України про адміністративні правопорушення)

Порушення права державної власності на води. Самовільне захоплення водних об'єктів або самовільне водокористування, переуступка права водокористування, а також укладення інших угод, які в прямій чи прихованій формі порушують право державної власності на води, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від п'яти до восьми, неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення правил охорони водних ресурсів. Забруднення і засмічення вод, порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричиняє їх забруднення, водну ерозію фунтів та інші шкідливі явища, тягнуть за собою накладення штрафу на громадян у розмірі від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Введення в експлуатацію підприємств, комунальних та інших об'єктів без споруд і пристроїв, що запобігають забрудненню і засміченню вод або їх шкідливому діянню, - тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Порушення правил водокористування. Забір води з порушенням планів водокористування, самовільне проведення гідротехнічних робіт, безгосподарне використання води (добутої або відведеної з водних об'єктів), порушення правил ведення первинного обліку кількості вод, що забираються з водних об'єктів і скидаються до них, та визначення якості вод, що скидаються, тягнуть за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації. Пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, тягне за собою накладення штрафу на громадян від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб - від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Порушення правил експлуатації водогосподарських споруд і пристроїв тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від п'яти до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Державне агентство водних ресурсів має право перевіряти у випадках, передбачених законодавством, на підприємствах, в установах і організаціях дотримання вимог водного законодавства України. Органи Держводагентства мають право розглядати справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання і охорони водних ресурсів, та накладання адміністративних стягнень (ст. 48, 59, 60, 61 Кодексу України про адміністративні правопорушення, табл.6.1.)

Державна екологічна інспекція та Держводагентство співпрацюють у галузі контролю за станом та використанням водних ресурсів та їх охорони.

Взаємодія здійснюється між центральними апаратами Держводагентства і Мінприроди, зокрема між *Управлінням комплексного використання водних ресурсів (Упрводресурсів) та Державною екологічною інспекцією.*

У разі виникнення надзвичайної ситуації, яка може призвести до негативних наслідків для довкілля Держводагентство і Держекоінспекція негайно інформують один одного про наявні дані щодо причин, природи, масштабів надзвичайної ситуації, разом розробляють та здійснюють узгоджені заходи ліквідації наслідків та контролю з комплексного використання наявних сил та засобів.

4.4. Порядок здійснення перевірок суб'єктів, що використовують водні ресурси або виконують господарську діяльність у межах водоохоронних зон

Для планування перевірок і здійснення контролю за дотриманням водного законодавства органи Держводагентства проводять паспортизацію, складають відомості про суб'єкти, які внаслідок своєї діяльності негативно впливають або можуть потенційно впливати на стан водних ресурсів, та відомості про об'єкти, які будуються на землях водного фонду. При складанні цих відомостей враховуються види діяльності та об'єкти, що становлять екологічну небезпеку (табл.4.2).

Таблиця 4.2

Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку

№ з/п	Об'єкти, що становлять екологічну небезпеку
1	2
1.	Атомна енергетика і атомна промисловість
2.	Біохімічне, біотехнічне і фармацевтичне виробництво
3.	Збір, обробка, зберігання, поховання, знешкодження і утилізація всіх видів промислових і побутових відходів
4.	Видобування нафти, нафтохімія і нафтопереробка. Автозаправні станції
5.	Добування і переробка природного газу, будівництво газосховищ
6.	Хімічна промисловість, текстильне виробництво
7.	Металургія (чорна і кольорова).
8.	Вугільна, гірничовидобувна промисловість, видобування і переробка торфу, сапропелю
9.	Виробництво, зберігання, утилізація і знищення боєприпасів, вибухових речовин і ракетного палива
10.	Виробництво електроенергії і тепла на базі органічного палива
11.	Промисловість будівельних матеріалів (виробництво цементу, асфальтобетону, азбесту, скла)
12.	Целюлозно-паперова промисловість
13.	Деревообробна промисловість
14.	Машинобудування і металообробка
15.	Будівництво гідроенергетичних та гідротехнічних споруд і меліоративних систем
16.	Будівництво аеропортів, залізничних вузлів і вокзалів, автовокзалів, портів, магістралей, метрополітенів
17.	Тваринництво (тваринницькі комплекси продуктивністю більш як 5000 голів і птахофабрики)
18.	Виробництво харчових продуктів (м'ясокомбінати, молокозаводи, цукрозаводи, спиртзаводи)
19.	Обробка продуктів і переробка відходів тваринного походження
20.	Будівництво каналізаційних систем і очисних споруд
21.	Будівництво водозаборів поверхневих і підземних вод для централізованих систем водопостачання населених пунктів, водозабезпечення меліоративних систем, окремих промислових підприємств
22.	Інші окремі об'єкти, які визначаються Мінекобезпеки

У перелік суб'єктів, що контролюються органами Держводагентства, включаються суб'єкти, розташовані на землях водного фонду (крім земель водного фонду, зайнятих морями та островами на них), а також усі суб'єкти, які звітують про використання вод за формою державної статистичної звітності 2-ТП (водгосп).

Державному обліку підлягає використання вод такими суб'єктами:

- всі водокористувачі, що здійснюють скид зворотних вод у поверхневі, підземні водні об'єкти, на поля фільтрації, накопичувачі, рельєф місцевості тощо, незалежно від обсягів скидів;
- усі водокористувачі, що забирають з природних водних об'єктів 50 м³ на добу і більше;
- підприємства, що забирають воду з комунального (відомчого) водопроводу або інших водогосподарських систем і передають зворотні води комунальній (відомчій) каналізації при заборі ними 50 і більше м³ води на добу, а також водокористувачі, що мають оборотні системи водоспоживання загальною потужністю 1000 м³ на добу і більше, незалежно від кількості забраної свіжої води.

Не є використанням вод проведення в акваторії водойм будівельних, днопоглиблювальних, вибухових, бурових, геологорозвідувальних робіт, а також робіт з видобування корисних копалин, прокладки трубопроводів, кабелів тощо.

Перевірка суб'єктів здійснюється за календарним графіком, який є складовою частиною річного (піврічного, квартального) плану робіт відповідного органу Держводагентства. При складанні плану перевірок визначаються пріоритетні суб'єкти на основі наявної інформації про фактичний чи можливий негативний вплив на стан водних ресурсів.

Здійснюють перевірки за такими видами діяльності:

а) перевірка водогосподарської діяльності з питань економії і раціонального використання води перевірка водогосподарської діяльності з питань охорони водних ресурсів від забруднення та засмічення;

б) перевірка водогосподарської діяльності з питань господарської діяльності на землях водного фонду (крім земель водного фонду, зайнятих морями та островами на них) перевірка водогосподарської діяльності з питань достовірності статистичної звітності щодо використання водних ресурсів;

в) перевірка діяльності суб'єктів, що здійснюють будівництво в межах водного фонду;

г) перевірка водогосподарської діяльності з питань запобігання аварійним забрудненням водних об'єктів та у разі екстремально високого рівня їх забруднення.

Крім планових перевірок, можуть проводитись позапланові перевірки при *підозрі*, що суб'єкт порушує умови спеціального водокористування або порушує вимоги водного законодавства.

Перевірка починається з ознайомлення із структурою виробництва, технологією і використанням у ній водних ресурсів. Огляд виробництва і його територій та елементів здійснюється обов'язково в супроводі уповноваженої адміністрацією посадової особи об'єкта. На завершальній стадії перевірки складається акт перевірки.

Якщо виявлені незначні порушення водного законодавства, які не призвели до забруднення водою більше ГДК і не завдали збитків, то протокол про адміністративні правопорушення не складається, а орган Держводагентства, що здійснював перевірку, обмежується виданням обов'язкового до виконання припису з указівкою термінів виконання.

Якщо виявлені порушення призвели до забруднення водою більше ГДК або завдані збитки, то особа, що здійснює перевірку, зобов'язана скласти протокол про адміністративне правопорушення для притягнення винних до адміністративної відповідальності.

При виявленні систематичних порушень водного законодавства, умов та дозволів на водокористування особа, що здійснює перевірку, вносить пропозицію відповідному територіальному органу Мінприроди щодо обмеження, заборони (зупинення) чи припинення діяльності суб'єкта господарювання або його окремих ділянок (виробництв, технологічних процесів) у встановленому порядку.

При потребі анулювання дозволів на спецводокористування, на будівельні, днопоглиблювальні і вибухові роботи, видобування піску, гравію, прокладання кабелів, трубопроводів та інших комунікацій на землях водного фонду, відповідний орган Держводагентства, що здійснював перевірку, вносить подання про припинення дії або анулювання дозволу до того органу, який видав цей дозвіл.

Якщо суб'єктом господарювання допущені неодноразові порушення вимог водного законодавства, що створюють загрозу для здоров'я людей чи значно зашкоджують водним ресурсам, орган Державного агентства водних ресурсів в 3-денний термін з дня виявлення порушення направляє матеріали в органи прокуратури. У разі потреби здійснити додатково перевірку, зробити розрахунок розміру заподіяної шкоди тощо такі матеріали надсилаються до органів прокуратури в строк не більше 10 днів, вказані матеріали повинні містити вичерпні відомості, необхідні для розгляду справи.

Якщо перевіркою виявлено факт заподіяння збитків державі внаслідок порушення водного законодавства, то орган Держводагентства, що здійснював перевірку, визначає розмір цих збитків за діючими методиками та вживає заходів з відшкодування їх у встановленому порядку.

Особа, що здійснювала перевірку, подає в 3-денний термін керівникові відповідного органу Держводагентства звіт про результати перевірки з пропозиціями щодо подальших дій з усунення виявлених порушень водного законодавства.

Виконання приписів, виданих при перевірці, та санкцій, застосованих за порушення водного законодавства, орган Державного агентства водних ресурсів, що здійснював перевірку, бере під постійний контроль.

4.4.1. Планування перевірок та їх види

Перевірки об'єктів з питань охорони навколишнього природного середовища здійснюються по плану на основі календарного графіку перевірок, який є складовою частиною річного (піврічного, квартального) – плану робіт інспекційних підрозділів. Частота цих перевірок планується в залежності від екологічної обстановки в районі розташування об'єкту, а також ступеню і характеру його впливу на навколишнє середовище.

Місцеві органи Державної екологічної інспекції Мінприроди України зобов'язані визначити перелік об'єктів - основних забруднювачів навколишнього

природного середовища, які повинні бути на постійному контролі і включені в план - графік щорічних перевірок.

Промислові об'єкти - основні забруднювачі навколишнього природного середовища підлягають перевірці не менше як 2 рази на рік. Перевірка решти об'єктів може здійснюватись раз в два-три роки. По обсягу питань, що розглядаються, в ході перевірок вони діляться на повні, цільові і оперативні або спеціальні.

Повні перевірки - в ході яких висвітлюються всі питання природоохоронної діяльності об'єктів.

Цільові перевірки - в ході яких висвітлюються тільки окремі напрямки природоохоронної діяльності об'єкту, такі як: стан виконання заходів по охороні навколишнього природного середовища, приписів контролюючих органів, стан експлуатації очисного обладнання, стан обліку викидів і скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, розміщення відходів і інші питання.

Оперативні (спеціальні) перевірки - в ході яких висвітлюються тільки ті питання, по яких отримані завдання від керівництва інспекції або вищих органів, перевірки аварійних ситуацій, а також ті, що проводяться за сигналами і скаргами населення.

Повні і цільові перевірки плануються, виходячи з нормованих витрат часу, а спеціальні здійснюються одноразово по спеціальних завданнях. Крім вказаних можуть проводитись комплексні перевірки природоохоронної діяльності об'єктів із залученням спеціалістів інших міністерств і відомств (Мінстат, Міністерство внутрішніх справ, Держстандарт, Держкомгідромет, Міністерство охорони здоров'я України та інші), науково-дослідних установ, представників місцевих органів влади і громадськості.

4.4.2 Підготовка та організація перевірки об'єкту

В ході підготовки до перевірки об'єктів інспектор зобов'язаний ознайомитись із:

➤ постановами і рішеннями вищих і місцевих органів влади, наказами, рішеннями колегій і розпорядженнями Мінприроди України і галузевого відомства,

що стосуються природоохоронної діяльності наданому об'єкті;

- технологічними процесами, що здійснюються на об'єкті;

- методами очистки газів, пиловловлення, очищення стічних вод, що можуть застосовуватися при даних технологічних процесах і які застосовуються на об'єкті;

- новими розробками мало- і безвідходних технологій при даних виробництвах;

- матеріалами і актами попередніх перевірок і іншими документами, що стосуються природоохоронної діяльності об'єкту.

- Прийшовши на об'єкт, інспектор зобов'язаний відрекомендуватися керівництву і пояснити мету, завдання і обсяги перевірки, що буде проводитись.

- Робота інспектора продовжується з особою, відповідальною за проведення робіт по охороні природи на об'єкті, або особою, визначеною керівництвом об'єкту.

В ході перевірки інспектор **зобов'язаний** розглянути наявність:

- законодавчих, нормативних і методичних документів з питань охорони навколишнього природного середовища, наказів і розпоряджень по організації природоохоронних робіт на об'єкті і призначення відповідальних посадових осіб за їх проведення;

- підрозділів по охороні природи, положення про них, посадових інструкцій. Укомплектованість цих підрозділів кадрами відповідної кваліфікації.

Далі інспектор **повинен розглянути:**

- структуру виробництва і його склад;

- асортимент і обсяги продукції, що випускається;

- витрати основної і допоміжної сировини і матеріалів, в тому числі і палива, відповідність їх вимогам технологічних регламентів, ГОСТів, ТУ та іншим стандартам;

- проектну і технічну документацію виробництв;

- звітну документацію з питань охорони навколишнього природного середовища;

- матеріали дозволів і лімітів викидів і скидів забруднюючих речовин в

навколишнє природне середовище та розміщення відходів;

- матеріали плати за забруднення навколишнього природного середовища;
- дані відомчого лабораторного контролю джерел викидів і скидів;
- відомчі нормативні і методичні документи з питань охорони навколишнього природного середовища, утворення і розміщення відходів виробництва тощо;
- стан виконання заходів по виявлених порушеннях при попередніх перевірках;
- основні правила техніки безпеки і промислової санітарії, дотримання яких при огляді виробництв об'єктів дозволить уникнути нещасних випадків і травматизму.

Огляд виробництв здійснюється тільки у супроводі відповідального представника об'єкту.

4.4.3 Перевірка водоохоронної діяльності

По кожному об'єкту, який підлягає перевірці, для оцінки його впливу на стан поверхневих і підземних вод, проведення кількісних розрахунків і вжиття заходів по усуненню негативних наслідків цього впливу необхідно визначити:

1. Водоспоживання:

- наявність самостійних водозаборів поверхневих і підземних вод, проектно-технічної документації на водозабірні споруди і водопровідну мережу, актів приймання їх в експлуатацію, дозволів на спеціальне чи відособлене водокористування, дозволів (ліцензій) на буріння свердловин на воду, затверджених лімітів на забір поверхневих і підземних вод. Відповідність оформлення і погодження цих документів установленому порядку;

- технічний стан водозаборів і водопровідної мережі, зношеність обладнання, ступінь аварійності системи водопостачання, додержання проектного режиму її експлуатації (навантаження на водопровідну мережу і основні споруди та ін.), діюча система протиаварійних заходів, наявність інструкцій і настанов по попередженню аварій і ліквідації їх наслідків, журналів обліку тощо. Зафіксовані випадки аварій за

звітний період, прийняті заходи по їх ліквідації, розміри нанесених збитків, достатність санкцій, застосованих органами державного контролю до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійну перевитрату води тощо;

- обладнання споруд по забору поверхневих вод рибозахисними пристроями, відповідність їх проектним параметрам і ефективність роботи;

- наявність погоджених і затверджених в установленому порядку зон і поясів санітарної охорони, водозаборів, винесення їх меж в натуру, додержання санітарного режиму на цих територіях відповідно до діючих норм і правил охорони джерел водопостачання;

- наявність в межах контрольованої об'єктом території, особливо в межах зон санітарної охорони свердловин, які не експлуатуються і потребують проведення ліквідаційного тампонажу. Додержання правил ведення цих робіт, правильність оформлення актів ліквідаційного тампонажу тощо;

- первинний облік водоспоживання. Організація системи первинного обліку. Досконалість і ступінь достовірності методів побічного (якщо вони є) обліку витрат води в порівнянні з прямими. Правильність ведення журналів обліку води ПОД-11 ШОД-12;

- звітність по водоспоживанню. Відповідність об'ємів використаної води затвердженим лімітам. Достовірність статистичної звітності 2-ТП (водгосп) і 7-ГР, відповідність платежів за фактично використані об'єми води, в тому числі і понадлімітні, діючим нормативам.

2. Водовідведення:

- система розділення, очищення і відведення промислових і сільськогосподарських стоків, наявність очисних споруд, самостійних випусків стічних вод у природні або спеціально створені об'єкти (водойми, річки, складки рельєфу, поверхневі чи підземні поля фільтрації, шламонакопичувачі тощо). Розміщення і впорядкування водовипусків у відповідності до діючих норм і вимог, наявність проектно-технічної документації на них, актів приймання в експлуатацію, дозволів на скидання стічних вод (дозволів на спеціальне чи відособлене водокористування), затверджених лімітів та гранично допустимих скидів (ГДС),

тимчасово погоджених скидів (ТПС), планів заходів по досягненню ГДС, відповідність оформлення і погодження вказаної документації установленому порядку;

- технічний стан водовипусків, очисних споруд і каналізаційної мережі, зношеність обладнання, ступінь аварійності, додержання проектного режиму експлуатації, фактичне навантаження в порівнянні з допустимим проектним, вплив ступені зношеності обладнання очисних споруд і фактичного режиму їх експлуатації на якість очистки стічних вод (ефективність роботи очисних споруд), стан проблеми видалення, складування та утилізації твердого осаду, діюча система протиаварійних заходів, наявність інструкцій і настанов по попередженню аварій і ліквідації їх наслідків, журналів обліку тощо. Зафіксовані випадки аварій за звітний період, вжиті заходи по їх ліквідації, розміри нанесених збитків і достатність санкцій, застосованих до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійне забруднення поверхневих чи підземних вод тощо;

- відомчий лабораторний контроль. Наявність окремих приміщень відомчої лабораторії, відповідність їх робочої площі і об'єму діючим нормам, свідоцтва про атестацію, обладнання лабораторії, забезпеченість реактивами та матеріалами, методиками по відбору і аналізу проб води, вміння персоналу виконувати ці роботи, відповідність результатів аналізів відомчої лабораторії результатам, одержаним іншими лабораторіями (санітарно-епідеміологічної служби, органів охорони природи тощо). При здійсненні спільної перевірки з відбором проб контрольні проби відбираються спеціалістами інспекційного органу і відомчої лабораторії одночасно з одних і тих же точок, що оформляється спеціальним актом;

- злилова каналізація. Ступінь охоплення території об'єкту її системою, мережа по відведенню зливових стоків і очисні споруди, їх технічний стан (зношеність, ступінь аварійності тощо), наявність проектно-технічної документації на ці об'єкти, актів приймання їх в експлуатацію, дозволів на скидання зливових стоків у відкриті водойми чи інші природні або штучні об'єкти, затверджених ГДС чи ТПС на скидання зливових стоків. їх додержання, відповідність оформлення і погодження вказаних документів установленому порядку. Відомчий лабораторний контроль за

впливом зливових стічних вод на навколишнє середовище (включаючи водні об'єкти) у місцях їх випуску;

- первинний облік стічних вод, які відводяться з території об'єкту. Організація системи первинного обліку, обладнання водовипусків контрольно-вимірною апаратурою і надійність її роботи, досконалість і ступінь достовірності побічних методів обліку стічних вод у порівнянні з прямими (якщо вони застосовуються). Правильність ведення журналів ПОД-11, ПОД-12, ПОД-13;

- звітність по водовідведенню. Достовірність статистичної звітності 2- ТП (водгосп) - відповідність об'ємів фактично відведених стічних вод різних категорій і кількості скинутих разом з ними забруднюючих речовин даним, наведеним у статистичній звітності, відповідність кількості скинутих забруднюючих речовин встановленим лімітам і стягнутим платежам за забруднення згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 13.01.92р. №18, включаючи і платежі за понадлімітні скиди.

3. Потенційні джерела забруднення поверхневих і підземних вод та загальний санітарний стан території об'єкту:

- наявність накопичувачів, відстійників, полів фільтрації, технічних ставків, проектно-технічної документації на ці об'єкти, актів приймання їх в експлуатацію, проектні об'єми і фактичне заповнення на час перевірки, дотримання проектного режиму експлуатації, об'єми твердих або рідких відходів, які накопичуються в них щорічно, їх токсичність, стан огорожувальних дамб, можливість аварійного руйнування останніх та надходження забруднень у відкриті водойми або фільтрування разом з водою у підземні водоносні горизонти, система заходів по попередженню аварій і ліквідації їх наслідків, інструкції, постанови по боротьбі з аваріями, журнали обліку аварій, зафіксовані випадки аварій в минулому і вжиті заходи по їх ліквідації, достатність санкцій, застосованих до осіб, відповідальних за виникнення аварійних ситуацій, платежі за аварійне забруднення навколишнього середовища;

- санкціоновані (дозовані) скиди з накопичувачів, відстійників тощо, дозволи на скиди і їх дотримання, платежі на відшкодування нанесених збитків, цілість пломб,

накладених на випуски після дозволених скидів, наявність самовільно обладнаних випусків та можливість або фактичне здійснення несанкціонованих (залпових) скидів;

- інші потенційні джерела забруднення поверхневих і підземних вод - склади паливно-мастильних матеріалів, сировини, хімічних речовин тощо, пункти заправки і миття транспортних засобів, локальні очисні споруди, якими за діючими нормативами повинні бути обладнані такі об'єкти, проектно-технічна документація на них, акти приймання в експлуатацію, ефективність роботи очисних споруд і пристроїв, зв'язок із загальною системою зливової каналізації і характер впливу на останню, відомчий лабораторний контроль, можливість впливу на стан поверхневих і підземних вод в цілому;

- загальний санітарний стан території об'єкту, наявність засмічених та захаращених ділянок промисловими та побутовими відходами, забрудненість території розливами нафтопродуктів або інших рідких шкідливих речовин, розсипами твердих хімікатів тощо, стан проблеми накопичення відходів, їх переробки і утилізації, збирання та видалення сміття і таке ін., оцінка впливу загального санітарного стану території об'єкту на навколишнє середовище і, зокрема, на поверхневі і підземні води.

Основними складовими водоохоронної діяльності є:

- економія і раціональне використання свіжої води, діючі системи оборотного і повторного водопостачання, ступінь використання для побутових і промислових потреб очищених промислових, побутових і зливових стічних вод;

- будівництво і реконструкція водоохоронних об'єктів (очисних споруд, систем оборотного і повторного водопостачання), хід будівництва, освоєння виділених коштів, дотримання встановлених строків будівництва і пуско-налагоджувальних робіт;

- виконання приписів, попереджень попередніх перевірок об'єкту контролюючими органами, відомчих природоохоронних планів і програм, постанов Уряду та місцевої адміністрації з питань охорони водних ресурсів.

4.4.4. Оформлення результатів перевірки

Інспекторська перевірка закінчується складанням серії документів і, насамперед, «Акту перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства» (додаток 1). За своєю суттю цей документ повинен бути відображенням стану природоохоронної роботи на об'єкті і впливу останнього на навколишнє природне середовище.

У вступній частині акту приводяться місце і дата його складання, відомча підпорядкованість об'єкту, його поштова адреса, банківські реквізити, прізвище керівників і їх службові телефони, а також прізвище і посади осіб, які проводили перевірку.

В констатуючій частині (графа «перевіркою встановлено...») в стислій і формі викладаються результати перевірки об'єкту по всіх питаннях, и висвітлених в розділах 3, 4,5 цієї інструкції. Викладений матеріал повинен підкріплюватись кількісними показниками, які приводяться як окремо, так і в формі порівняльних таблиць. Довідки, копії звітів, результати розрахунків, графіки, схеми і таке ін., що при необхідності додаються до акту перевірки, повинні підписуватись офіційними особами і належним чином оформляться.

Окремим розділом акту за результатами перевірки по виявлених порушеннях природоохоронного законодавства державним інспектором оформляються обов'язкові до виконання приписи з вказівкою термінів їх виконання і посиланням на статті або пункти законодавчих чи нормативних документів.

Перевірки обговорюється у керівника об'єкту, а при необхідності і у присутності відповідальних працівників.

Складання акту перевірки як первинного документу є обов'язковим при всіх видах інспекторських перевірок за винятком тих, коли розслідуються очевидні протизаконні дії окремих осіб, транспорту у непередбачених для цього місцях, розлив продуктів, вивантаження сміття в забороненому місці тощо), які безпосередньо призвели до забруднення природного середовища, і інспектор може обмежитися складанням протоколу про порушення природоохоронного законодавства та вжиттям адміністративних заходів. Акт перевірки підписується

інспектором, який проводив перевірку, від іменами комісії (якщо перевірка проводилась комісійно), міститься в необхідній кількості примірників. При цьому акт перевірки вручається керівнику об'єкту для виконання і керівник об'єкту зобов'язаний підписати його, а при наявності зауваження і протиріччя - викласти окрему думку до акту.

Після підпису у керівника акту перевірки ці матеріали передаються в канцелярію об'єкту або направляються поштою з відміткою рекомендовано. Складання інших інспекторських документів, пов'язаних із вживанням природоохоронних заходів (протоколи про порушення природоохоронного законодавства, постанови на накладання штрафів, обов'язкові приписи та ін.), оформляються окремими методичними рекомендаціями.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які види інспекторських перевірок дотримання природоохоронних вимог ви знаєте?

2. З'ясуйте основні мету та завдання природоохоронних перевірок?

3. З'ясуйте, з якою метою і ким проводять перевірку суб'єктів водогосподарської діяльності.

4. Встановіть органи, що відносяться до системи органів, які здійснюють контроль за раціональним використанням, охороною та відтворенням водних ресурсів.

5. Яким чином узгоджують свою роботу органи Державної екологічної інспекції та органи Державного комітету водного господарства?

6. Охарактеризуйте групи питань, які висвітлюються в ході екологічної перевірки водогосподарської діяльності державними екологічними інспекторами.

7. Які види перевірок проводять при перевірці водогосподарської діяльності та охорони водного об'єкта?

8. Встановіть види адміністративних правопорушень, які можуть фіксувати органи Держводагентства.

9. Вкажіть, яким чином контролюючі органи реагують на надзвичайні ситуації, котрі можуть призвести до погіршення стану водних об'єктів.

10. Розкрийте суть перевірки діяльності суб'єктів, що здійснюють будівництво в межах водного фонду.

ТЕСТИ

1. Комплекс заходів, які здійснює орган управління щодо підпорядкованих підрозділів з метою визначення стану дотримання екологічного законодавства, називається:

- а) екологічне інспектуванням;
- б) екологічним ліцензуванням;
- в) екологічним моніторингом;
- г) екологічним нормуванням.

2. Основною метою якого виду діяльності є визначення екологічного стану об'єкта, ступеня і характеру його впливу на НПС, дотримання вимог законодавства, норм і правил в галузі охорони природи для своєчасного застосування (у межах наданих інспектору законом прав) заходів з усунення та попередження негативного впливу об'єкта на навколишнє середовище?

- а) екологічної експертизи;
- б) інспекторських перевірок;
- в) природоохоронної діяльності;
- г) екологічного нормування.

3. До середньо забезпечених регіонів за міжнародною класифікацією за фактором використання водних ресурсів належить:

- а) Рівненська область;
- б) Волинська область;
- в) Закарпатська область;
- г) немає вірної відповіді.

4. В якому регіоні України спостерігається найбільш незадовільний якісний стан підземних вод?

- а) у Кривбасі;

- б) у Донбасі;
- в) на Поліссі;
- г) правильні відповіді а і б.

5. Якою шириною від урізу води визначається водоохоронна зона морів, морських заток і лиманів, як правило, збігається з прибережною захисною смугою?

- а) до 1 км;
- б) до 1,5 км;
- в) до 2 км;
- г) до 10 км.

6. Якщо суб'єктом господарювання допущені неодноразові порушення вимог водного законодавства, що створюють загрозу для здоров'я людей чи значно зашкоджують водним ресурсам, орган Держводагентства в який термін з дня виявлення порушення направляє матеріали в органи прокуратури?

- а) в 3-денний;
- б) в 5-денний;
- в) в 10-денний;
- г) в місячний.

7. У разі потреби здійснити додатково перевірку, зробити розрахунок розміру заподіяної шкоди тощо такі матеріали надсилаються до органів прокуратури в який строк?

- а) в 3-денний;
- б) в 5-денний;
- в) в 10-денний;
- г) в місячний.

8. В який термін особа, що здійснювала перевірку, подає керівникові відповідного органу Держводагентства звіт про результати перевірки з пропозиціями щодо подальших дій з усунення виявлених порушень водного законодавства?

- а) в 3-денний;
- б) в 5-денний;
- в) в 10-денний;

г) в місячний.

9. Промислові об'єкти, що є основними забруднювачами навколишнього природного середовища підлягають перевірці не менше як:

- а) 1 раз на рік;
- б) 2 рази на рік;
- в) 3 рази на рік;
- г) 4 рази на рік.

10. Перевірки, в ході яких висвітлюються тільки ті питання, по яких отримані завдання від керівництва інспекції або вищих органів, перевірки аварійних ситуацій, а також ті, що проводяться за сигналами і скаргами населення, називаються:

- а) повними;
- б) спеціальними;
- в) оперативними;
- г) правильна відповідь б і в.

11. Перевірки, в ході яких висвітлюються тільки окремі напрямки природоохоронної діяльності об'єкту, такі як: стан виконання заходів по охороні навколишнього природного середовища, приписів контролюючих органів, стан експлуатації очисного обладнання, стан обліку викидів і скидів забруднюючих речовин в навколишнє природне середовище, розміщення відходів і інші питання, називаються:

- а) повними;
- б) цільовими;
- в) оперативними;
- г) спеціальними.

12. Перевірки, в ході яких висвітлюються тільки ті питання, по яких отримані завдання від керівництва інспекції або вищих органів, перевірки аварійних ситуацій, а також ті, що проводяться за сигналами і скаргами населення, називаються:

- а) повними;
- б) спеціальними;
- в) оперативними;
- г) правильна відповідь б і в.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Басейн водозбірний — частина земної поверхні і товщі ґрунтів, з яких відбувається стік води у водотік або водойму;

Б'єф — ділянка річки, що розташована вище або нижче водопідпірної споруди (греблі);

Біологічне різноманіття означає різноманітність живих організмів з усіх джерел, включаючи, серед іншого, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає в себе різноманітність у рамках одного виду, між видів і різноманіття екосистем.

Біологічні ресурси включають генетичні ресурси, організми або їх частини, популяція або будь-які інші біотичні компоненти екосистем, які мають фактичну або потенційну корисність або цінність людства.

Болото — надмірно зволожена земельна ділянка із застоєм водним режимом і специфічним рослинним покривом;

Виконавче провадження — сукупність дій органів і посадових осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених нормативно-правовими актами.

Використання води — процес вилучення води для використання у виробництві з метою отримання продукції та для господарсько-питних потреб населення, а також без її вилучення для потреб гідроенергетики, рибництва, водного, повітряного транспорту та інших потреб.

Відповідач — особа, яка за заявою позивача притягається до відповідальності за порушення його прав і інтересів, що охороняються законом.

Вода дренажна — вода, яка профільтрувалася з певної території та відводиться за допомогою дренажної системи з метою пониження рівня ґрунтових вод;

Вода зворотна — вода, що повертається за допомогою технічних споруд і засобів з господарської ланки кругообігу води в його природні ланки у вигляді стічної, шахтної, кар'єрної чи дренажної води;

Вода лляльна (підсланева) — вода з домішками (переважно нафтопродуктів), зібрана в колодязях — ллялах машинних відділень судна;

Вода стічна — вода, що утворилася в процесі господарсько-побутової і виробничої діяльності (крім шахтної, кар'єрної і дренажної води), а також відведена з забудованої території, на якій вона утворилася внаслідок випадання атмосферних опадів;

Вода супутньо-пластова — вода, що піднімається на поверхню разом з нафтою і газом під час їх видобування;

Води — усі води (поверхневі, підземні, морські), що входять до складу природних ланок кругообігу води;

Води підземні — води, що знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах;

Води поверхневі — води різних водних об'єктів, що знаходяться на земній поверхні;

Водний об'єкт — природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт);

Водні ресурси - обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території;

Водність — характеристика величини річкового стоку за певний проміжок часу відносно його середньої багаторічної величини;

Водогосподарський баланс — співвідношення між наявними для використання водними ресурсами на даній території і потребами в них для розвитку економіки на різних рівнях;

Водозабір — споруда або пристрій для забору води з водного об'єкта;

Водойма — безстічний або із сповільненим стоком поверхневий водний об'єкт;

Водокористування — використання вод (водних об'єктів) для задоволення потреб населення, промисловості, сільського господарства, транспорту та інших галузей господарства, включаючи право на забір води, скидання стічних вод та інші види використання вод (водних об'єктів);

Водоносний горизонт — однорідна пластова товща гірських порід, де постійно знаходяться води;

Водосховище — штучна водойма місткістю більше 1 млн. кубічних метрів, збудована для створення запасу води та регулювання її стоку;

Гарантії реалізації екологічних прав громадян - система юридичних засобів забезпечення здійснення екологічних прав фізичними особами в галузі екобезпеки, раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища;

Генетичні ресурси означають генетичний матеріал, який має фактичну або потенційну цінність.

Гранично допустима концентрація (гдк) речовини у воді — встановлений рівень концентрації речовини у воді, вище якого вода вважається непридатною для конкретних цілей водокористування;

Гранично допустимий скид (гдс) речовини — маса речовини у зворотній воді, що є максимально допустимою для відведення за встановленим режимом даного пункту водного об'єкта за одиницю часу;

Громадськість — одна або більше фізична чи юридична особи, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством.

Державний виконавець — державний службовець, на якого покладено законодавством виконання рішень, перелік яких встановлено законом. Є державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби.

Джерела екологічного права - нормативно-правові акти, що містять еколого-правові норми, призначені для регулювання екологічних правовідносин;

Докази у цивільній справі — будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення сторін, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

Екобезпека - стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екостану та виникнення небезпеки для здоров'я громадян;

Екологічна експертиза - вид експертної науково-практичної діяльності державних органів, громадських об'єднань, інших формувань, що ґрунтується на міжгалузевому економічному дослідженні, аналізі, оцінці проектів, реалізація яких може негативно впливати чи впливає на стан навколишнього природного Середовища і здоров'я людей, спрямована на підготовку висновків про відповідальність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам екологічного законодавства;

Екологічна інформація - відомості про стан захворюваності населення, екологічну, радіаційну обстановку;

Екологічне правопорушення - винна, протиправна, екологічно небезпечна дія, яка посягає встановлений порядок використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та порушує екологічні і пов'язані ними інші права людини і вимоги екобезпеки;

Екологічне прогнозування - цілеспрямована діяльність спеціально уповноважених органів, спрямована на розробку прогнозних показників зміну стану навколишнього природного середовища та забезпечення екобезпеки;

Екологічний контроль - спостереження і перевірка дотримання юридичними і фізичними особами вимог екологічного законодавства, застосування заходів попередження екологічних правопорушень;

Екологічні права громадян - сукупність юридичних можливостей і засобів, які спрямовані на задоволення потреб громадян в галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища і забезпечення екобезпеки;

Еколого-експертні правовідносини - різновид екологічних процесуальних правовідносин, в яких реалізується спеціальний, відособлений організаційним і правовим забезпеченням вид експертної діяльності, обов'язки та відповідальність суб'єктів цих відносин;

Екосистема - це динамічний комплекс угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також чинників довкілля, які взаємодіють як єдине функціональне ціле.

Забір води — вилучення води з водного об'єкта для використання за допомогою технічних пристроїв або без них;

Забруднення вод — надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин;

Забруднююча речовина — речовина, яка привноситься у водний об'єкт в результаті господарської діяльності людини;

Закон - нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою України, регулює найбільш важливі суспільні відносини, приймається в особливому порядку і має найвищу юридичну силу.

Заплавні землі — прибережна територія, що може бути затоплена чи підтоплена під час повені (паводка);

Засмічення вод — привнесення у водні об'єкти сторонніх предметів і матеріалів, що шкідливо впливають на стан вод;

Зацікавлена громадськість — громадськість, на яку впливає або може вплинути процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість у цьому процесі. Недержавні організації, які сприяють охороні довкілля та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість.

Зона санітарної охорони — територія і акваторія, де запроваджується особливий санітарно-епідеміологічний режим з метою запобігання погіршення якості води джерел централізованого господарсько-питного водопостачання, а також з метою забезпечення охорони водопровідних споруд;

її розмір кожного року встановлюється Верховною Радою України. На ньому, наприклад, у цивільному праві базується мінімальний розмір відшкодування моральної шкоди.

Кадастри природних ресурсів, територій та об'єктів при-родно-заповідного фонду і Червоної книги - облік кількісних, якісних, інших характеристик природних ресурсів, обсяг, характер, режими їх використання, оцінка територій і об'єктів природно-заповідного фонду та видів рослин і тварин, що перебувають під загрозою зникнення;

Конституційне звернення — письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав юридичної особи.

Конституційне подання — письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Конституційним поданням є також звернення Верховної Ради України про надання висновку щодо дотримання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту.

Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні.

Ліміт використання води — граничний обсяг використання води, який встановлюється дозволом на спеціальне водокористування;

Ліміт забору води — граничний обсяг забору води з водних об'єктів, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування;

Ліміт скиду забруднюючих речовин ~ граничний обсяг скиду забруднюючих речовин у поверхневі водні об'єкти, який встановлюється в дозволі на спеціальне водокористування;

Маловоддя — період (фаза) гідрологічного режиму водного об'єкта, при якому спостерігається зменшення його водності, внаслідок чого погіршуються умови забезпечення потреб у водних ресурсах;

Межень (меженний період) — період річного циклу, протягом якого спостерігається низька водність;

Мінімальний розмір заробітної плати — це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).

Місцевий референдум — спосіб прийняття громадянами України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, рішень з найважливіших питань місцевого значення.

Моніторинг вод — система спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень;

Неоподаткований мінімум доходів громадян — зараз становить 17 грн. На ньому базуються ставки державного мита та розмір штрафів.

Нормативно-правовий акт — це письмовий документ правотворчого органу, що містить юридичні норми.

Об'єкт екологічного права - сукупність природних, природно-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, ландшафтів, природно-антропогенних комплексів, екосистем, життя і здоров'я громадян, що підлягають охороні за допомогою норм екологічного права;

Об'єкти права власності на природні ресурси - природні чи штучно створені ресурси, які виконують біологічні, економічні, екологічні і соціальні функції і зареєстровані в якості об'єкта володіння, розпорядження і користування;

Об'єкти права природокористування - індивідуально визначені і юридичне відособлені природні ресурси, які закріплюються на праві користування за фізичними та юридичними особами;

Озеро — природна западина суші, заповнена прісними або солоними водами;

Органи місцевого самоврядування — сільські, селищні, міські ради, що складаються з депутатів, обраних на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування; районні і обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст.

Особи, які беруть участь у справі — сторони, треті особи, представники сторін та третіх осіб, прокурор, органи державної влади та місцевого самоврядування у передбачених законодавством випадках, особи, які за законом діють на захист прав і свобод інших осіб, а також заявники та інші зацікавлені особи у справах окремого провадження та справах, що виникають з адміністративно-правових відносин.

Письмові докази — різного роду документи, акти, листування службового або особистого характеру, що містять у собі відомості про обставини, які мають значення для справи.

Підзаконний нормативно-правовий акт — це нормативно-правовий акт правотворчих органів (наприклад, Президента України, Кабінету Міністрів України,

міністерств, відомств, державних комітетів, місцевих державних адміністрацій), що видаються на основі закону, у відповідності до закону і на його виконання.

Позивач — особа, на захист суб'єктивних прав і законних інтересів якої розпочинається цивільний процес.

Позитивна відповідальність в галузі екології - форма стану суспільних екологічних правовідносин, в яких активно реалізується спеціальна правосуб'єктність зобов'язаних осіб, що спрямована на виконання належних позитивних юридичне значимих дій у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища і забезпечення безпеки;

Право власності на природні ресурси - система юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють правовідносини на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників щодо володіння, розпорядження і користування цими ресурсами;

Право на пред'явлення позову — можливість зацікавлених осіб звернутися до суду першої інстанції з вимогою про розгляд і вирішення спору з метою захисту прав і свобод.

Право природокористування - система юридичних норм і засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо ефективного використання, відновлення і охорони природних ресурсів, забезпечення економічних, соціальних, інших інтересів та прав суб'єктів;

Правовий статус експерта екологічної експертизи - право-суб'єктивність спеціаліста, який має вищу освіту, володіє відповідною спеціальністю, високою кваліфікацією, професійними знаннями, методикою оцінки, набув практичного досвіду не менше 3 років та гарантії його захисту;

Предмет екологічного права - екологічні правовідносини, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки;

Представник у судочинстві — особа, яка виконує на підставі повноваження, наданого їй законом, статутом, положенням або договором, дії на захист прав і законних інтересів іншої особи, державних чи громадських інтересів.

Прибережна захисна смуга — частина водоохоронної зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим господарської діяльності, ніж на решті території водоохоронної зони;

Принципи екологічного права - загальнообов'язкові правила, зафіксовані в регулятивних і охоронних еколого-правових нормах, що спрямовані на досягнення мети екологічної політики України і забезпечення завдань екологічного права;

Припинення права власності на природні ресурси - юридично значимі дії, які спрямовані на припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду;

Ресурсовпорядження - ефективне використання, відтворення і охорона, підвищення якості природних ресурсів;

Референдум — а) Всеукраїнський референдум — спосіб прийняття громадянами України законів України, інших рішень з важливих питань загальнодержавного значення, який полягає в безпосередньому виявленні волі народу і відбувається шляхом голосування.

Речові докази — предмети, що своїми властивостями свідчать про обставини, які мають значення для справи.

Рибництво — штучне розведення і відтворення риби та інших водних живих ресурсів;

Рибогосподарський водний об'єкт — водний об'єкт (його частина), що використовується для рибогосподарських цілей;

Свідок — особа, якій відомі будь-які обставини, що відносяться до справи.

Середовище існування - тип місцевості або місце природного мешкання того або іншого організму чи популяції.

Система екологічного права - цілісна, послідовна сукупність теоретичних поглядів та положень про екологічне право, законодавство, його внутрішню структуру і зміст;

Ставок — штучно створена водойма місткістю не більше 1 млн. кубічних метрів;

Сторони в цивільному процесі — позивач та відповідач.

Суб'єкти права власності на природні ресурси - особи, які юридичне спроможні реалізувати повноваження щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами;

Суб'єкти права природокористування - юридичні і фізичні особи, які в установленому законом порядку набули права користування природними ресурсами і зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення і охорони;

Суд — державний орган, повноважний здійснювати судочинство на території України.

Суд апеляційної інстанції — суд, що розглядає апеляційні скарги учасників судового розгляду та апеляційне подання прокурора на рішення, ухвали, постанови і вирoki, які ще не вступили в законну силу.

Суд касаційної інстанції — суд, що перевіряє правомірність винесених судами рішень, ухвал, постанов і вироків, які вже набрали законної сили.

Суд першої інстанції — суд, що розглядає будь-яку справу і вирішує її по суті шляхом винесення рішення, ухвали, вирoku у справах.

Суддя — посадова особа судової влади, яка відповідно до Конституції України наділена повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі в Конституційному Суді України та судах загальної юрисдикції.

Судові витрати — витрати, що складаються з державного мита і витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Схема використання і охорони води та відтворення водних ресурсів — передпроектний документ, що визначає основні водогосподарські та інші заходи, які підлягають здійсненню для задоволення перспективних потреб у воді населення і галузей економіки, а також для охорони вод або запобігання їх шкідливим діям;

Тактоєкологія - спеціальний науковий напрямок управління в галузі екології;

Третя особа, що заявляє самостійні вимоги — особа, яка вступає у порушену в суді справу, пред'явивши позов на предмет спору до однієї чи двох сторін, з метою захисту власних прав чи інтересів. Вступає у справу лише з власної ініціативи.

Третя особа, що не заявляє самостійних вимог — особа, яка бере участь у процесі на стороні позивача чи відповідача з метою захисту своїх суб'єктивних прав

та інтересів. Ця особа вступає у розпочату справу з власної ініціативи або може бути притягнута до участі в справі за клопотанням сторін, прокурора або з ініціативи суду.

Уріз води — межа води на березі водного об'єкта (берегова лінія);

Цивільна процесуальна дієздатність — здатність особисто здійснювати свої права в суді та доручати ведення справи представникові, що належить громадянам, які досягають повноліття, а також юридичним особам.

Цивільна процесуальна правоздатність — здатність мати цивільні процесуальні права та обов'язки, що визнається за всіма громадянами України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин, а також за державними підприємствами, установами, організаціями, колгоспами, іншими кооперативними організаціями, їх об'єднаннями, іншими громадськими організаціями, які користуються правами юридичної особи.

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення - специфічна форма суспільних відносин, в яких за допомогою правових норм та інших юридичних засобів забезпечується добровільне чи примусове виконання винними особами вимог екобезпеки, ефективне використання природних ресурсів, охорона навколишнього природного середовища або покладається обов'язкове виконання інших обов'язків за допущене екологічне правопорушення;

Юридична особа — організація, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачем і відповідачем у судах.

Якість води — характеристика складу і властивостей води, яка визначає її придатність для конкретних цілей використання;

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів. Загальна частина. — К.: Вентурі, 1996. - 207 с.
2. Баб'як О.С. Екологічне право України. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2000. - 216 с.
3. Балюк Г. І. Екологічне право України: Конспект лекцій у схемах (Загальна і Особлива частина): Навч. посібник. — К.: Хрінком Інтер, 2006. - 192 с.
4. Боголюбов С.А., Кичигин Н.В., Сиваков Д.О. Экологическое право. Конспект лекций. 2009. – 224 с.
5. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року.
6. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України. Підручник. К.: Право, 2005. - 380 с.
7. Гольшев А.И. Международное водное право. Учебное пособие. – М.: МГУП, 2007. 144 с.
8. Гольшев А.И. Основы экологического и природоресурсного права. Учебное пособие. - М., 2006. - 132 с.
9. Дмитренко І.А. Екологічне право України. Навчальний посібник. К.: УАВС, 1996. – 225 с.
10. Дубовик О.Л. Экологическое право в вопросах и ответах. Учебное пособие. М.: Проспект, 2009, 320 с.
11. Загальнодержавна програма розвитку водного господарства, затверджена Законом України від 17 січня 2002 р.
12. Закон України "Про виключну (морську) економічну зону" від 16 травня 1995р.
13. Закон України "Про екологічний аудит" від 24 червня 2004 р.
14. Закон України "Про екологічну експертизу" від 9 лютого 1995 р.
15. Закон України "Про питну воду та питне водопостачання" від 10 січня 2002 р
16. Закон України "Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля" від 6 липня 1999 р.

17. Закон України “ Про охорону навколишнього природного середовища“ від 21 червня 1991 року.
18. Кобецька Н.Р. Екологічне право України. Навчальний посібник. 2007.
19. Ковтун О.М. Законодавство України про довкілля. Посібник. 2007.
20. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984р.
21. Козак З., Тустановська І. Доступ до правосуддя з питань довкілля. Посібник. 2002.
22. Конституція України від 28 червня 1996 року.
23. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001р. (Глава 8. Екологічні злочини та Глава 9 Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я).
24. Максименко Н.В., Клименко О.М. Організація управління в екологічній діяльності. Підручник. 2008.
25. Малишко М.І. Екологічне право України. / Навчальний посібник, 2001.
26. Росінський С.С. Екологічне право. Навчально-методичний посібник, 2004.
27. Сташук В.А. Еколого-економічні основи басейнового управління водними ресурсами, 2006.
28. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003р. Глава 82. Відшкодування шкоди.
29. Шевчук В.Я., Саталкін Ю.М. Екологічне управління. / Підручник, 2004.